

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

- 1.- Բ. ԿՈՒՆԵԱՆ . . . . . Խոսակիւն
- 20.- Կ. ԱՐՄԵՆԵԱՆ . . . . . Հանգստեան ժամ
- 30.- Ա. ԶԱՐԵՆՆԵԱՆ . . . . . Արիւն քֆեցի ձեր երեսիմ
- 35.- Թ. Ս. ԷԼԻՈԹ . . . . . Անապատ երկիրը
- 49.- Բ. ՔԵՊԼՊՃԵԱՆ . . . . . Թ. Ս. Էլիոթ ~ Պաշտօնառական
յեղափոխականը
- 60.- Լ. ՄԿՏՉԵԱՆ . . . . . Գերմանական գրականութիւնը
1920 - 1980 թուականներին
- 66.- * * * . . . . . Վրիպակները եւ ամենց
սրբագրութիւնը
- 76.- * * * . . . . . Մշակութային լուրերը

V

Րազմ

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ և ԱՐՈՒԵՍՏԻ

ԻՆ՝ ՏԱՐԻ   ԹԻՒ 7   ՅՈՒԼԻՍ   1988   ՊԵՅՐՈՒԹ

ԲԻԻԶԱՆԴ ԿՈՒՆԵԱՆ

ԵՌԱՆԿԻԻՆ

ՊԱՏՐԱՆՔ

ԱՌԱՍՊԵԼ

ԻՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁԻՆՔ

• ԳԱԹԵՐԻՆ ՊԵՐԴԵՆ
• ՏՈՔԹ. ՇԱՌԼ ՊԵՐԴԵՆ
• ՄԱՅՔԻԸ ՍԱՐԵԱՆ
• ՊԱՐՈՆ ԿԱՊՐԻԵԼԷ
• ՏԻԿ. ՄԱՐԻԱ

• ՍԵՆԱԴՈՐ ԿԻՊՍԸՆ
• ՀԵՂԻՆԱԿ
• ՍՐՆԳԱՀԱՐ
• ԵՐԵՔ ԴԱՏԱԻՈՐՆԵՐ

ԱՐԱՐ Ա.

ՏԵՍԱՐԱՆ Ա.

Բեմը կը ներկայացնէ պանդոկի մը փոքր դահլիճը, ծովուն դիմաց:
Գիշեր է, գունաւոր ջահերը վառած են: Արեւազարձային ընտիր բոյսեր եւ
ծաղիկներ կենսամուտի զգացում մը կը փոխանցեն: Կը լսուի մեղմ

digitised by A.R.A.R.@

երաժշտութիւն: Տոբ. Եառլ Պերզէն անկիւն մը, բազկաթոռին մէջ բազ-
ւած, ակնոցը քիթին, օրումը բերքը կը կարդայ, պարբերաբար բռնակէն
ուսկ մը ծծելով: Այ կողմի ապակեայ լայն դուռնէն կը լսուի ժխոր. զանա-
զան լեզուներով խօսուած խօսքեր երբեմն կը զատորոշուին ազմուկէն:
Ամէնէն աւելի խօսուած լեզուն յունարէնն է, արտասանուած պանդոկի
անձնակազմին կողմէ: Բոլոր տեսարանները խաբիրդապաշտօրէն յազ-
ւելու են, երբե՛ք՝ իրապաշտ:

ՔԱՔԵՐԻՆ (կը մտնէ արեւ, ետին փակելով մեծ դահլիճին դուռը: Մէկէն
բազմալի լսութիւն մը կը տիրէ: Երաժշտութիւնը պահ մը կը տի-
րապետէ) — *Անտանիէն է, ուղղակի՛ անտանիէն է:*

ՏՈՒՔՔ. ՇԱՌԷ (մտացիր) — *Ի՞նչը, սիրելիս:*

ՔԱՔԵՐԻՆ — *Ազմուկը: Ձլտեցի՛ր:*

ՏՈՒՔՔ. ՇԱՌԷ (առանց աչքը բերքէն վերցնելու) — *Իսկապէս անտանիէն է:*
(Տեղէ մը ժամացոյցը եօքը կը զարնէ):

ՏՈՒՔՔ. ՇԱՌԷ — *Ի՞նչ պատահած է ինձի... ներողութիւն, հազա՛ր ներողու-
թիւն: (Ձեռքով ճշման կ'ընէ սպասեակիմ):*

ՍՊԱՍԵԱՆԿ — *Համեցէք, պարտն տոբոր:*

ՏՈՒՔՔ. ՇԱՌԷ — *Տիւղոնէ մը տիկնոջ համար, եւ բուրվուազիէ մը: Այսօր
բացառիկ արամազբուժեան մէջ: (Սպասեակը դուրս կ'ելլէ):*

ՔԱՔԵՐԻՆ — *Այո՛: Երջանիկ անակնկալի մը նախազգացու մը ու նի՛մ: Աննա-
խորթաց բախա մը պիտի գայ ինձի: Սուրճ մը խմե՛մ, գաւաթիս նայէ:*

ՏՈՒՔՔ. ՇԱՌԷ — *Ետե՛ք մի ըլլար: Ի՞նչն նման նախապաշարու մտերու չես հա-
տար:*
(Սպասեակը կը սպասարկէ ըմպելիները):

ՔԱՔԵՐԻՆ — *Ձիւ-չիւ:*

ՏՈՒՔՔ. ՇԱՌԷ — *Անակնկալին:*

(Մէկէն դահլիճին մեծ դուռը կը բացուի եւ երիտասարդ մը ներս
կը մտնէ, ետին դուռը բաց ձգելով: Հագած է գունաւոր, ան-
նոռնի սփոր շապիկ, կուրծքէն կախած լուսանկարչական գործի-
քը, ձեռքին բռնած ու խփի բաժակը, կը մտնի բեմին ծայրամասը
եւ կը սկսի New York Times կարդայ):

ՏՈՒՔՔ. ՇԱՌԷ (առանց աչքը վերցնելու) — *Այդ ի՞նչ միտք է նորէն:*

ՄԱՌՔԸԼ — *Ներկեցեցյանցանքը իմս է: (Կ'երթայ կը փակէ դուռը):*

ՏՈՒՔՔ. ՇԱՌԷ (կնոյր) — *Շարունակէ: Կը խօսէիր Ափրիկէի մասին:*

ՔԱՔԵՐԻՆ — *Այո՛... զեռ տպաստութեան սակն էմ...: (Տոբ. Եառլ աչքերը
կը բարձրացնէ եւ ակնոցներու վրայէն պահ մը կը զննէ կիներ): Կը
յիշե՛ս Շէյխ էլ Պէլտար, Գահիրէի թանգարանին մէջ...*

ՏՈՒՔՔ. ՇԱՌԷ — *Անչո՛ւ, շա:*

ՔԱՔԵՐԻՆ (Կ'ելլէ, կը բայէ դէպի հայելին, կը նայի մէջը երկար) — *Երբ
դէմքին նայեցայ ու աչքս դպաւ աչքին, ներսէս պապ սարսուռ մը ան-
ցաւ...*

ՏՈՒՔՔ. ՇԱՌԷ — *Շէյխ էլ Պէլտարի մասին կը խօսիս...*

ՔԱՔԵՐԻՆ — *Օ, ո՛չ, ո՛չ... քիչ առաջ ներսը... Ափրիկէէն հասած սեւամորթ
մըն էր... կարծես Էդիպտական մոմիան, Ռամսէսը, կեանքի Էկած, ...
այդ աչքերը ուրիշ աշխարհէ կը նայէին... անուրի պէս սեւ դէմքին
վրայ, Էրկու ճերմակ յախճապակի... մէջտեղը ծակ... սառած եւ փայ-
լուն... կարծես ներսը կը տեսնես... (Ջգայիմ)՝ Խոտվիշ, չարապու-
շակ... անդէնականը յիշեցնող...: (Դուրսը կը կախէ թնկնուած):*

ՏՈՒՔԹ. ՇԱՌԼ (որ՝ բէնի աչքերը յառած թերթին, չէր կարդար, կը սեւեռի կնոջ վրայ) — Քաթի՛, այնքան զգայուն ես դու ե... խորը ապաւ որ-
 ւոց... Եկուր փոխենք նիւթը: Հակամտութիւն ունիս ամէն զէպք տը-
 րամաքիզէ բնկու: Այդ զգայնութիւնդ վտանգաւոր է: Կը մտահոգէ
 գիւ: (Ու մայ մը բռնեակ, բերնին մէջ երկար կը ծաւէ): Եթէ կարելի
 ըլլար խորը չբարբել... Հազար տեղամ ըսած եմ. վայելէ տեսանելին,
 իրերը ինչպէս որ են... Ենթադրեալ: Քիչ եւ խաղաղութիւն կայ հոն
 ... գիտեմ, ակադեմիէ եմ, տէքստան...: (Առաջիկոն): Ահա՛, քեզի
 կու տամ Միջերկրականը... անոր համար եկանք, չէ՞... Ծովը... արե-
 ւը... եւ անդին...: (Կը խմեն լոնջայն, կ'իյնան երազամէքի մէջ, եր-
 կու տարբեր աշխարհներ):

ՔԱԹԵՐԻՆ (Յիզով մը, բացայայտօրէն կը ջանայ գուարբացնել մրճուոր-
 տը) — Հիմա մտցիր օրուան լուրերը, հետս խօսէ... դու ե փակ անձ
 մըն ես... Պահիւրի տուներու փեղկերու ն նման, ետին պահու ըսած...
 աւելի զգացու մ կայ մէջդ, քան կ'արտայայտես...

ՏՈՒՔԹ. ՇԱՌԼ — Կ'ուզե՞ս տիւանին վրայ երկնամ եւ անճոռնի հրադներս
 պատմեմ... (Կարտեզիօրէն ժպտելով)՝ բերնիս եկածը բռնեմ...

ՔԱԹԵՐԻՆ — Գիշ շ'ըլլար... բոլորիս մէջ զսպուած գոհակութիւններ կան...
 Թաքուն բաղձանքներ, անկարելի, անխոստովանելի... մեր բարոյա-
 կան հասկացողութեան ունյարիբ...: (Աւրջ զգացումով)՝ Երբե՛ք,
 Էրբե՛ք քրքրելու չէ ենթացիտակցականը... Պղատոնի գազաններու
 քարայրը...

ՏՈՒՔԹ. ՇԱՌԼ — Դու ն նորէն լրջացար...
ՊԱՆԴՈՒԿԻ ՏՂԱՆ (դրան մէջէն) — Պարոն Սարեան, ձեր սենեակը պատրաստ
 է... Ենթեցէք ուշացուածին համար...

ՄԱՅՔԸԼ — Ինչ յաւ, ինչ յաւ...: (Կը հաւաքուի, կը մեկնի):
ՔԱԹԵՐԻՆ (արհամարհական հայեացքով մը հետեւելով) — Նայէ, նայէ...
 այդ անճաշակ շապիկը, վիղէն կախուած անբաժանելի լուսանկար-
 յական գործիքը... տուտու կի նման տարաւոր... կասկած ունի՞ս, թէ
 ո՛ր ցամաքամասի արտագրութիւն է...

ՏՈՒՔԹ. ՇԱՌԼ — Անշուշտ ոչ: Հակա-ճաշակ, հակա-մշակութիւն... պարզապէս
 հակա...

ՔԱԹԵՐԻՆ (կ'իյլէ, կը հեմէ, կը հայի ծովուն սեւեռուն) — Այդ սպիտակ
 գրասենեակ... (ծամացոյցին կը նայի) ճիշդ ժամը ժամին... կարծեմ
 վենեաիկէն կու գայ...: (Նիւթը մէկէն փոխելով)՝ Տոքթ. Շառլ Պեր-
 դէն, կ'ուզեմ, որ գիտես... վրան խօսք եկաւ, մոտցայ կը կարծես...
 քիչ առջուան այդ ազու որ, զբաղանքօրէն ազու որ քարոզող, զիս ինչ-
 որ անտեսանելի կամ տեսանելի վտանգներէ վրկելու համար էր,
 այնպէս չէ՞, սիրելի տոքթէօր Պերդէն...

ՏՈՒՔԹ. ՇԱՌԼ — Այսօր բացառիկ տրամագրութեան մէջ ես...
ՔԱԹԵՐԻՆ (միշտ ծովուն յառած) — Արեւ... ինչո՞ւ գազրեցանք արեւը
 պաշտել...

ՏՈՒՔԹ. ՇԱՌԼ — Նորէ՞ն: Նեֆերթիթի: Չմայելի: Գիւտ մը բրի: Դու ն Նե-
 ֆերթիթին ես, վերստին կեանքին եկած իրրեա Քաթիբին...: Դու ն
 արեւ ապաշտ փարա ոտին զեղեցիկ կիներն ես...

ՔԱԹԵՐԻՆ — Մենք պէտք է նորէն Եգիպտոս երթանք... այդ Հովիտին մէջ...
 սիրոյ, մահուան եւ անմահութեան յարաբերութիւնները... կը յիշե՞ս,
 գիշերները Մենա Հատուր պատշգամէն խաւարը ինչպէս պայծառ
 կրնար ըլլալ...: Անգամ մը, դու ն խոր քունի մէջ էիր, պատշգամ կայ-
 կէս գիշերը վաղուց անցած էր... յամբիկներու բոյրը... մեծ լուսութիւ-

նր... եւ, հաստա՛ ինծի... մեծ բուրդի սանդուխտն բարձրացայ զլպի
զժրէթին կատարը... տեսայ անդին...

ՏՈՒԹ. ՇԱՌԷ.— Ե՛...

ՔԱԹԵՐԻՆ.— Մարդկային մտածումն ու շնորհն անոգուտ էին... Ազոզակա-
նու թենէ ազատած՝ կը ծփաս... ժամանակը մեր ուղեղին պայմա-
նագրական մէկ հասկացողութիւնն էր... Ըսէ՛, ինչո՞ւ չես բեր, որ բա-
նաստեղծութիւն կ'ընեն նորէն... վերացական, իրականութիւն կրտ-
րըւած... ստատանան տանի գիտ, կ'ատեն ինքզինքս... հրանի գիտ հա-
մալարան շուգարկէիր... (Ապաստակիմ, որ եկած էր հաւաքելու)
Տոբթորին համար քունեակ, եւ ինծի համար տիպոնէ ... թերեւ
քունեակին մէջ արեւելեան խորհրդաւոր թմրեցուցիչ մը... (Ապաս-
տակը կը ծպտի):

ՍՊԱՍԵԱԿ.— Սիրով, տիկին, ինչո՞ւ չէ... Հոս Հելլադա է, ամէն ինչ կարելի է:
(Դուրս):

ՔԱԹԵՐԻՆ (միշտ անհանդարտ, կ'ելլէ, կը նստի, կը շրջի, հայելիին առջեւ
կը յամենայ, ի վերջոյ ծովը կը կախարդէ գիմֆ).— Որքան ուզած
եմ նախնական շնորհ խոստումը... յոու: Թեմք հարուստ, գարդերէ
մերկացած... առանց քերականութեան... ինչպէս մանուկներ...
(Ապաստակը ըմպելիները կը բերէ. երբ բռնակը կը սպասարկէ,
խորհրդաւոր կը ծպտի Քաթերինին: Դուրս):

ՔԱԹԵՐԻՆ (խորունկ ու մալ մը կ'անցնէ գիմֆէն, երանութեամբ ըմբռնու-
նով).— Ըսէ՛... : (Կը յուսի սրտին հոգը եւ քիչ մը արագ տրոփիւնը):
Կեանքս... արեւը, ծովը — երկու բնեւորներս... կրօնքս... առանց
անոնց պիտի... (Աչքերը փակած՝ պահ մը գլուխը կը հանգչեցնէ
բազկաբոխին: Աչքերը երբ կը բացայ, նայումովը սեւեռած է ի-
րականութենէն անդին): Ծա՛ռ... : (Աղաչագին)՝ Ըսէ՛, ըսէ՛, որ
առանց բանաստեղծութեան պատրաստ է կեանքս... բո՛ւ, որ բանաս-
տեղծութիւնն է միակ իրականութիւնը... ըսէ՛ մանաւանդ, որ մահ
չկայ...

ՏՈՒԹ. ՇԱՌԷ (գլուխը կը բարձրացնէ, ակնոցներու վրայէն կը նայի կը-
նոջ երկար, սեւեռած, խանդաղատամբով եւ խոր մտախոզու-
րեամբ).— Քաթի՛, ի՛՞՞՞՞ Քաթի... : (Կիմը կը սքափի, առանց շարժե-
լու, աչքերը ապակիի պէս են, ոգեւորութիւնը մեռած է: Դեմֆին՝
խոր մեկամազոտութիւն մը): Դուն բանաստեղծու՛նի ծնած ես...
պէտք է գրես... այդ տաղանդդ, գեղեցկութիւնդ, երիտասարդու-
թիւնդ, ափսո՛ս... ի գուր իմ վրաս կը վատեն... : (Կիմը ամուսինը
լսեցնելու ճիգ մը կ'ընէ): Օ, ո՛չ, կ'աղաչեմ... Թող տուր, կրնամ թելը
կորսնցնել... դուն իսկապէս աշուպասորէ, բայց չա՛տ, շտտ փերուսն
աստուածու՛նի մըն ես... երջանիկ մկնորս մը քեզ ջուր բերէն աշխարհ
հանած է... : (Յուզուած է, եւ երբ յուզուի, չափազանցութիւններու
եւ ծախաւորութեան մէջ կ'իյնայ, ակնոցը հանած ժամանակ
վար կը ձգէ, դժուարութեամբ կը գտնէ, կը մաքրէ, գրպանը կը
տեղաւորէ, կը մտնեայ կնոջ, մէկ ծուկը գետին): Ես արժանի
չեմ այդքան շնորհի. արժանի չեմ քեզի... : (Անոքերը արագ կ'անցնէ
ձեռքերուն մէջ՝ համբոյրներով ծածկելով)՝ Je t'aime, je t'adore
...

ՔԱԹԵՐԻՆ (ընդմիջելով).— Օ՛, նո՛, նո՛, ոչ այդ նորէն: (Անոքերը կը քա-
շէ)... Համաճայնած էինք... : (Տոբթորին նուստ եւ դեռ իմֆնա-
կորոյս, կը բարձրանայ, կը կանգնի շուարած): Ե՛ս է, որ երախտա-
պարտ եմ քեզի... ցմահ... : (Կը քաշէ դէպի առաջ, նայումովը յարած

ծովուն): Եւ կը սիրեմ քեզ... միշտ յիշէ այդ... միշտ...

ՏՈՔԹ. ՇԱՌԷ (սորապէս յուզուած)։— Ե՛ս... Ե՛ս... (Թորովելով)՝ Արժանի չե՛մ... այսքան ներքնկութեան... ընչ, ընչ (Ար հագայ): Միայն կ'ուզեմ ըսել: (Մեծ ճիգով կը գալէ արցունքը եւ ինքզինքն զժուտաբար հաւաքելով)՝ Առանց քեզի... կեանքը նպաստակ չէ ինծի չամար... առանց քեզի... ո՛չ փող, ո՛չ թմբուկ... մարդ մով մը նման... (Լուսփիւն): Ներէ, շերի... չեմ գիտեր ի՛նչ պատահեցաւ ինծի... ներէ, տարիքս է...: (Ար դառնայ ետ, ակնոցը կ'անցընէ քիթին, Քաթրինն պատին կ'արձան, կարծես բաւարարեալ ճշմանը ցոյց կու տայ): Ի՞նչ ու նիս...: (Ար վազէ մօտը, քիւր կը մտնէ): Հաւ չե՛ս գգար... Եկո՛ւր... Եկո՛ւր, նստե՛լ...: (Տմբայն եւ նուազկոտ ազդիկը՝ քիւնն գրկած, կը բերէ-կը նստեցնէ բազկաթոռին մէջ): Ի՞նչ կը գգաս: (Ա՛տունէ բազկերակը, ծունկի կու գայ, կը գրկէ ուսերը): Ա՛ժժ մը բժշկելի՛, այո՛...: (Բաժակը կը մօտեցնէ շրթներուն): Գո՛նէ ու՛մայ մը... Հեղուկ արեւոյ է...: (Քաթրինն կը խմէ): Ա՛ւելի յա՛ւ ես... այո՛...

ՔԱԹԵՐԻՆ։— Այո... յաւ եմ... մի մահողութիւն... Թեթեւ նուազկոտութիւն մը... առաջին անգամ չէ... աստուածներու հրահրութիւն... աստուածուհի կոչեցիր զիս...: (Իստն կը ժպտի): Մի վախճար, սիրելիս, աստուածները չեն մեռնիր... կեանքը շատ կը սիրեմ — կերբով, երկիւղածութեամբ, էկզայրէի մը անկանքով...: (Մէկէն բռնը փոխելով)՝ Տո՛քթ-Շառլ Պերդէն, ինձմէ այդքան զիւրիւն չես ազատիր...

ՏՈՔԹ. ՇԱՌԷ (վերազարձած է բազկաթոռին, ակնոցները հանած՝ խնամքով կը մտքի, այժմ կը դնէ, կը հանէ, կրկին կը մտքի, մտանդաբար կը ծծէ բռնակը, առանց այժմը վերցնելու կնոջմէն)։— Ըս՛նէ է արդեօք... Ի՛նչ շատ կը գործածեն հոս... փոքրիկ անամարտողութի՛ւն մը... հասանարար... (Մէկը մեծ դահլիճին դուռը կը բացայ, անոյի ժխորը կը խուծէ ներս, այժ կը պարտցնէ, դուռը կը փակէ ու կը մեկնի):

ՔԱԹԵՐԻՆ։— Հիմա զիս մոռցիր... յաւ եմ բոյորովիւն... յսեցի՛ր ինչ ազմուկ էր... բոյորը ճաշարանէն գահճիմ մտան... խմելու, ծխելու, սեռային գոհնիկ ձեռքեր եւ ակնարկութիւններ բնելու... ամէն ինչ որ կրնայ խոցել մեր զգայնութիւնները...: (Աչքերը միշտ յառած են դահլիճին ակնակեայ դրան): Նստած տեղիդ չի տեսնուիր... Եկարագրեմ քեզի... խու՛մք առ խու՛մք նստած են սեղաններու շուրջ, ըստ ցեղային բաժանումներու... կի՛նծր իրենց կուրծքերը ցուցադրութեան հանած են... զարմանալի է, որ անպարարներու նապաստակներու նպէս գուրս չեն ցատկեր...: (Թոնը փոխելով)՝ Հա՛, ի՛նչ էր մեր բռնփնրանս նիւթը... բսիւր, մոռցայ:

ՏՈՔԹ. ՇԱՌԷ։— Ազդերու եղբայրակցութիւնը... չկրցայ սող մը գրկել գեւ...

ՔԱԹԵՐԻՆ։— Ա՛ւելի յաւ...

ՏՈՔԹ. ՇԱՌԷ։— Ի՛նչ բռն է կ'ուզես...

ՔԱԹԵՐԻՆ։— Տեղեկագիրդ շարած, ու սու մնասիրէ նիւթը տեղու այն վրայ... ասկէ աւելի յաւ տո՛թ... ա՛հ, հոն են, ապակեայ դրան նստին... արեւմտահան ազգերու ներկայացուցիչներ... եւ Ա՛փրիկէն...: (Ա՛րքայ դէպի դուռը եւ լաւ մը կը գննէ տեսարանը, կը խօսի ոտքի կեցած, յանախակի դառնալով ամուսնոյն): Պանդակ է հոս... Ի՛նչ բարատու որութիւն քեզի չամար... եւ ինձի... աշխարհի ամէն կողմէն սփէսիմէներ... ասորեայ հագերէն, դիմակներէն մերկացած... ճանշուտելու եկաստառ մենք ազատ... ինքզինքին, մերկ այնպէս՝

ինչպիսի որ էն... ներսը եւ դուրսը... (Քալիլով դէպի ամուսինը): Ակոցներդ մաքրէ, գիտէ՛, գիտէ՛, տաքթոր Պերդէն, ծանր նմանք, հզրայրդ... (Կր նստի սպառած, բայց ուրախ): Ի՞նչ երջանիկ գու- գազիպուի՞ն... հրրեք չի գիտեր, որ այսքան ստատանայ կար մէջս ...): (Շնչալով)՝ Ուզգակի շարացած եմ...

ՏՈՒՔՔ. ՇԱՌԼ.— Ականջներուս եւ աչքերուս շեմ հաւատար... աննախատեսու- լին... «L'homme Cet Inconnu...»: Կր յիշե՛ս, միասին կարող- չինք...: (Դուր կը բացուի. ներս կը մտնէ Մայքըլ, կարծ թուերով նաշակաւոր ամառնային շապիկ մը հագած, թեթևօրէն գլխով կը բարեւէ ներկաները. կ'երթայ, կը նստի ծայրայեղ ձախ եւ կը սկսի թերթատել Play Boyը):

ՔԱՔԵՐԻՆ (մեղմ՝ ամուսնոյն).— Գոնէ այս անգամ դուրը գոցելու փափ- կանկատուի՞նք ու նեցաւ... կարողացածին նայէ... ազգերու եզրայ- բակցու թեանդ հզոր անդամներէն մին... պետք է որ մը այցելէնք սա Ամերիկան...: Կըսեն, որ Հնդկիներէն ապին շատ բան փոխուած է ...: (Ակամայ աչքերը կը յառիմ Մայքըլին): Բայց չեմ կրնար քա- ցատրել... մակերեսային բան մը ու նին... իրենց ցուցամուտի թիւն ու ինքնազատուի՞նք վիրաւորական են, կը ջղայնացնեն զիս ուզ- ղակի...: (Անհանդարտ կ'ելլէ տեղէն եւ կը դիմէ մեծ դահլիճը: Դրան հասած, դուրը մէկէն կը բացուի եւ կը մտնեն՝ Սենադորը, տէր եւ տիկին Կապրիելն):

ՍԵՆԱԴՈՐ (Քաթերինին).— Ներեցէք, տիկին, ձեր ճամբան կտրեցի... (Քաթերին կը մտնէ մեծ դահլիճ, դուրը նստի գոցելով):

ՊԱՐՈՆ ԿԱՊՐԻԵԼԷ.— Հրամայեցէք, պարոն Սենադոր, կարծեմ հոս լաւ է... (Կր տեղաւորուի: Մայքըլ ծայրայեղ ձախ անկիւնը, Պերդէնները՝ կեդրոնէն ձախ, նոր խումբը՝ կեդրոնէն դէպի աջ: Տէր եւ տիկին Կապրիելէ յարգանքով կը բարեւեն, տո՛ք: Շատ կը փոխադարձէ: Մայքըլ խորատուգուած է պարբերաթերթին մէջ, չի իսկ նկատեր):

ՄԱՐԻԱ (Սենադորին).— Յուսամ ձեր առաջին տպու սրտի թիւնը նպատաւ որ է, պարոն Սենադոր:

ՍԵՆԱԴՈՐ.— Անպայման:
ՊԱՐՈՆ ԿԱՊՐԻԵԼԷ (սպասեակից նշան կ'ընէ).— Ի՞նչ կը փափաքէիք, պարոն Սենադոր...

ՍՊԱՍԵԱԿ.— Հրամայեցէք:
ՍԵՆԱԴՈՐ.— Քոնեակ, խնդրեմ:

ՊԱՐՈՆ ԿԱՊՐԻԵԼԷ.— Մարիա՛, սովորակա՞նք...: (Կինը հաստատական զը- լուխ կու տայ): Կրան Մարնիէ՛ տիկնոջ համար, եւ տրամպուէ՛ ինծի...

ՍՊԱՍԵԱԿԸ.— Ամենա...
ՊԱՐՈՆ ԿԱՊՐԻԵԼԷ (Սենադորին).— Մարիան եւ ես շատ ենք կապուած այս կողմին... յիշատակներ, յիշատակներ... որքա՛ն դէր կը խաղան ձեր կեանքին մէջ...

ՄԱՐԻԱ.— Մա՛նուանդ մենք՝ իտայացիներս, ծայրայեղօրէն ենթապաշտ ենք ... զգայնութեան եւ բանականութեան պայքարը... ապա՛՛ երջանիկ հաշտեցուճը... Ինճեանսին... ամուսնոյս զաղափարներն է, որ կ'արտայայտեմ... (Սպասեակը կը վերադառնայ ըմպելիներով):

ՔԱՔԵՐԻՆ (կը մտնէ, դուրը լաւ մը փակելով: Ամէն դրան բացուելուն- փակուելուն, ժխտը կը խուժէ, զգայնութիւն մը ստեղծելով).— Ներողութիւն:

ՏՈՔԹ. ՇԱՌԼ.— Ո՛ւր էիր...

ՔԱԹԵՐԻՆ.— Քեզի նիւթ կը հայթայթեմ:

ՏՈՔԹ. ՇԱՌԼ.— Կարծեմ տեղեկազորս քեզի գրել պիտի տամ...

ՔԱԹԵՐԻՆ.— Բայց, Շառլ, տեսնելու ես... Հին ժամանակներու նման, ամէն ցեղախումբ առանձին հաւարուած, իրարմէ հեռու, իրարու թշնամի... ամբողջներն ու դրօշակները միայն պակաս են... ամէն մէկը աւելի բարձր կը պրտայ, կարծես խեղդելու համար միւսին լնզուն եւ ինքնու թիւնը... Quel désaccord! Ահա քեզի ազգերու եղբայրակցութիւն... (Ստի, դէպի գուրս, ծովիմ քարմ հովը կը դիմաւորէ զինք, կարծես կը հանգարտեցնէ տեղը): Կ'ուզե՞ս ծովեզերք ելլինք... Թարձ չուշի պէտք ունիմ...

ՏՈՔԹ. ՇԱՌԼ (հաւաքուելով).— Քեզ բնաւ այսպէս գրգռուած չեմ տեսած...

ՔԱԹԵՐԻՆ.— Գիշերն է... Թերեւս ազմուկը... աւելի շուտ՝ այս քառասային խառնիճազանը... երբեք այսքան մինակ եւ լքուած չի՞ զգացեր բազմութեան մէջ... մարդիկ օտարականներ են իրարու, թշնամական խակ... (Մէկէն բորբոխելով եւ բոնը փոխելով)՝ Դու նաև ըսէ ինձի... պատմութեան աւելի ծանօթ ես... այս քաղաքակիրթ ժողովուրդները, Եւրոպայի էրեմը, իրարու ցեղակից, Միջերկրականի շքեղ աւազանին շուրջ, զարեւ շարունակ իրարու զէ՛մ կուտան են... Ե՛րբ է, որ եղբայրութիւն ճշ իրականացած է... ըսէ՛, Ե՛րբ...

ՏՈՔԹ. ՇԱՌԼ (որ գոհունակ կը լսէր կնոջը).— Քաթի՛, դու ն առաջին անգամ է, որ քաղաքականութեամբ կը հետաքրքրուիս:

ՔԱԹԵՐԻՆ.— Իրաւաւք օւնիս...

ՊԱՐՈՆ ԿԱՊՐԻՆԵԼԷ.— Ներեցէք, տիկին, ներեցէք միջամտութեանս... այնքան ժու նստած եմք, որ ակամայ լնցի ազգերու եղբայրակցութեան մասին ձեր արտայայտութիւնները... նիւթը այնքան ծօտիկ է սրտիս... Ես այլ, համեստօրէն, եկամ հմ մասնակցելու քունֆերանսին՝ իտալիային...

ՏՈՔԹ. ՇԱՌԼ.— Ի՞նչ երջանիկ զուգադիպութիւն... ուրեմն, Ծրանեսա կ'ողջունէ ձեզ... Տոքթոր Շառլ Պերդէն եւ տիկին Պերդէն... (Փուլս կուտան, enchanté madame, եւ այլն):

ՄԱՐԻԱ.— Թոյլ տուէք ներկայացնել՝ Ուշիկիթիւնէն Սենազոր Կիպուրն... տիկին Կապրինէն... (Մայքրի կոզմը կը մայի, որ գլուխը անդին դարձուցած, ծովուց յառած է):

ՄԱԹԲԸԼ (նկելուսի).— Ամէն տեղ են... անպայման հաս մը պիտի անկուի... ովկիանոսներ անցիր, կզդիներ ապաստանէ... ազատու մ չկայ...

ՏՈՔԹ. ՇԱՌԼ.— Ուրեմն, ժողովը բացուած է, բարեկամներ...: (Սպասեակին մշան կ'ընէ): Տիկիններ եւ պարոններ, Ի՞նչ կը ցանկազ...: (Ապրապրանքները կը տրուին: Տոքթորը Մայքրիին եւ կ'ուզէ կը բամբակի, բայց ան բեմի առաջամասը, կռնակը դարձուցած, անտարբեր դուրս կը մայի):

ՏՈՔԹ. ՇԱՌԼ.— Պարոն Սենազոր, ձեր առաջին այցելութիւնն է՞ մեր կզդին...

ՍԵՆԱԴՈՐ.— Այո, թէ եւ քանիցս եղած եմ Աթլնք: Եւ կը բաժնեմ ձեր ողբ ոտրութիւնը յունական հողին մասին...

ՔԱԹԵՐԻՆ.— Պարոն Սենազոր, զիս առինքնած է ձեր համային... որ մը անպայման պէտք է այցելենք...

ՍԵՆԱԴՈՐ (ոգեւորուած).— Անպայման այցելելու էք... ձեր բոլոր անկեղտութիւնները պիտի գերազանցէ... պանդոկները, երթեւեկը, ամէն ինչ այնքան լաւ կազմակերպուած է... պիտի ծանօթանաք ամերիկեան ժողովուրդին եւ վայելէք իր եղբայրական ասպնջականութիւնը:

ՔԱԹԵՐԻՆ.— Ըսի՛ք՝ ամերիկեան ժողովուրդ... քեմիսիքում ճիշդ է, բայց որ-
քան տեղեակ եմ, Համայնեան կոզմետիկոն բնիկները բուրբոնովն տար-
բեր ցեղ են եւ ճշակոյթ...

ՄԵՆԱԴՈՐ.— Ամերիկեան քաղաքացիներու միջեւ, տիկին, ոչ մէկ խտրակա-
նութիւն գոյութիւն ունի... արդէն Միացեալ Նահանգները այլազան
ճշակոյթներու մէկ... ըհ... Համեղ քա՛նքէյլ է...

ՄԱՅՔԸԼ (մեկուսի, բոտ երեսոյթիմ կը հետեւէր խօսակցութեան, ետ կը
դառնայ եւ քիթիմ տակէն մըքմըքալով, կը նստի աթոռին)։— Ա-
հա առաջին լոյսն... գոց սորձուած, հազար անգամ կրկնուած... Հա-
մայեան կոզմետիկոն սքանչելի ցեղերը... դատապարտուած ամերիկ-
եան Հնդկներու դանդաղ եւ տատապաղին հիմու մին... քաջթի՛յլ...
արեան կաթիլներ կան պահուած դաւաթին տակ...
(Ապաստակը կը դառնայ րմպիկներով եւ կը սպասարկէ... Այս
միջոցին կը յաւի երաժշտութիւն. Roderigoի Concerto de
Aranjuezի Adagioն)։

ՏՈՔԹ. ԵԱՌԼ (բաժակը վերցնելով)։— Ազգերու եղբայրակցութեան... (Կը
խմեն)։ Արդէն եղբայրակցութիւնը սկսած է մեղմով...

ՄԱՐԻԱ.— Աւելցնենք — սէրը, պարոն տաքթոր, որովհետեւ բանաստեղծը
կ'երգէ — սէր եւ գինի... եւ առանց սիրոյ ոչինչ չի ծնիր եւ չի աւելեր...

ԲՈՒՄԸ (բաժակները բարձրացուցած)։— Սիրոյ...

ՔԱԹԵՐԻՆ.— Քանի թեման սէրն է... լսենք...
(Կ'ունկնդրեն Բոտերիկոյի երաժշտութիւնը)։

ՏՈՔԹ. ԵԱՌԼ — Մենք ո՞ր է, որ շեղեցանք, պարոն Անադոր... Հիմա խօս-
քերն իսկ աւելորդ կը թուին... եւ ըսել, որ ջիւ առաջ բուրբոնովն ան-
ժանտներն էինք...

ՔԱԹԵՐԻՆ.— Երաժշտութիւնը կը բաւէ սրտերու միջեւ կամուրջ կապելու
Համար։

ՄԵՆԱԴՈՐ.— Սիրելի տաքթոր, գիտենք, որ չափազանց բարդ երեսոյթի մը
մասին է, որ կը խօսինք։

ՏՈՔԹ. ԵԱՌԼ — Աւելի քան համաձայն եմ, Բայց... փապու գինի ծայրը լոյս
յ'երեւիր...

ՊԱՐՈՆ ԿԱՊԻՆԷԷ.— Քիչ առաջ, տիկին Պերդէն հարց կու տար, թէ երբեւիցէ
ազգերու եղբայրակցութիւն իրագործուած է տեղ մը...

ՄԵՆԱԴՈՐ.— Եթէ ունեցած չէ, պէտք չէ դադարինք երազը հետապնդել...
(Արդէն փրօփեշընըլ լազաճազէտը արթնցած է)։ Մեծագոյն ար-
դէքը գինեաթափութիւնն է... պէտք է վերջ տայ պատերազմով խնդիր
լու ծելու խարկանքին... պէտք չէ պատերազմը նկատուի ժողովուրդ-
ներու միջեւ վեճերը հարթելու միակ միջոցը, մա՛նաւանդ պէտք է
խուսափինք ազգերու ներքին պործերու ն միջամտել...

ՄԱՅՔԸԼ (մեկուսի)։— Պուստ... ինչպէս կարելի է կեղծիքին ճշմարտութեան
գիմակը հաղցնել... Հասկանալը... պէտք է ներու շարքը... ախտանը-
շանները յստակ են — ու կեղային քրոնիկ պնդութիւն...
(Քաթերին, հիասքափ, քիչ մը արհամարհական, գինիի բաժակը
կը վերցնէ եւ կը նայի Մայքըլի կողմը, որուն ջղայնոտութիւնը
գինի կը գրաւէ)։

ՄԵՆԱԴՈՐ (նոյն հոնտորական շեշտով)։— Մա՛նաւանդ, պէտք է փարատել
ժարդկային ցեղի վրայէն հիւլէական աղէտի մը մղձաւանջը...

ՔԱԹԵՐԻՆ.— Իրականութիւնը սակայն... կայ իրականութիւն կոչուած հաս-
կացողութիւն մը, չէ՞...

ՄԵՆԱԴՈՐ.— Տիկին, իրականութիւնը... յարաբերական հասկացողութիւն
է...

ՔԱՔԵՐԻՆ.— Ենորակալ եմ լուսարանութեան համար. միայն ինձի զարմանալի կը թուի, որ դուք՝ քաղաքագէտներդ, ժողովուրդներու եւ աշխարհի ճակատագիրը կը վնասէ յարարեական հասկացողութիւններու վրայ... այժմ բացատրելի է, թէ ինչո՞ւ ազդեր կ'ապրին յարարեական ազատութեան, յարարեական ապահովութեան, յարարեական յարարութեան մէջ...

ՄԱՐԻԱ.— Ո՛ր որ կ'որի կայ, զէնք հայթայթողը... նոյն մեծերն են:

ՍԵՆԱՂՈՐ.— Տիկի՛ն, չեմ ուզեր հաւատայ, որ լուրջ էք... ատկեա տիրող կարծիքն է...: Հաւատացէք բոլորովին անհիմն է...: Մինք խաղաղութիւն կ'ուզենք, սովետներն այ խաղաղութիւն կ'ուզեն... աշխարհը յողնած է...

ՔԱՔԵՐԻՆ (ընդվզած).— Օ՛, պարո՛ն Սենաղոր, չէք անկնկալեր, որ հաւատանք այդ առասպելին...

ՄԱՅՔԸԼ (նկուսի).— Անժամանակ խօսող աքաղաղը պէտք է մորթել, կ'ըսէր մայրս...: Երբ ամպիոնի վրայ բարձրացած իտալներու մասին կը քարոզեն, կը յիշեցնեն խրատիչականները, հովերուն մէջ թռչելու քայքայած... ատանց սրտի, ատանց ուղեղի...: (Բիչ նստ): Հոտած բան մը կայ մեր աշխարհին մէջ... ո՞րն է աւելի մեծ ոճիբը, մարդկային մարմնի՞ պրոնկացումը. թէ մտքի...

ՏՈՔԹ. ԵԱՌԼ.— Կ'արժէ խորհրդածել. քաղաքականութիւնը դանդու անով կը զբաղի... անհասար բոլորովին անտեսուած է...

ՔԱՔԵՐԻՆ.— Տիկի՛ններ եւ պարոններ, կարծեմ նիւթէն շեղեցանք...: Ընտանայ ելանք դու արճանալու, ինկանք տկար էմիգրէ մէջ... (Բաժակները կը վերցնեն, կը պարպեն):

ՄԱՐԻԱ.— Բայց, Քաթերինա, այս պարոնները մեր ճակատագիրը կը վարեն...: Ինչպէ՞ս կրնանք խուսափի քաղաքականութենէն...

ԳԱՐՈՆ ԿԱՊՐԻՆԷԼ.— Արդեօք մեկուսացումը հնարաւոր է... պատրանք չէ՞...

ՄԱՅՔԸԼ (զգայնացած կ'ելլէ տեղէն, կը քայլ ետ-առայ, ինքնիքն խօսելով, Բիբին տակէն մը քարտառով).— Անչու չա անկարելի է...: Այս Մաքսիմիլիանները... հազար անուան եւ հազար զիմակի ետին ապուխտած... խաւարի բնակիչներ... ամէն տեղ են, անտես, ստորերկրայ... Եթէ մարմինը շարժան են, մտքերն ու բարքերը կ'այլասեն են... խաղաղութեան թշնամի... շարքի իշխաններ... բոլոր միջոցները արդարանալի են...: (Կը զարնուի կարասիներուն, լուսամտով մը վար կը ձգէ, կը վերցնէ, մընտալով տեղը կը նստի): Աստուած անգամ կ'օգտագործեն, հոգիներն կը ծախեն՝ հոգիները պղծելու համար... եւ ցեղատպանութիւնը կը շարունակուի... հալչուիտ'... կեցցէ՛ establishmentէ հալչուիտ'... վտակա եւ սեւ խաւար... մարդ միայն հասցով չ'ապրիր... զէնք տուէք... թող կ'ուրի... կեանքը պայքար է, գոյատեւում... չէմփէյն եւ խաւար...: (Թնմի ծայրագոյն ափն կիցած է): It's not funny... բնաւ ծիծաղելի չէ...: (Կը նստի յուսարկ): Ահա՛... խաղաղութիւնը հաստատուեցաւ... բայց ոչ ոք ուրախ է... ոչ մէկ ժպիտ...: (Անհամոյ լուրբիւն):

ՏՈՔԹ. ԵԱՌԼ.— Կարծեմ ըմպելիները նորոգելու պահն է...: Պարոն սպասեակ, այբոյր կազմութիւն է, մտքերն ու շիզերը կը հանդարտեցնեն...: (Սպասեակին)՝ Եոյնը... (Մայքրիին)՝ Ընկերացէք մեզի... Ի՞նչ կը ցանկաք...

ՄԱՅՔԸԼ (սպասեակին).— Ուրիշ ստատ, ստոյգի վրայ...

ՍՊԱՍԵԱԿ.— Ամեսու: (Իտալ):

ՏՈՔԹ. ՇԱՌԼ.— Խոստովանութիւն մը, բարեկամներ, այս երկերն, գոնէ ինծի, մեծ հաճոյք պատճառեց... այնքան կյանուած ենք մեր առօրեայով, որ մտածելու եւ զգայու ժամանակ չու նիւք... (Սպասեակը կը մտնէ եւ կը սկսի սպասարկել ըմպելիները): Քիչ առաջ կարծեցի գիւտ մը ընել... ինծի համար անհասկնալի կը մնայ, թէ արարչութեան այս թաղաւ որը... մի գայթակղիք, կատարեալ կրու որական արարած մըն է... բացարձիկ պարագաներու աակ՝ հերոս, մարտիրոս, հանճար... բայց... (Թօլորը ըմպելիի բաժակները բռնած կը սպասեմ): Ենթե-ցէք, մոռցայ ըսելու, որ այժու լեզուի կապերն այ կը թուլցնէ...: Քա-թի, կենաց մը առաջարկէ...

ՔԱԹԵՐԻՆ.— Ազատ արտայայտութեան...

ՁԱՅՆՆԵՐ.— Պուտ... ազատութեան...

(Մայրը կը մասնակցի հեռուէն):

ՊԱՐՈՆ ԿԱՊԻՆԵԼԷ.— Տոբոր, խնդրեմ լրացուցէք մեր խօսքը:

ՏՈՔԹ. ՇԱՌԼ.— Իմ խօսքը, իմ խօսքը... հա՛... ինչպէ՛ս կ'ըլլայ, որ մարդ կարի ի ծնէ կրու որական է եւ միշտ զեկամարի մը կը սպասէ, որպէսզի զինք առաջնորդէ...: (Քիչ քտ): Եւ ահա ծագած է նոր դասակարգում մը զեկամարի եւ հետեւողի...

ՄԱՅՔԼԷ.— Յարգելի առջիւր, մեր մտոր գրիք վերջին վրայ: Թոյլ տուէք կենաց մըն այ ես առաջարկեմ...: Նախ՝ շնորհակալ եմ, որ ինծի պէս ձախուեր եւ մեկուսի մէկը բնդու նեցիք մեր բնկերութեան...

ՄԱՐԻԱ.— Կենացը:

ՄԱՅՔԼԷ.— Կ'առաջարկեմ, որ խմենք կեանքին... չկայ աւելի վսեմ նպատակ: (Կը խմն): Բովանդակ տիեզերքին մէջ, միայն մարդ էակը օտտուած է կեանքի հրաշքով...: (Բաժակը վերցնելով)՝ Կեանքին եւ մարդեղութեան...

ԲՈՒՈՐԸ (մէջ ընդ մէջ) — Հիանալի՛... հիանալի՛... կեանքին եւ մարդեղու-թեան...

(Քաթերին երկար կը ճայի Մայրըին եւ բաժակը դանդաղ, ցմրուր կը պարպէ, կը մնայ մտածկոտ եւ երագուծ):

ՏՈՔԹ. ՇԱՌԼ (Մայրըին) — Խնդրեմ, միացէք մեզի, նստեցէք:

ՄԱՅՔԼԷ.— Տոբոր, անդրադարձաք մարդ արարածի հին, իրրեւ հօտ ապրե-լու բնազդին ... առաջնորդի մը եւթարկուելու ունակութեան, որմէ հազարաւոր տարիներու քաղաքակրթութիւնը չկրցաւ փրկել մեզ... մարդ զեո բանտարկուած է իր իսկ մարմինին անձնոնմիւնի սահ-մաններուն մէջ...: (Կարն լուրջիւ): Ամէն փրկութիւն ներսէն պի-տի գայ...

ՍԵՆԱԴՈՐ.— Զկրցայ հասկնալ մեր ըսածը... կարծես արիւրեկան զազաննե-րու մասին կը խօսինք... վանդակներու մէջ բանտուած:

ՄԱՅՔԼԷ.— Հետո չէք ճշմարտութեան:

ՔԱԹԵՐԻՆ.— Պարոն Մայրը, կարծեմ այդ է մեր անունը, դուք իսկապէս հա-կա-հաճոյք էք... տարօրինակ տաղանդ մը ունիք լրջանայու, խորա-նայու... հոս, մա՛նաւանդ... ծովը, արեւը, զինին... ի՞նչն է, որ չէք կրնար մոռնալ...: (Մէկէն անդրադառնալով)՝ Օ՛, ներկցէք, այդ մէ-կը անփափականկատ էր, ներկցէք...

ՏՈՔԹ. ՇԱՌԼ.— Այո՛, փոխենք այս անհաճոյ նիւթը...

ՔԱԹԵՐԻՆ.— Պարոն... (Մայրըին)՝ Ա՛խ, լուրջ մեր անունը, որպէսզի...

ՄԱՅՔԼԷ.— Կը կոչուիմ Մայրը Սարեան, ամերիկացի... իրերու զարգացման մէջ ոչ մէկ զեր խաղած եմ...

ՔԱԹԵՐԻՆ.— Պարոն Սարեան, շատնց է, որ չեմ հանդիպած մէկու մը, որ

քաղութիւնը ունի իր անհատական ժողովուրդ արտայայտելու... Անը կողմն եմ... մարդ պէտք է ազատագրէ իր անձը եւ գաւառայ անոր ստեղծը:

ՏՈՒՔՔ. ՇԱՌԼ.— Ահա քեզի բան... հիմա մերինն ալ կուտակցական դարձաւ... Փոխենք նիւթը, քանի ու չէ...

ՄԱՅՔԸԼ (ուտի կ'ելլէ ու կը քայլ դէպի բեմի առաջամասը).— Այո, փոխել նիւթը... ես ո՛վ, քաղաքականութիւնը ո՛վ... Եթէ կայ սահման մը, ահա հոս, դուրսն է... Ծովը, մայնը, լոյսերը միջոցին մէջ...: (Լռութիւն):

ՍԵՆԱՂՈՐ.— Մայքըլ, մեր ծնողները ի՞նչ ծագում ունէին:

ՄԱՅՔԸԼ (էիչ ետէ, կեցած տեղէն ետ նայելով).— Հայ էին:

ՔԱՔԵՐԻՆ (ցած ձայնով, ամուսնոյն).— Ի՞նչ ազգ է այդ:

ՏՈՒՔՔ. ՇԱՌԼ.— Յետոյ կը բացատրեմ: Հետեւիք, հետաքրքրական է:

ՍԵՆԱՂՈՐ.— Երիտասարդ, կը յուսամ, որ գտնէ համաձայն էք, որ ազատութիւնը եւ ժողովրդավարութիւնը դանդաղ, բայց գետն կը շահին տեւարար:

ՄԱՅՔԸԼ.— Ո՛չ: Ըսել կ'ուզէք պէլլիսիզմներու տիրակալութիւնը կ'ուելնայ. ուրիշ ոչինչ... Ո՛, դին նախորդում է...: Մարդ կային հաւաքականութիւնները ստիպուած են ընտրելու Արեւմուտքի կամ Արեւելքի միջեւ... Ժնացածը պորտախաղ է... Human Rightsը, պոռնիկի մը նման, կը յանձնուի միայն ամէնէն շատ վճարողին: Ոչինչ կը փոխուի ժամանակին մէջ... գիշատիչները եւ զոհերը...

ՏՈՒՔՔ. ՇԱՌԼ (ուտի).— Հարկ կա՞յ հին վերջերք գրգռելու...: Ետեւէն յոգնեցայ, ներքեք: (Կը քայլ դէպի Մայքըլը): Մոյի օդին պէտք ունիմ: (Կոնակը միւսնեքուն, կը խօսի Մայքըլին): Ես ծանօթ եմ մեր ժողովուրդի պատմութեան: Կարդացիք Էմ Էմ Մորգանը, Ռոբէ կուտեմ...

ՄԱՅՔԸԼ.— Որքան իմացած եմ, Փրանսական յեղափոխութեան զաղափարներով եւ Փրանսական դրականութեամբ սնան են մեր մտաւորականները... Ես Ամերիկա մեծցած եմ եւ...

ՏՈՒՔՔ. ՇԱՌԼ.— Քաթրինը կը փափաքի լսել մեր ժողովուրդի մասին: Այս գիշերուան ակնարկութիւնները իրեն համար անհասկնալի մնացին... կ'անդրադառնանք... ի՞նչ կ'ըսէք, միանանք խո մրին, արդէն ուշ է:

ՍԵՆԱՂՈՐ (նեղակամ, Մայքըլին).— Յուսամ ծովու թարմ օդը կազդուրեց մեր շիզոնը: Գիտէ՞ք, դուք պէտք է քաղաքական պաշտօնի մը թեկնածու ներկայանաք...

ՄԱՅՔԸԼ.— Ենորհակալ եմ: Չեմ կարծեր, որ այնպէ՛ք քաղաքագէտներու պահակ կը տառապի...: Ազարակապաններն ու cow boyները չեն պակսիր...

ՔԱՔԵՐԻՆ.— Յարգելի պարոններ, չէ՞ք կարծեր, որ մէկ գիշերուան համար ապառեցինք նիւթը եւ, ներքեք, մեր համբերութիւնը:

ՍԵՆԱՂՈՐ (առանց ուշադրութիւն դարձնելու, կռուագան տրամադրութեամբ մը).— Դուք, պարսն Մայքըլ, արտասովոր տաղանդ մը ունիք մեր սխառեմին նուաճումները ստորագնահատելու... մա՛նաւանդ դուք, որ ներգաղթած...

ՄԱՅՔԸԼ (ընդմիջելով).— Ո՛, ո՛, խնայեցէք մեկի... եւ մեկի...: Կ'ըսեն՝ քանկո պարկու համար երկու հոգի պէտք է... վախճամ միմակ պիտի պարէք: (Ոտի, բաժակը մեկնէ): Կարելի չէ ամբողջ ժողովուրդը խաբել, ամբողջ ժամանակը...: (Լռութիւն): Ընտրութիւնները կը շահուին:

ւին, բնարութիւնները կը կորստնին, կեանքը ի վերջոյ կը յաղթանակուի: Ճեր մեծագոյն թշնամին՝ փոփոխութեան հոյսովոյն է. եւ ասոր զէմ մեր ամենակարող Ամերիկեան անգամ ապահովութիւն չուրի... (Լուսիւն):

ՔԱՔԵՐԻՆ.— Պարտօ՛ւ, պարտօ՛ւ, մեր մէջ բժրոսս մը ունիք... եւ կը պաշտեմ բժրոսութիւնը: Անոնցմէ կու գայ նորոգութիւն (Ուրի), կեղծ հասնողիստութեամբ, երբեմն խորհրդաւոր): Այո, այս հողը ողորկութիւն է մասունքներով... Թերեւս անգէ մը կը լրահենք մեզ... (Կիսաճայն)՝ Սրբիչները Յունաստանի... (Հոնտորակամ)՝ կը պատգամեն: (Արագօրէն)՝ Համակերպողականութիւնը, բարացած Աւանդութիւնները, հաստատութիւնները, ստապանցէ՛ք...

ՄԱՐԻԱ.— Այո՛:

ՔԱՔԵՐԻՆ.— Պարտե՛մ Մայրը, համարուններ ունիք, կը մնայ շարքերը խտացնել... Ես՛ու...

ՏՈՔԹ. ՇԱՌԼ.— Ես միշտ երիտասարդութեան հետ եմ:

ՄԱՐԻԱ.— Ես ոչ:

ՔԱՔԵՐԻՆ.— Հուրբ... կեցցէ՛ յեղափոխութիւնը... արդէն մեծամասնութիւն ենք... ասիկա սկիզբն է: (Զարանճիօրէն)՝ Պարտե՛մ Սկեզոր...:

ՍԵՆԱԴՈՐ.— Հուսաւեցէք, տիկին, խնդալիք բան չէ...

ՔԱՔԵՐԻՆ.— Բայց եւ լուրջ եմ:

ՍԵՆԱԴՈՐ (Մայրիւն).— Դեռ կը սպասեմ, որ դեահատական խօսք մը լսեմ մեր մէջ երկրի մասին... մեր լուսարոյն սիւսեմի...

ՊԱՐՈՆ ԿԱՊՐԻԵԼԷ (ննդմիջելով).— Իրաւունք ունիք: Արդի երիտասարդութիւնը կարծես ամբողջատիրական ոեմեմներու...

ՄԱՅՔԸԼ (ննդմիջելով).— Օ՛, ոչ այդ... սինկորէ, եւ Վիեթնամ գացած եմ պատերազմի... Մեր մորթին եւ սրտին վրայ զգացիք...: Խօսիչը շինական երեք կապիկներու մասին...: Այդ է մեր կեցուածքը, չէ՛...: (Արտուրիւն): Ներեցէք, վաճ տիկին, չկրցանք փրկել երկուն:

ՍԵՆԱԴՈՐ.— Իր ցնդային ծագումը կը բացատրէ իր դաւնութեան եւ ցատուքի ազդիւրը... Ինչ որ պատահեցաւ իր ժողովուրդին...

ՔԱՔԵՐԻՆ (ամուսնոյն).— Աստուծոյ սիրոյն, ինչի՞ մասին կը խօսի:

ՏՈՔԹ. ՇԱՌԼ.— Վերը կը բացատրեմ:

ՄԱՅՔԸԼ (տաքի, կարծես ձեռքի լուսակարշական մեքենայ մը բռնած է, կը նայի խումբին եւ).— Say cheese!

ՄԱՐԻԱ.— Ի՞նչ ըսել կ'ուզէ:

ՍԵՆԱԴՈՐ.— Ամերիկա սովորութիւն է cheese, այսինքն՝ պանիր բսել տայ լուսակարուելու համար, որպէսզի մարդիկ խնդալու տեսք ունենան:

ՄԱՐԻԱ.— Այդպէ՛ս... ու գեն-չուգեն:

ՄԱՅՔԸԼ.— Ինչո՞ւ չէ...: Եթէ ներսն չգայ, կարելի է բոնի խնդալ, այսպէս՝ ծածածուկով, Palliacciներու նման...: Սիրտը կրնայ լալ, բայց դիմակ...: (Քիչ խալ): Արդեօք կարելի՞ է, տիկիններ եւ պարոններ, իսկապէս զգալ ու բիչին տառապանքը... Սովոր ենք միշտ լսելու — կը զգամ վիշտը... արդեօ՞ք...: (Կը քալէ օմիքը): Say cheese! կարելի՞ է... (Կը լուր պահ մը, ինքզինք գտնելու ցիգով): Ո՛ր որ մարդ մը յօշոտուի, անոր հոգեվարքը մարդկութեան հոգեվարքն է, չէ՞ք կարծելք...: (Իրականութեան վերացած): Գիշերները միտքը չի քնանար...: (Լուսիւն):

ՍԵՆԱԴՈՐ.— Ձեր խօսքերը, բարեկամ, հոգեկան վիճակներ կը մատնեն եւ հոգեվարքն ուժեղան մարդին կը վերաբերին կարծես...: Ի՞նչ կ'ըսէք, սաքթեր:

ՔԱԹՈՒՆՆԻՆ.— Պարոն Աննազոր, խոստովանիմ, որ ծանօթ չեմ գիտեցերու ն. բայց ձեր արտայայտութիւնը, ըսելու համար նուազագոյնը, վերաւորական էր:

ՄԱԹՔԸԼ.— Վսեմ տիկին, չեմ գիտեր ինչո՞ւ, մէկէն Ձոյայի խօսքերը յիշեցի — J'accuse...: Փրանսայի մէջ, ինծի միշտ թուացած է, որ Արզարու-թեան արձանին աչքերուն կապը քակուած է...: Ներեցէք, որ փճացուցի ձեր երեկոն, հազա՞ր ներողութիւն...: Տիկիններ եւ պարոններ, գիշեր բարբի: (Կը խոնարհի եւ կը մեկնի):

(Անյարմար լռութիւն)

ՏՈՔԹ. ՇԱՌԼ.— Կարծեմ իմ այ ժամա հնչեց. երթանք, սիրելիս: (Քաթերին կը մտնէ ամուսնոյն քեւը): **Գիշեր բարբի:** (Կը մեկնին: Միւսները դեռ նստած են):

ՎԱՐԱԳՈՅԻ

ԱՐԱՐ Ա.

ՏԵՍԱՐԱՆ Բ.

Քեմք կը ներկայացնէ նախորդ տեսարանը՝ ցերեկ ատեն: Տոքթ. Պերդէն. սեղանին առջեւ նստած. ակնոցները փրփին. ըմպելիի գաւաթը կողքին. կը գրէ: Քաթերին դիմացը նստած է, հագած քեթի գգեստ մը եւ խօսիլէ լայն գլխարկ մը: Իր մօտ, սեղանին վրայ, cassette player մը կը նուազէ Շոփէնի Préludeները: Առատ լոյս:

ՏՈՔԹ. ՇԱՌԼ.— Ձեմ կրնար այսպէս անհանգիստ գրել, գրազէտ չեմ: Վար-ժըւած եմ գրասեղանի: Կրնայի երթալ, ներսը աշխատիլ: Բայց ես չեմ ուզեր քեզ մինակ թողուլ: Լոյսն այ գորաւոր է, եւ ազմուկը՝ անախորժ:

ՔԱԹՈՒՆՆԻՆ.— Ես երբէք մինակ չեմ, երբ երաժշտութիւնս ունիմ: Գնա՛, իմ մասին մի մտահոգուիլ:

ՏՈՔԹ. ՇԱՌԼ.— Հա՛... կ'ուզեիր այդ ամերիկացի երիտասարդին բաժնեկրու մասին խօսիլ...

ՔԱԹՈՒՆՆԻՆ (Քիչ մը յուզուած կարծես).— Ո՛չ, ոչ հիմա: Ուրիշ ատեն: Կէսօր-ւան ճաշին կը հանգրայեմք:

ՏՈՔԹ. ՇԱՌԼ.— Ուրեմն հանգիստ սրտով կրնամ մեկնել: Այո՞: Յուսու՞թիւն, սիրելիս:

(Կը մեկնի խորժէն, կիներ այտն համբուրել ետէ: Շոփէնի երա-ժըշտութիւնը կը լեցնէ սիթոցը: Մայքըլ կը մտնէ խորժէն, կը նկատ-տէ Քաթերինը եւ խուսափելով, կը նստի բեմին միւս կողմը կոճակը դարձուցած):

ՔԱԹՈՒՆՆԻՆ.— Պարոն Սարեան...: (Աւելի բարձր)՝ պարոն Սարեան'ն...

ՄԱԹՔԸԼ.— Տիկին Պերդէ՛ն, ներեցէք. սրբա՛ն մտացիր պէտք է հզօմ ըլլամ:

ՔԱԹՈՒՆՆԻՆ.— Պիտի ուզեի՞ք ընկերանայ ինծի: Եկէ՛ք: Խնդրեմ: (Մայքըլ կը մօտենայ): Ամուսինս ներս գնաց գրելու: Կարեւոր տեղեկագիրք մը վրայ կ'աշխատի: Նստեցէ՛ք: Բազմութիւն, ազատ օդ շատ շի սիրեր:

Պիւրորդատ մըն է: (Մայքըլ կը նստի: Աչքերը ակամայ կը յառիմ կնոջ վրայ, կարծես զայն օր-ցերեկով աւելի լաւ տեսնելու համար): Ի՞նչ կ'ընէք, գիտե՞ք X-Ra'y կ'ընէք: Հոգի՛ս կ'ուզէք տեսնել...: (Գէտ կատակ)՝ Եստ խորը պահուած է հոգիս: Երբեմն ես իսկ դժուարութիւն ու նիւթ գայն գտնելու: (Կեղծ հետադուրսի մասին)՝ շէնքեմ ամէն յոյս, դուք բոլորդ, որ կը մտնէք հոս...», եւ այլն: (Անշուն ձայնով կը ծիծաղի): Մի կարկամիք: Երէկ գիշեր այնքան պերճաբան էիք: (Մայքըլ լուռ է: Տպաւորուած ազդեցական անկեղծ ու ուղիղ շնչտէն: Կը լսուի Ծոփէնի Prelude քիւ 15ը): Լսեցէ՛ք... անձրեւի միայնակ երգը...: Ծոփէն միւսակ, յուսահատ, իր սիրուհիին կը սպասէ վաղիկ անձրեւին մենաստանին խուցին մէջ... Հոն եղա՞ծ էք երբեք: (Մայքըլ գլխով ժխտական պատասխան կու տայ): Պէտք է երթաք: (Մէկէն քոնը փոխելով, շնչտակի)՝ Ծոփէն կը սիրէ՞ք:

ՄԱՅՔԸ— Կը սիրեմ Պա՛խը:

ՔԱԹԵՐԻՆ— Օ՛, պարտքը շատ խոր է:

ՄԱՅՔԸ— Ծոփէն ուսման թիւք... զգացական է: (Կը խօսի բառերը փնտռելով, աչքերը յառած անդունդի)՝ Զգացականութիւնը չեմ սիրեր: (Լռութիւն):

ՔԱԹԵՐԻՆ— Զեր տարբերն ուսման թիւք խուսափէ՛լ: Ի՞նչ ունիք զգացումի մէջ դէմ: Կը փախչէք տեսնելու... Ենթակալե՛ն: (Մայքըլ կը շարունակէ իր անդունդը խուզարկելու): Պախը ինչու՞ կը սիրէք:

ՄԱՅՔԸ— Երաժշտական հմտութիւնը կը պակսի ինձի: Եղբայրս թեմաք կը խօսի: Մարդ իր սիրած բաներու մասին շուտով խօսելու գոյց չի կրնար...

ՔԱԹԵՐԻՆ— Զանաչէք: Կը խնդրեմ: (Զգացումով)՝ Ինձի համար: (Մայքըլ երկար կը նայի կնոջ աչքերուն: Պահ մը լռութիւն: Քաթերին քարթիչները վար կ'առնէ: Այս կարճ լռութեան ընթացքին, կը լսուի Ծոփէնի երաժշտութիւնը նորէն):

ՄԱՅՔԸ— Պատասխանի կը սպասէք: Մենք միշտ պատասխան մը տալու հարկադրանքին տակ ենք...: Քիչը եւ լռութիւնը պէտք է բաւէին մեզի...: Ինձի կը թուի, թէ մենք եւ մեր անձը կը լինանք, երբ միւսակ ենք...: Ոչ ոքի պատասխան տալու պարտադրանքին, մեր զգացումները պարտկելն ազատ... մենք եւ մեր անդունդը...

ՔԱԹԵՐԻՆ (նմայուած կը լսէ եւ կը շարունակէ զմայլանքով ճայիլ տրզուց)։— Եստու նախկէք:

ՄԱՅՔԸ (կարծես ուրիշ տարածութեան մէջ մտած է)։— Պախը այնքան զգացական է, որքան ուրիշ...: Բայց ինձի կը թուի, թէ հոս մ զգացում մը գիտակցարար կը զսպէ. տեսակ մը խտացման, բիւրեղացման կ'ենթարկէ... միջեւ հոն, սահմանը, ուր նիւթը կը տարբայու ծուխ...: (Լռութիւն: Անհանգարտ, խռով շարժում մը կ'ընէ: Ոտքի կ'ելլէ, քայլ մը կ'առնէ ու ետ կը նստի):

ՔԱԹԵՐԻՆ— Օ՛... Երբեք...

ՄԱՅՔԸ— Նիւթի քայքայու մով... Ենթին էութիւնը...: (Ընդոստ կ'արրընանայ կարծես եւ կը խօսի զգային, արագ): Օ՛, բառե՛ք, բառե՛ք՝ բառերը բացատրելու համար... մխրճեցէք զիս փորձութեան մէջ...: Ի վերջոյ բառերը կը բանտեն մեզ իրենց ցանցին մէջ: Ոչինչ կը բացատրեն: Էութիւնը կը խուսափի իրենցէ: Ամէն բան նոր բառերու ծնունդ կու տայ: Բջիջներու նման կը բազմապատկուին, նոր ժամանակներ կը ստանան, առեղծուածը աւելի կը բարդանայ...: (Կը դառնայ Քաթերինին եւ սովորական լեզուով եւ քունով)՝ Եղբայրի

տիկին, այս է փխխոփայութեան եւ զբականութեան ճանապարհը, ասոր համար ալ հակա-չեզոռ եմ: Կը նախընտրեմ բաժակ ժը գիշերն: (Ջեռք կ'ընէ սպասակին): Ի՞նչ կը փափաքէք:

ՔԱԹԵՐԻՆ.— Որոշեցէք:

ՄԱԹԲԸԼ.— Երկու բերնօ, խնդրեմ: Սառոյցո՞ւմ: (Հարցական կը նայի Քաթե-րիմին, որ ուսերը կը թօթալէ: Սպասակին): Սառոյցի վրայ:

ՔԱԹԵՐԻՆ.— Ինչո՞ւ բերնօ, որովհետեւ Փրանսական է եւ զօրաւո՞ր:

ՄԱԹԲԸԼ.— Զօրաւոր, այո՛: Եւ արեւելեան: Օդի, ու զօ, արաք կը կոչուի: Ասոնք անկարեւոր են: Կարեւորը Արեւելքն է: Խորհրդաւոր, միսթիք, ուժի սիրահար:

ՔԱԹԵՐԻՆ.— Ա՜ճէ՛ն ինչի մէջ: Պատուի եւ հաստատմութեան:

ՄԱԹԲԸԼ.— Ինչպէս սիրոյ: Այո՛: Ա՜ճէն ինչ կամ ոչինչ: (Սպասակը կը բերէ բմպիլիները: Բաժակները վերցնելով)՝ Ուժի՛ն:

ՔԱԹԵՐԻՆ.— Եւ ասպետական ոգիին... կնոջ հանդէպ... որքան ալ հին թուի... Բերնօ... արդէն սկսայ մելոտրամաթիք դառնալ... այդ ձեռք Արեւել-քին նման... ես վարժուած եմ քիչ ժը գիշեր խմելու միայն... առաջին անգամն է, որ...: (Ու մպ մը կ'անուշ): Ի՞նչ զօրաւոր է... Հիմա կրնամ ըսել... խոստովանանք ժը...

ՄԱԹԲԸԼ.— Ոչ այդ: Կրօնականի կոչումէն բոլորովին դուրի եմ: Ոչ իսկ հա-ժակական:

ՔԱԹԵՐԻՆ.— Լըջօրէն: Այս առաւօս ձեզ հրաւիրեցի ինձի ընկերանայու, որ-պէսզի աւելի լաւ նախընտրեմ ձեզ եւ ձեր ժողովուրդը: Կը սիրեմ մար-դիկ ու սու՛մնասիրել... չկայ աւելի հետաքրքրական արարած... դուք ասարեւր էք... անհաստականութիւն ժը ունիք եւ... զիժակ ժը կը կրէք ...

ՄԱԹԲԸԼ.— Իժմա՞կ... դերասանութիւն չեմ ըրած եւ ինչո՞ւ բարեկենդանի չեմ մասնակցած... խոստովանիմ, որ շատ զէշ պարօղ եմ:

ՔԱԹԵՐԻՆ.— Օ՛, ներքեղ՛ք, այդ միտքով չըսի՛ք... բան կ'ուզեմ՝ ձեր այդ առնա-կան զէժքը զիժակ է՛քողարկելու ա՛յն՝ որ կայ ներսը... զուք ամերի-կացի էք, քիչ առաջ Արեւելքի մասին խօսեցաք զօրաւոր զգացումով ժը... բնոջարուժ ժը կայ...

ՄԱԹԲԸԼ.— Ամերիկա... ընդհանուր յայտարար ժը: Բազկացուցիչ տարրերը եկուոր են: Իրենց արժանանքը թաղուած հեռու, իրենց բնիկ հողի վէջ: (Պահ մը կը կենայ): Միակ բնիկ ամերիկացիները հնդիկներն են, երբեմնի առոյգ այդ ցեղը...: Քաղաքակիրթ Արեւմուտքը կը շա-րունակէ սիսթեմաթիք կերպով գանձեք բնաջնջել...: (Վրան տխրու-թիւն մը կու գայ. կը խմէ դառնօրէն, բաժակը ձեռքին մէջ կը տը-րորէ): Հոգեվարքը ժողովուրդի ժը, որ կը զգայ, թէ կը հասնի...

ՔԱԹԵՐԻՆ. (յանցաւոր կը զգայ, սաղիմ-անդին կը նայի, բան մը փնտռելու պէս).— Կրնայի՞ հատ ժը եւս օկի ու նենայ... յուսամ կըցայ հնչել... էկգորի՛ք համ ժը ունի...

ՄԱԹԲԸԼ. (նշան կ'ընէ).— Ա՛հմա տիօ ու զօ, բարսփալօ:

ՍՊԱՍԵԱԿԸ.— Ամեսսօ ֆիթիէ:

ՄԱԹԲԸԼ.— Հիժա խկական օդին պիտի խմէք: Աչքդ կը գոցես—կը բանաս, արդէն հոս է: Այս սպասակները Հերմէսի սերունդէն են...: Ա՛հա՛: (Սպասակը կը բերէ բմպիլիները, կը տեղաւորէ սեղանին վրայ):

ՔԱԹԵՐԻՆ.— (բաժակը վերցնելով).— Յասօ՛:

ՄԱԹԲԸԼ.— Երկրին զաւակը կը դառնաք արդէն:

ՔԱԹԵՐԻՆ.— Սիրահարուած եմ այս կողմին: Իր ձիթենիի անտառները կար-ծես այդինքն են, ուրկէ կենսահիթը պիտի չոսի եւ մարդոց էութեան

Քիւնը փոթորկէ...: Սիրոյ, մեղքի, ճակատագրականութեան զգացումը...: Այս կզգի՛ն բան մը ունի, որ կը խոռով գիտ... գիշերնե՛րը մանաւանդ... լուսնի լոյսին այդ զարաւոր միջնեկներու կրօնքնքրուներուն ստուերները... կարծես անտես էակներ ապաստանած են անոնց մէջ...: (Ջերմութիւնը բարձրացած է, առատօրէն կը բրտնի, գերզգայուն վիճակ մը ունի, շնչառութիւնը հետզհետէ կը ծամբանայ): Ձեր ձեռքը... բռնեցէ՛ք ձեռքս: (Մայքրի երկարած ձեռքը կ'առնէ արիւն մէջ եւ կը սեղմէ: կը զգայ, որ կիներ մուգուսի նըշաններ ցոյց կու տայ):

ՄԱՅՔԷԼ.— Քիչ մը ջուր բռնեցէ՛ք: (Կը մատուցանէ բաժակը բերնիմ): Քիչ մը եւս:

ՔԱՔԵՐԻՆ (զլուխը ակամայ կ'իյնայ տղուն ուսիմ, գլխարկը ինկած է գետին, մագրոր բափած)։— Քիչ մը Հանգչի՛մ. շուտով կ'անցնի: Ը՛մպելին գորաւոր եկաւ:

ՄԱՅՔԷԼ.— Յանցանքը ի՞նչ է: Կը ցաւի՛մ, շա՛տ կը ցաւի՛մ:

ՔԱՔԵՐԻՆ.— Դուք յանցանք չունիք: Ե՛ս է, որ կեանքը շատ կը սիրեմ: Կը զգամ զայն մարմնիս բոլոր թելերով: Եւ, ի վերջոյ, կը սպասէ գիտ...: (Շատ երիւոյթից, նուազկոտութիւնը աւելի անէանքի արդիւնք է եւ ոչ ըմպելիի ազդեցութեան): Ներհեցէ՛ք: Քիչ մըն ալ Հանգչի՛մ: Երեւի ես շատ յուզական եմ, սո՞մանթիք, ինչպէս պիտի ըսէիք...:

ՏՈՒՔ. ՇԱՆԷԼ (կ'երեւայ պանդուկին խորքի դրան մէջ, անապաքանով կը յառաջանայ դէպի Քաթերինը)։— Բարեւ, պարոն Սարեան: (Կը մօտեցնայ): Ուրախ եմ եւ շնորհակալ, որ Քաթին մինակ չէք թողբո: Ակոյ տեղեկագիրս գրել. մամանակը բոլորովին մոռցիք եմ: Քաթին պիտի միանար ինձի հայր...: (Հասած է սեղանին, կը տեսնէ կնոջ տոգոյն դէմքը, մէկ ծուկը գետին, կնոջ կզակը կը բարձրացնէ, կը նայի դէմքին, բազկերակը կ'առնէ): Ի՞նչ պատահեցաւ... Ի՞նչ ունիս, Քաթին... ամբողջովին ջրտինջներու մէջ ես: Արե՛ն եւր, աս՛քը... Ե՛լ, ներս երթանք. զով է հոն, կը կազդուրուիս...: Պարոն Սարեան, խնդրեմ, օգնեցէ՛ք, միւս թիւը առէք... Հա՛... այդպէ՛ս...: (Զափէն աւելի յուզուած է, ձախաւիք, խորապէս մտահոգ): Ձե՛մ Հասկնար... չե՛մ Հասկնար...:

ՔԱՔԵՐԻՆ.— Եա՛ոյ, առաջին անգամը չէ... լաւ եմ, Հաստա՛, բոլորովին կը ջաննիկ... (Կնոջ թիւը մտած՝ տո՛քք. Եաոյ կը յառաջանայ դէպի խորքի դուռը: Մայքրի կեցած է անշարժ: Կը նայի մեկնող գոյզին):

(ՎԱՐԱԳՈՅՐ)

ԱՐԱՐ Բ.

ՏԵՍԱՐԱՆ Ա.

Բեմը կը ներկայացնէ միջոց-անհունութիւնը: Երագի եւ իրակացութեան մթնոլորտ մը, արծաթ-կապտաւուն: Խորքը գերիրապաշտ տեսարան մը՝ à la Salvador Dalí: Հեռանկարային փախչող գիծեր, շահեր, քննադատականակամէն փրցուած, ձեւագեղծուած իրեր եւ էակներ: Բեմին առաջամասը, դէպի աջ, խորանարդ մը: Ձախիմ՝ երկրորդ փլանի վրայ,

դորիակամ սիւնի մը կէտը եւ գետին ինկած մասեր: Լուսարձակը ինկած է խորանարդին վրայ, ուր Մայքըլ՝ Բուտենի ձմաւոր մարդուն նման, հա- կած է անդունդ:

ՄԱԹՔԸԼ— Ո՞ւր եմ... Իրականութեան, թէ երազի մէջ... արթնուն եմ... (Քիչ ետք): Հա՛, հա՛, կը յիշեմ... նախնական կղզիի մը վրայ եմ, աշխարհէն կտրուած, շրջապատուած ջրերով... (Կը մտածէ պահ մը): Ինչո՞ւ եկած էի Հոսո... Բարբարոս, սարսօրինակ էակներ կը բնակէն այստեղ- միայն գիշերները դուրս կու գան: Յերկը ձիթենիի այլանդակ կոծ- գերու կը վերածուին... Իրենց կայանաւորն եմ կարծեմ, երբէք պիտի չթողուն, որ մեկնիմ... (Ոտքի, կը բռնէ, կը շոշափէ մարմինը, ան- դամները): Ես եմ, գոյութիւն ունիմ... բայց չեմ գիտեր իրականու- թեան մէջ, թէ... Ինչ կը տեսնէք դիտ, ես կը տեսնեմ ձեզ... (Կը բարձրանայ ինկած մարմարի վրայ, կը խօսի արագ, գործնա- կան): Ի վերջոյ կենսական հարցը այս է... Ի՞նչ է իրականութիւնը... պիտի ըսէք, ահա՛, այս սիւնը, ծառը, հողը, ծովը... ես ու գուշ... Ահա՛ իրականութիւնը... (Լուսարձակը յանկարծ կը շրջի դորիա- կան սիւնին վրայ: Մայքըլ կը մնայ խաւարի մէջ, բոլորովին ան- տեսանելի): Կայի ու չկամ... ո՞ւր է իրականութիւնը... պիտի ըսէք... այս՛, այս՛... բայց ես գիտ չեմ գիտեր, երազի՞ մէջ եմ, թէ պատրանքի, թէ... (Անձեռքը անկատ մտած է եւ կոթմած սիւնին, կիսամութին մէջ: Յանկարծ կը ժայթի Պաիի Toccata and Fugue):

173-2000

ՄԱԹՔԸԼ (պահ մը լսելէ ետք)։— Ձմայլէի է:

ԱՆԾԱՆՈԹԸ։— Գերազոյն իրականութիւնը...

ՄԱԹՔԸԼ։— Այո՛... խօսիչ իրականութեան մասին... (Կախուած հսկայ ժա- մացոյցը կը գարնէ հանդիսաւ որ կերպով ինը եւ յանկարծ բոր- բրուացումը կը խօսի եւ հսկայ ժամացոյցը կ'իյնայ, կը փշրուի: Լուսիւն): Աճէն ինչ կը քայքայուի... կայուն ոչինչ կայ... թերեւս այդ է պատճառը...

ԱՆԾԱՆՈԹԸ (ընդմիջելով)։— Մտասեւեռու մէ կը տեսապիս... կը խօսիս... ասիկա սիմֆոնիոն մէ, թատերգութիւն է, բեմին վրայ... մարդիկ նստած են վարը... տեսարար նիւթէն կը շնորհ... գրուածքին հետե- լէ...

ՄԱԹՔԸԼ։— Ի՞նչ գրուածք:

ԱՆԾԱՆՈԹԸ։— Թատերգութեան բնագիրը:

ՄԱԹՔԸԼ։— Նախ՝ չըսիր, թէ ո՞վ ես... ատաղ եկուր լոյսի մէջ, զէմբղ տեսնեմ:

ԱՆԾԱՆՈԹԸ։— Կը կարծէի, թէ արդէն ճանչցար դիտ... Հեղինակն եմ:

ՄԱԹՔԸԼ։— Հեղինակ... Ինչի՞ հեղինակը:

ՀԵՆՐԻԱԿ։— Թատերգութեան, որուն հերոսն ես:

ՄԱԹՔԸԼ։— Մեզա՞յ, Տէր Աստուած... Իրա՛ն կ'երազեմ... չիմա գուն ան բոլ (մէկէն շնչաւով)՝ գուն այ հոն էիր... ալ կողմս նստած... տարտու- մօրէն կը յիշեմ... փեմկուրիս նման, սեւ հագած, կուրծքերը ճերմակ ... նստած էինք անհուն սօրէն երկար սեղանի մը շուրջ... ասի աշտա- նակներ եւ վատած մոմեր արդիւր կ'ըլլային, որ իրարու գէժ տես- նենք... ես յատած էի գիմացու, սեղանին հակառակ կողմը նստած կը- նոջ, աչքերը եւ խարտեաչ ճառագայթը գէժքին շուրջ... ուրիշ բան չեմ յիշեր... այդ կիներ, կը զգայի, ճակատագիրս էր այլիս... կը ճգնէի աչքերուն գոյնը բնորոշել, բայց հետո՛ւ, հետո՛ւ... անհասանելի էր... ու գեղի խօսիլ իրեն, պոռագի, բարձր, աւելի բարձր՝ շինք, երբէք ինձի

- չնայեցաւ... ու զհցի երթալ, յայտնել ինքնու թիւնս, բայց...
- ՀԵՂԻՆԱԿ.**— Սեղանք... մենք... մենք միջոցին մէջ կախուած էինք... անգու ն-
ՄԱՅՔԸԼ.— Սեղանք... մենք... մենք միջոցին մէջ կախուած էինք... անգու ն-
 գին վրայ... երբեք պիտի չմիանայինք... ո՛րքան մտտեմայի, ա՛յնքան
 կը հետանար... (տխուր եւ յուսահատ) լուսաւոր պատկերը միջոցին
 մէջ կը հետանար, նոյն տեղը...
- ՀԵՂԻՆԱԿ.**— Մի տիրիք, նորէն կը հանդիպիք: Երագնեքը կը վերադառնան:
ՄԱՅՔԸԼ.— Կը կարծե՞ս... հիմա աւելի շփոթեցուցիք զիս... գիտե՞ս, ես ման-
 կու թնկէս ի վեր կը խաղամ այս խաղը... աւելի երազի մէջ կ'ապրիմ,
 քան իրականութեան. միշտ կը շփոթեմ երկուքը... եւ ես շատ եմ, բռնի
 կ'ուզեմ՝ միխոն զէմք ու նիմ եւ հողի... տեսարար կը փոխուիմ... կը
 ճամբորդեմ... լոյսի շափ արագ... (Մէկէն միւր փոխելով)՝ Քեզի
 հարցում մը քնեմ... զուէն իրականութեան միւս երեսը տեսա՞նք ես:
- ՀԵՂԻՆԱԿ.**— Ի՞նչ բռնի կ'ուզես:
ՄԱՅՔԸԼ.— Եթէ կայ իրականութիւն, ուրեմն բլլալու է նաեւ հակառակը:
ՀԵՂԻՆԱԿ (կարծես ինքնին) — Ճշմարտութեան անուսով կը խօսի ամէն
 մարդ... ինչպէս արեւըն անգամ:
ՄԱՅՔԸԼ.— Ահա... ինչպէս արեւըն... անոնք ուղեղին հակառակ կողմն են,
 խանդարուածը... հիմա բո՛ւ, ո՛րքո՛ր ո՛ր կողմ կ'իջնայ... հանճա՞րք...
ՀԵՂԻՆԱԿ.— Նորէն սկսար ձարտել... Ի՞նչ գործ ու նիւք այդ բոլորին հետ
 մենք... Թատրոնը բոլորովին մոռցանք:
ՄԱՅՔԸԼ.— Ընդհակառակն, արուեստի նիւթը ի՞նչ է, պարոն Թատրոնդը:
ՀԵՂԻՆԱԿ.— Ը՛... անշուշտ մարդն է եւ կեանքը:
ՄԱՅՔԸԼ.— Ահա՞ մարդը, այսինքն՝ ուղեղը... բուն դերակատարը:
ՀԵՂԻՆԱԿ.— Ոչ մէկ նորութիւն:
ՄԱՅՔԸԼ.— Բայց մեր թեման այդ է, չէ՞... ուղեղն է. մեր միակ պատու հանը
 իրականութեան վրայ:
ՀԵՂԻՆԱԿ.— Հուրա՞... հիմա զիւս մը բրիք:
ՄԱՅՔԸԼ (ստատեմաթիկ) — Բայց կ'ըսեմ, չէք ուզեր հասկնալ...: Ուղեղը եւ
 իր զգայուն անքննաները — զգայարանները — ենթակայ են սահ-
 մանափոխումներու:
ՀԵՂԻՆԱԿ.— Ըսել կ'ուզես քայքայել ինչ, անսխալական եւ ամենատես չեն:
ՄԱՅՔԸԼ.— Պոտու՛, պուտու՛...: Կը սիրեմ մարդը, որ կը գիտակցի իր մարդ-
 կայնութեան...: (Քիչ նստ): Եւ տաղանդէ զուրկ չես... այս Թատրո-
 զու թիւնը... իրականութեան տարրեր մակերեսներն ու մակարդակ-
 ները կը ճզնի յայտնադործել:
ՀԵՂԻՆԱԿ.— Այդ է արուեստի տարածութիւնը, չէ՞... յարաբերութիւններու
 ոլորտը...
 (Կը հնչէ երաժշտութիւն. պահ մը կը լսեն):
ՄԱՅՔԸԼ.— Աւրուած բան մը կայ այնպէս զի վրայ սակայն... մեքենան խան-
 դարուած է... խարտեաչ կիներ... պատկերը կը հալածէ զիս...
 (Յանկարծ խուսք մը այլանդակ էակներ կը մտնեն եւ E. Griegի
 Peer Gynt Suiteի The March of Dwarfs երաժշտութեան ընկե-
 րակցութեամբ, կը դառնան քարքարոս պար մը: Լուսավառու-
 թիւնը կը վերածուի կարմիրի այս տեսարանի ընթացքին միայն:
 Եւ ինչպէս եկան, նոյն կերպով կ'անհետին):
ՄԱՅՔԸԼ.— Անոնք ուրիշ՝ եկան, ո՞վ էին... խանդարուած բան մը կայ...:
 (Փոզովուրդիմ)՝ Գիտեմ, կը մտածէք — Ի՞նչ ձարտուէք է այս... կ'ը-
 սեմ — կեանքն է... անեղծուածը, ու չկամ կանուխ ճակատը պիտի
 զարնեմ... ոտքերուդ մտաներուն վրայ կանգնիս եւ նայիս կեանքի

աչքերուն մէջ... առանց անթացուպիտու, առանց ոգնու թեան (թեւերը տարածած) եւ սպասես բազկատարած, որ լոյսը ծագի... եւ կաթիլ մը սէր կաթիլ կա: է այս անօթին մէջ:

ՀԵՂԻՆԱԿ (սիւնի ետեւէն, ստուերի մէջէն)։— Միտոյ ճամբան... պիտի կրնա՞ս քայլել... դէրը տուի քեզի... պիտի կրնա՞ս ապրիլ... եթէ յաջողես բառերու կախարդանքէն ձերբազատուիլ եւ էութեան հասնիլ, փշրել յուր շրջանակը...

ՄԱՅՔԸԼԻ։— Ձրսր ով ես:

ՀԵՂԻՆԱԿ։— Քիչ առաջ երկար խօսեցանք... յիշողութիւնդ... Հեղինակդ եմ, չե՞ս յիշեր:

ՄԱՅՔԸԼԻ։— Ի՞նչ Հեղինակ:

ՀԵՂԻՆԱԿ։— Տէր Աստուած... քանի՞ անգամ պիտի կրկնեմ... այս խաղը, որ կը խաղաս, ես եմ գրած... ձեռով մը դու եւ գոյութիւն չունիս... է՛ս ստեղծեցի քեզ, որպէսզի իրազործես քեզի սահմանած գոյութիւնս: Կեանքըդ այնքան է, որքան թատերգութեան կեանքը:

ՄԱՅՔԸԼԻ։— Բայց յուրած չէ... Հեղինակը բեմին վրայ... դու եւ գործ չունիս հոս, գործդ աւարտած է... բնաւ յուրած չէ: Յետոյ, ի՞նչ բան կ'ուզես: Ինչպէ՞ս թէ դու եւ ստեղծեցիր դիւ: Ես անկախ էակ մըն եմ: Բոլոր գաղափարներուդ համաձայն ալ չեմ: (Հակառակ ուզողութեամբ քալելով եւ խնդալով): Հա՛, դիւ ստեղծեր է: (Արեւմտարեւելեան ճայելով հեղինակին): Այս մտաւ սրականները... շատ կը խօսիք... Հիւանդութիւն մըն էք, որ գարման չունի: (Գտնելով ետ): Բայց առանց ձեզի միտքը պիտի ճահճանար...

(Սրնգահարը մէկէն սրինգի մը երգը կը լսուի. Saint Saënsի Baccchanaleը, կը հետեւի սրնգահարը, հին յուճական ոճով քաթանէ զգեստաւորու մով, դէմէին դիմակ մը: Հեղինակը անկատ կ'անյայտանայ):

ՄԱՅՔԸԼԻ։— Դո՞ն ե ով ես: Ուրի՞նչ եկար:

ՄԻՆՊԱՀԱՐ։— Ո՛վ... Ես կողմի իշխանն եմ:

ՄԱՅՔԸԼԻ։— Իշխա՞ն, հա՛-հա՛-հա՛... Բարեկանդանը դեռ հետո է, այդ դիմակը ինչպե՞տ է:

ՄԻՆՊԱՀԱՐ։— Ի՞նչ դիմակի մասին կը խօսիս: Այս իմ հարազատ զեմքս է... Հոն, լերան լանջին, հիւսուրց միթեմի կոնգիւն մէջ կ'ապրիմ... կողմս միշտ կանաչ կը պահեմ... Գիշերները, յուսնի լուսին, կորստած կեանքի մը առասպելը կ'երգեմ սրինգով: (Մէկէն, գործնական քօնով)՝ Հիմա ձգենք այդ բոլորը, բանաստեղծութիւն բնելու չեկայ: (Հանդիսաւոր)՝ Տէրս, առնաղեղ Տիտիտոս... Հիմա պիտի բուս Տիտիտոսը հո՞ս... (Գազտնիլ մը պատմելու խորհրդաւորութեամբ)՝ Երբ աստուածները արտաքսուեցան Ողիմպոսէն եւ ջարդը սկսաւ, մէկ մասը հոս ապաստանեցաւ, անոնց հետ եկաւ Տիտիտոսը, իմ անբոս: (Պաշտօնապէս)՝ Տէրս հրամայեց ինձի, որ զամ ձեզի բարի գալուստ մաղթեմ... Դու եւ, Մայքըլ Սարեան, շնորհ գտար անորջս աշխիւն: Քեզ դասեց աիոնիսիա՛ն՝ բնորեայներուն անգամ. այնպէս կ'առն ձեր ժամանակներու իզացած այրերը... Փի՛... երեւակայն, երբ շն կրնար այրելը կիներէն զանազանել... տեսնուած բան չէ... Ի՞նչ կ'ընէք, փէշը վե՞ր կը վերցնէք... հի՛-հի՛-հի՛...: Մնաս բարով, շատ խօսեցայ, պէտք է աճապարեմ... այս զիշեր, բարձրացող մակընթացութեան հետ կու գայ Ողիսեսո՛ւ՝ Նաֆթալի ծոցը մտնելու: Իրենց տարիքանքը հրահրելու համար, սիրոյ երգեր պիտի երգեմ, լուսնին գէմ: (Կը ետի խաւարի մէջ):

ՄԱՅՔԸ— Երբ մարդիկ կիներու նմանին... Հը՛մ... Հոտած բուն մը կայ կ'ըսեմ ձեզի: (Կր քալէ քեմի խորքը, լայնօրէն կը շնչէ): Ի՛նչ երանուծութիւն... միտակութիւնը: (Քիչ ետք, նորէն անդրադառնալով)՝ Կարծես պանդոկ ենք... Կու գան՝ կ'երթան, առանց փափկանկատուութեան...: (Քիչ ետք): Մարդիկ պանդոկ կու գան բանէ մը փախչելով, փրկադռնելու կորսուած բան մը, կամ առանձնութեան մէջ տաղնայ մը լուծելու...: Ես ինչո՞նք եկայ...: (Դարիակամ սիւնիմ)՝ Դո՞նք ինչո՞նք հոս եմ...: (Ականջը լարելով)՝ չէ՛...: Երանի քեզի, որ յեզու շուտիս: Ուրեմն, ըսեմ քեզի: Ո՛չ կնոջ մը ճանկերէն, ո՛չ ընկերութեան կաշկանդու մեծերէն, ոչ այլ բարեկամներու կեղծաւորութենէն... աստնցմէ չէ որ կը փախչիմ: Աս կէտ խոր պատճառներ կան...

ՀԵՂԻՆԱԿ (աննկատ մտած է աչքէն) — Ծը՛, ցը՛, ցը՛... լաւ չէ:

ՄԱՅՔԸ — Ինչի՞ մասին կը խօսիս:

ՀԵՂԻՆԱԿ — Ախտանշանները յստակ եւ մտահոգիչ են... միտակը կը խօսիս...

ՄԱՅՔԸ — Սա մարմարին կը խօսիմ... քեզմէ եւ ինձմէ աւելի երկար պիտի գիտանայ... աղէ՛կ որ եկար: Դուն ան ըսէ, գո՛նք ես այս թատերգութիւնը գրողը...: Սկսար, չես կրնար վերջացնել: Պատրանքներու կայքը նեանցիք դիտ...: Հիմա չես կրնար գործուելլի:

ՀԵՂԻՆԱԿ — Ե՛... ես չէ, որ ստեղծեցի այս անկը: Դո՛նք է, որ ըմբոստ ես եւ տեսարար իմ ստեղծագործութեան կը շնորհու...: Գրութեան հետեւ է՛, կը հասկնա՞ս, եւ ամէն ինչ լաւ կ'ըլլայ:

ՄԱՅՔԸ — Կը տեսնե՞ս, միշտ հակասական ես: Եթէ ես ստեղծուածն եմ, ուրեմն իրաւունք ունիմ իրրեւ արարած գառազութիւնս գործածելու: Զիտ օժանցիք բնազդներով, բազմաբնակով, տեսիլներով, բանականութեամբ եւ... կեանքի-մահուան առընչութիւնները կը խոտովեն զիս հիմա...: Պատասխաններ կը փնտրեմ...: Պատրանքներու աշխարհին մէջ կը խորխորիմ: (Հեղինակին, ցատկոտ եւ դատապարտաւորով)՝ Դո՛ք էք յանգաւորը: Երբ ներքին հաղորդակցութեան թելերը խզուին, խաղաղութիւն չկայ... իրականութեան զգացումը խանգարուած է... մարդկութիւնը եղծանած...: (Ոտքի, կը քալէ դէպի հեղինակը, աւելի բորբոքած)՝ Դուք քանդեցիք եւ ապականեցիք այս միջավայրը, որուն բնութիւնը սահմանած է մարդը...

ՀԵՂԻՆԱԿ — Հիմա աստուք կարճ կապէ... անհամբեր քեզի կը սպասէ:

ՄԱՅՔԸ — Ո՞վ կը սպասէ ինձի:

ՀԵՂԻՆԱԿ (յուսահատ) — Քաթրին՛ը... յիմա՛ր... Քաթրին՛ը... սիրու հիգ...

ՄԱՅՔԸ (մտածկոտ) — Այդ խորտեաչ կի՛նը... սեղանին գիմացը... յիմարս, ինչպէ՞ս չհասկցայ...: (Սքափելով)՝ ժամադրութի՛նս... բայց սպասէ պահ մը, զեւ մի մեկներ: (Աղաչակամ)՝ Պէտք ունիմ քեզի...: (Կը լսուի Պաթի Orchestral Suite No. 3, երկրորդ մասը, ԱՄՔ): Միայն երաժշտութիւնը խաղաղութիւն կը բերէ ինձի, եւ մտքի պայծառութիւն... Այո՛, Քաթրինը... անշուշտ, ինչպէ՞ս մոռցայ... զեւ որոշ չեմ ալ գիտեր, որ իրականութեան մէջ եմ...

ՀԵՂԻՆԱԿ — Արթնցիք, չես կրնար պատրանքի մէջ ապրիլ ամբողջ կեանքդ: Մի՛ գախարար, ի վերջոյ, ներքին այդ գախն է, որ հալածած է քեզ ամբողջ կեանքդ... Փախչիլը լուծուած չէ...: Գնա՛, Քաթրինը պիտի փրկէ քեզ...

ՄԻՆԳԱՀԱՐ — Ո՛րք է, գնա՛, անմիջապէս...: Այրբ բայտասն է ամէն սիրտի...: Այր չուենայուց համար է, որ գծրախտ էղած ես: (Կը նուազէ սքրիմօր. նորէն Սէն Սամսի Վաթանայթը, լրիւ օրհնօթբայով):

ՄԱՅՔԸ— Եկաւ նորէն, գիծակաւ որ Հուպար... Դո՛ւրս եկուր թաքստոցէլ, Հեղինակին ծանօթացիր:

(Կէս մը ստուերի մէջ կ'երեւայ սրնգահարը):

ՀԵՂԻՆԱԿ— Այս անճոռնի արարածը ո՞վ է...: Նժան մէկը ես չեմ յիշեր թա- տերգութեանս մէջ:

ՄԱՅՔԸ— Այս մէկը ինքնակոչ է, բայց Հետաքրքրական է: Ինքնատիպ... Տիտիտոսի պատգամաւորն է:

ՀԵՂԻՆԱԿ— Որո՞ւ:

ՄԱՅՔԸ— Նոյնինքն Տիտիտոսի:

ՀԵՂԻՆԱԿ— Հի՛մա ես ալ կը Հաւատամ, որ երազի մէջ ենք:

ՄՐՆՊԱՀԱՐ— Դուք կատարեալ շատախօսներ էք...: Փոխանակ ապրելու, որ կը նշանակէ վայելել, կը սիլէ շարունակ...: Նպատակ կը փնտռէք ամէն ինչի մէջ...: (Արիւմարիակաւմ)՝ Ձեր խաթարու ամ ուղեղի մէկ մտասեւեռումը, որ դարեր օրօրած է մեզ...: Կա՛յ նպատակ, — կեանքը, զեղեցիութիւնը, կիրքը, արկածանշարտութիւնը, Հանդիման անպատ փորձութիւնները: Նայէ՛ սա ծառի Հատարեալ բունին. ինչպիսի՞ կիրքով Հոգը պատում՝ կը պոթկայ զէպի արեւը, Հովի- րուն Հեռ կը պարէ, իր ստուերին կանչելով սիրահարները...: Հի՛մա, ի՞նչ է մեր ուղածը...: յաւիտենութիւնը պէքան կարճ է...:

ՀԵՂԻՆԱԿ— Կեանքի խորհուրդին, ժարգու էութեան թափանցելու...

ՄՐՆՊԱՀԱՐ— Այո՛, այո՛, կ'ուզէք, ըսէ՛ կ'ուզեաւ այդ տիւաններու վրա պատ- կած տարփոտ կիները եւ անոնց վրայ ծոած Հուպարները... Ի՞նչ էր... Հա՛, Հա՛... Հոգերոյմները... որքա՞ն նպատակայարմար... Ի՞նչ խայ- ատուակութիւն... պատմել կրողները, միտքը եկածը ըսել... Հա՛, Հա՛, Հա՛...

ՄԱՅՔԸ— Խնդալիք ի՞նչ կայ Հոգ:

ՄՐՆՊԱՀԱՐ— Կեանքին թափանցելու Համար պէտք է ապրի: Սիրոյ մասին սենեակի մը շորս պատերուն մէջ երեւակայելու տեղ, պէտք է նետուիլ սիրոյ փորձութիւններու յորձանքին մէջ: Ապրի, նոյնանայ էութեան ...: Ու նայն երիտասարդ, մէկ Համոյրը բանաստեղծութեան գիրք մը կ'արժէ... Հի՛մա՛՛ որ Հեռա կը վիճիս, յի՛շէ՛, մոռցա՛ր արդէն... Ժամա- նակը չի սպասեր...

ՄԱՅՔԸ— Ի՞նչը:

ՄՐՆՊԱՀԱՐ— Ի՞նչը: Ժամագրութի՛ւնդ, յի՛մա՛ր...: Գեղեցիկ Գաթիկները տարփանջէն կը Հալի, քեզի կը սպասէ, իսկ դուն այտուղ արնակա- նութիւնդ կը սպառես բառեր վերլուծելով: վա՛ղ անցիր, Հեռու կե- ցիր այս փրկութեաներէն: (Ակնարկելով հեղինակին)՝ Աստիք ընկող կտորոզներ են...: Միշտ Փը՛սս կ'ըլլեն...: Բառեր պեզելով կեանքին էութեան չէք Հասնիր: (Հեղինակաւոր ճշան մը կ'ընէ, լոյսերը պահ մը կը մարին, շուտով վառելու համար...: Երեքը նստած են ճախ սեղանի մը շուրջ, իրախմբակի: Սրնգահարի ծափին վրայ, կը մտնեն պարուհիները եւ նուագածուները: Հեթանոս. տափոտ եղանակի մը կ'ընեն ինքնին՝ պարուհին, քնկերակցութեամբ պարու- իններու, կը պարէ Սայուէի Եօքր Շգարշներու նման արեւելեան վաւաչոտ պար մը: Տեսարանի ընթացքին լուսավառութիւնը նո- ընէ կը փոխուի, հակադիր կարմիրի եւ կանաչի): Ա՛հա՛, այս է կեանքը: Դուն, պարուն թատերայի, կէս մը մեռած էիր արդէն, աշ- քերուդ մէջ լոյս մը վառեցաւ: Կեանքդ ամբողջ խօսած ես միայն թուղթին Հեռ: Երեւակայած ես ա՛յն՝ որ անկարող ես եղած բնելու, ափսոս...: Իսկ դուն, գեռ Հո՞ն ես...: Ա՛հապարէ՛ եթէ չես ուղեր ներ-

քիչներնու գասին միանալ... Առաջին բանաստեղծները մեծ էին, որովհետև կը խմէին, կը սիրէին, կը բունարարէին կեանքը... Հիմա՞, մեր գարու արուեստագետները հետզհետէ կը հեռանան կեանքէն զէպի վերացականութիւն... (Ար ծիծաղի): Ատիկա մտային գիջու- թիւն է... Անազանց կը շնչեցնեն. կը ջանան թուղթի վրայ նկարագ- րել ա՛յն՝ որ անկողինի մէջ յեն կընար... Կեանքին վերադարձը ... (Պարողները արդէն մեկնած են):

ՄԱՅՔԸ.— Հիմա ալ գլխուս գեղարուեստական քննադատ գարձար:

ՄՐՆԳԱՀԱՐ.— Մի՛ մոռնար գիտ... մնաս բարոյ: (Վ՛ուզողի դէպի ելք):

ՄԱՅՔԸ.— Հէ՛յ, ո՞ր կ'երթաս... պէտք ու նիմ քեզի...

ՀԵՂԻՆԱԿ.— Յստատե՞թիւն, ես ալ կ'երթամ: Եթէ քիչ մըն ալ կենամ, իրակա- նու թենէն բոյրոյթին պիտի խղուիմ, քեզի՛ պէտ... Ենզրեմ, գրու թե- նէս գոյս մի գործեր: (Ար լսուին ձայներ, խալ, հետզհետէ աւելի մտ):

ՄԱՅՔԸ.— Այդ ի՞նչ ձայներ են: (Բարձր)՝ Ո՞վ կայ հոն. ձայն առէք: Չեմ հասկնար... Հիմա ալ կը սկսիմ անզոյ ձայներ լսել:

ՀԵՂԻՆԱԿ (զրան մտնել).— Գիշերային այցելուներդ ամէն տեղ կը հետեւին քեզի: Նայէ՛, հոն, մութին մէջ, չե՞ս նանչնար. ոչ որ չկայ, ձայները ներսդ են: Միշտ պիտի հետեւին քեզի. մնաս բարոյ: (Ար մեկնի): (Ձայները կը շարունակուին: Աչքերը կ'ընկնէ՛ Մայքըլ կը բանայ բափանցել մութին: Մտուերները կը շարժին):

ՄԱՅՔԸ.— Ո՛չ, ո՛չ, իրաւունք ու նի... կ'երազեմ անպայման... մղձաւանջ, բանդագուշակ... (Մեկէն զարհուրած)՝ Տես՛ք, տես՛ք... գլուխ շուրիւն, անգամներ յունիւն... կը շարժին, կը թախեն... Առանց գլուխի էակներ: (Աչքերը զարհուրանքէն կը փակէ: Քիչ ետք, ձայնի մէջ եծկլտանք): Տեսա՞՞՞մ եմ, տեսա՞՞՞մ... փակ թէ բաց աչքերովս տեսած եմ, լսած անոնց հոնգիւնը... խոցիտողութիւնները անապատին մէջ... կը թայեն զէպի նպատակ, տապալելով ամէն պատու ար եւ ընդգիծու- թիւն... Մեռածները անկարելի է կրկին սպաննել... ողջները կ'երթան, մեռածները կ'ապրին: (Մայքըլ կը կֆի, դէմքը ձեռքերով ծածկած: Լուսփռն):

ՔԱԹԵՐԻՆ (կը մտնէ ազէն դանդաղ, կարծես կը բալէ երազին մէջ).— Ի՞նչ ու նի... տառապանքի մէջ ես... կարծես անդուող էն կյանք ես...

ՄԱՅՔԸ (զլուխը կը բարձրացնէ, կը նայի զարմացած).— Դո՞ւ... ուրկէ՞՞ հկար... ինչո՞ւ...

ՔԱԹԵՐԻՆ.— Ինչո՞ւ... չեմ գիտեր... չեմ ալ գիտեր, թէ ինչպէ՛ս հոս եմ... սո- վորականին պէտ, աղօթքս ըրի, անկողին մտայ... (Դեռ շշմած): Հիմա հոս եմ... ինչպէ՞ս եղաւ, չեմ գիտեր...

ՄԱՅՔԸ.— Ուրիշ տարածութեան մը մէջ ըլլալու ենք... Գերիբական փոր- ձառութիւն մը...

ՔԱԹԵՐԻՆ.— Երթալով աւելի առեղծուածային կը գտնուաս... Քանի՛ մտտե- նամ, կարծես աւելի կը հեռանամ քեզմէ... (Լուսփռն): Անխոհեմու- թիւն ըրի... Երբեք Շատլէն գաղտնի ոչ ոքի չեմ հանդիպած... Մեղքի զգացում մը կը տանջէ զիս:

ՄԱՅՔԸ.— Յանցանքը թուկոյ չէ...

ՔԱԹԵՐԻՆ (կը նստի խորանարդին վրայ).— Կ'ուզե՞ս նստիլ:

ՄԱՅՔԸ (կը նստի սիւնին տակ, ինկած մարմարի մը վրայ).— Տաճարի մը մաս կը կազմէր այս սիւնը... ամէն ինչ փլուզման ենթակայ է... ոտ- մանթիկով չենք կրնար բուժուիլ:

ՔԱԹԵՐԻՆ.— Յաճախ կը ճամբորդես:

ՄԱՅՔԸ.— Յաճախ:

- ՔԱԹՈՒՄԻՆ.**— Ինչէ՞ կը փախչիս:
- ՄԱՅՔԸ.**— Ինքզինքէս: Միթէ կեանքը փախուտ չէ՞:
- ՔԱԹՈՒՄԻՆ.**— Ոչ անպայման: Ընդէն է սակայն, որ բոլորս բանէ մը կը փախչինք: Եւ միշտ նոյն տեղը կը վերադառնանք:
- ՄԱՅՔԸ.**— Դու ն ինչէ՞ կը փախչիս:
- ՔԱԹՈՒՄԻՆ (էիչ Ետէ).**— Քաթերինէն:
- ՄԱՅՔԸ (էիչ Ետէ).**— Կը ջանաս չըլլայ այն, որ իսկապէս ես իսկ ես, չեմ կրնար ըլլայ այն, որ եմ: Կ'ուզեմ ինքզինքս ըլլայ, ամէն տեսակ կաշկանդու մենքէ մերթադատուած. այնպէս՝ ինչպէս Աստուած ստեղծած է. ազատ՝ իրազործելու ճակատագիրս:
- ՔԱԹՈՒՄԻՆ.**— Ի՞նչ է ճակատագիրդ...
- ՄԱՅՔԸ.**— Կը գոամ, չեմ գիտեր... Բաւ մըն էր, որ գործածեցի մեքենարար: (Քիչ Ետէ): Դու ն ալ չե՞ս ու նեցած նոյն ապրու մը, տեղ մը Հասնելու ստորերկրեայ ըղձանջը, առանց կարենայ պատկերացնելու, թէ ո՛ւր, ըլլալու եղածէն տարբեր բան մը, իրերու ընթացքին մէջ զի մը իսպառու... չե՞ս զգացած...
- ՔԱԹՈՒՄԻՆ (Խմայնուած).**— Այո՛, այո՛... Թեւեր ու նենալ...
- ՄԱՅՔԸ.**— Այս ճերմակ մարմար, թաղուած զանգուածի մը բեկորը կը սպասէր արու ծնունդէն մը մուրհին՝ վերածուելու այս չքեղ գործական սիւնին եւ տանարի մը ճակատը զարդարելու, վերցնելու ծանրութիւնը: Ատիկա իր ճակատագիրն էր...
- ՔԱԹՈՒՄԻՆ.**— Կը Հետեւի, որ ճակատագիր է, որ երբեք չես Հասնիր Հո՞ն՝ ուր կը ցանկաս: Կամ ըլլայ ա՛յն՝ որ կը տենչաս:
- ՄԱՅՔԸ.**— Երեւի:
- ՔԱԹՈՒՄԻՆ.**— Սարսափելի է: Անպոթ է: (Կ'իլէ ընդվզած՝ մարմարի վրայէն եւ կը քայլէ դեպի ձիթեմբիներու անտառը): Բանաստեղծական ի՞նչ սին խօսք, որ մարդ իր ճակատագրին տէրը պէ՛տք է ըլլայ...: (Մէկէն Ելլալը փոխելով)՝ Ձերտիր, իսկ՞ն կը փախչիս... Ինչո՞ւ արմատներ չու նիս... ա՛յդ ալ ճակատագիր է...
- ՄԱՅՔԸ (զլուխը կախ, աչքերը յառած վերացական անդուզի մը).**— Զեմ ու զեր կապուիլ կայքի, անմի, նպատակի: Ոչ մէկ կաշկանդ ու մ: Միջոցին մէջ ազատ շարժիլ...
- ՔԱԹՈՒՄԻՆ.**— Բայց միթէ կեանքը ամբողջ այդ չէ՞, — ջանայ ձգողականութեանէն ազատագրուիլ եւ սուտոնիլ ազատ ի վերջոյ, վերադառնալու Հոյսովորի մը...
- ՄԱՅՔԸ (զղագրգիռ, քտէի ելլելով).**— Ոչ, ո՛չ: Ընդէն այդ Համակերպութի փոխտոփայտութեան դէմ է, որ կ'ընդվզիմ եւ կը մերժեմ ճակատագրի մը: Պէտք է, որ մը, մարդ ի վերջոյ կուտէ ձգողականութեան շղթաները: Կը ճամբորդեմ, ազատ եմ. հիւր եմ ժամանակաւ որ, արմատներ չեմ կրնար նետել: Ժամանակիս եւ անմի տերն եմ. ետիս՝ ուրուականները, որոնք կը ջանան մեզ իրենց գերին դարձնել...
- ՔԱԹՈՒՄԻՆ.**— Երջանի՞նչ ես:
- ՄԱՅՔԸ (էիչ Ետէ).**— Այդ մասին երբեք չեմ մտածած: Երջանկութիւն, ճակատագիր, նպատակ, վախճան... զարեք շարունակ մեզ տաղանակցուցած են...: Բառեր՝ յղացուած փոխտոփաներու կողմէ, մինչ բնական օրէնքները, կեանքը նման սահմանու մենք կը ժխտեն...: (Ջղայնացած)՝ Նիւզ այդ ուրու: ակահներն են, որ մեզ կը Հայածեն, մարդու ապատուութեան մեծ թշնամիները. ներսէն վինք շղթայուները...
- ՔԱԹՈՒՄԻՆ (կը Ետի մօտը եւ զլուխը կը յեմու անքր ուսիմ).**— Ինչո՞ւ միշտ կը արամարանեն...: Դու ն ինքզ այ շեւ կրնար մերթադատուիլ շղթա-

ներէն... (Քիչ քսել): Ես սիրոյ մասին կ'ուզեմ խօսիլ... սիրտս չեցուծ է... լուսնք պահ մը...

(Լուսնիւն)

ՄԱՅՔԸ— Լուէ': (Ականջները լարած): Լսեցի՞ր այդ ճողփի նը...: Սրնգահա-
րը կ'ըսէ, որ այս պահուն աստուածները ջրերէն գուրս կ'ելլեն եւ
լեւնեբէն կ'իջնեն... մինչ կզգին քնացած է, սիրոյ պատարագը նոր
կը սկսի...

ՔԱՔԵՐԻՆ— Տարօրինակ բաներ կ'ըսես: Ի՞նչ աստուածներ: Սրնգահարը
ս'ի է:

ՄԱՅՔԸ— Յետոյ կը պատմեմ:

ՔԱՔԵՐԻՆ (ականջը լարած)— Ես բան մը չեմ լսեր:

ՄԱՅՔԸ (լուսնիւն: Երածշտուփիւն: Կը քայլ դէպի խորքը)— Կը լսե՞ս,
զաւարու թիւն կայ մեր շուրջը... ամէն ծառի, ամէն թուփի ետին
զայդ մը, սիրոյ թեւերուն մէջ անէացած... կեանքի սերմերը կը պայ-
թին...: (Շշերալով)՝ Տուր ձեռքդ, եկո՛ւր...

ՔԱՔԵՐԻՆ— Օ՛, Մայքը... պահ, կայքը, ամէն ինչ կը զաւարէ՛ մեզի ի
նպաստ... սիրտս թի՛ք-թա՛ք, թի՛ք-թա՛ք կուրծքիս սահմանները կը
ծեծէ... չիմա կամ երբեք... այս է պահը... Այդ ի՞նչ կարարզական
նուազ է: Այնքան ճառէն կու գայ:

ՄԱՅՔԸ— Փորձուի Իշխանն է: Գրուիչ էակ մը: Պիտի տեսնես: Նոյնիքն
սրնգահարը:

ՍՐՆԳԱՀԱՐ (կ'երեւի, դիմակը միշտ դէմքին: Պահ մը կը նուազէ, ապա՝
խոնարհեցով)— Բարի ես եկեր, աստուածուհի...: Իմ տէրս՝ Տիւ-
նիտոս...

ՄԱՅՔԸ— Լա՛ւ, լա՛ւ... լսեցինք մէյ մը... Ո՞ր են Հեղափոխի միւս աստուած-
ները: Մեռա՞ն: Եթէ այո, ինչո՞ւ:

ՍՐՆԳԱՀԱՐ— Օ՛, ո՛չ, ո՛չ... բար, կ'ապրին... Հո՛ւս են, ձեր շուրջը: Անոնք կը
տեսնեն ձեզ: Երբ ատենին աղետը սկսաս... ինչպէ՞ս կ'ըսէք... չա՛,
they went underground... զիշերները անտառին մէջ կը հասաք-
ւին... ծովը, օդը, ջուրը, հողը կը պաշտպանեն... բունակալներու
դէմ կը կռուին... սիրահարները կը պաշտպանեն... ո՛վ էր կը կարծես
երէկ զիշեր քեզ անգունդի եզրքը բռնողը:

ՔԱՔԵՐԻՆ— Ի՞նչ անգունդ... ինչի՞ մասին կը խօսի... մախ կ'ազդէ ինձի...
ճի՛շդ է ըսածը անգունդի մասին: (Կը փարի Մայքըի, բազուկնե-
րով ամուր կը գրկէ զայն եւ գլուխը կը հանգչեցնէ կուրծքին):
Ո՞րք եմ... ի՞նչ գործ ունիմ հոս...

ՍՐՆԳԱՀԱՐ— Մի մախնար, այսպատարէ աստուածուհի...

ՔԱՔԵՐԻՆ— Ես մահանացու էակ եմ... տաք, ապրող մարմին մը ունիմ...
աստուածուհի մի՛ կոչեր զիս:

ՍՐՆԳԱՀԱՐ— Կը յիշե՞ս, ամուսինդ այդպէս կոչեց քեզ... դու ն դեռ փոքր էիր,
չես կրնար յիշի... իսկապէս աստուածային սերունդէ ես, ինչպէս
Նաֆսեթան: (Կը խոնարհի Քաքերիմի առջեւ):

ՔԱՔԵՐԻՆ— Երազող մը, բայց կարարդի լեզու ունի:

ՄԱՅՔԸ— Ըսի քեզի: Բոլորովին անօգնաս է:

ՍՐՆԳԱՀԱՐ (մէկէն կը մօտենայ արագ, Քաքերիմին մէջքը գրկած, կը սկսի
խելայի գորէն պարել հետը)— Օձի նման ճկուն մէջքդ տարփանքի
կրակներուն մէջ կ'այրի...: Արձակէ՛ կապանքները, մի երկնիչի, ան-
տառին մէջ ձեր անապատը կազուի, մալք իբարտու ծոցը, ինչպէս
Ողիսեսն ու Նաֆսեթան...: չիմա, կզգիին վրայ, ծովուն մէջ, ամէն
տեղ, ամէն էակ սիրոյ մէջ գրկախառնուած է...: (Ինք Քաքերիմը
գրկած է):

ՔԱԹԵՐԻՆ (առաջին վայրկեանին սարսափի նիշեր կ'արձակէ)։— *Մայքըլ, օգնէ՛ ինձի... Հասի՛ր... ազատէ՛ զիս այս գագանի ճի... բան... ներէն... կը ցուցնէ զիս, Մայքըլ... Մայքըլ... (վախէն կը նուազի)։*

ՄԱՅՔՐԸ (կը շարտէ սրնգահարը մոյեզնօրէն եւ ճիշդ ատենին կը գրկէ ազգրկան ինկոզ մարմինը)։ Գրկած կը բերէ, նստարանին վրայ կը հանգչեցնէ)։— *Քաթի՛, Քաթի՛... (Այտերուն փոքր հարուածներ կու տայ)։ Արթնցի՛ր, սէրս, բաց այդ զեղեցիկ աչքերդ... (Դառնալով սրնգահարին)՝ Գագան, հիմա կը ստանաս պատիժդ... (կը գրկէ ազգրկան գլուխը)։*

ՄՐՆԳԱՆԱՐ։— *Կը սիրէք իրար, գիտի՛, գիտի՛... քակեցի կապանքները... այլևս ոչ ոք պիտի կրնայ զատել ձեզ... Մնաց բարով, պաշտօնս չըմընցաւ... Աշխարհ սիրով մը եւս հարստացաւ... (Յատկադիմումով եւ սրինգը նուազելով կ'անհետի սնտառին մէջ)։*

ՔԱԹԵՐԻՆ (աչքերը կը բանայ Մայքըլի բազուկներուն մէջ)։ Երանութեամբ կը ժպտի աւելի կը բազուի Մայքըլի գրկին մէջ)։— *Մայքըլ։ (Տակաւ կը ձեռքազատուի Մայքըլի գրկէն)։ Օ՛հ, ո՛չ... ինչպէ՛ս պատահեցաւ... Ես իրաւունք չունիմ... (Առաջնայն)։*

ՄԱՅՔՐԸ։— *Ժամանակը ոչ է։ Երթա՛նք։ Ամուսինդ...*

ՔԱԹԵՐԻՆ։— *Ո՛չ զեռ... պահ մը եւս... ժամանակը թող շահապարէ... պահն այս թող տեւէ... այդ ծառերուն մէջ պահուած ջուրակները հնչեն... պահ մը եւս... ժամանակէն մէջ, գտաւ եմ, հետք մը պիտի թողունք... իրարու մէջ ողակուած չըջանակ երկու... արապեսք մը անբաժան... (Առաջնայն)։*
(Յանկարծ խորունկէն կը ցայտէ երաժշտութիւնը, հետզհետէ լեցնելով միջոցը, ապա՝ հետզհետէ մեղմանալով եւ շարունակելով խօսակցութեան ընթացքին, առանց երբեք խանգարելու գայն)։

ՄՐՆԳԱՆԱՐ (որ գոզունի մտած եւ կայնած է Մայքըլի ետին, Քաթերինի տեսողութեան ծիրէն դուրս, կը խօսի ակննջին)։— *Լսէ՛ սիրադ, հետեւէ՛ զգացումներուդ, ազատագրէ՛ անձդ... այդ էր քարոզածդ, չէ՞... մոռցի՛ր բարոյազնայնութիւնը... խղճմանք, մեղք, անբարոյութիւն... ատոնք ներքիններ են, նախանձէն կը գայարուին... ազատէ՛ քեզ եւ այլիկը... քանի ուշ չէ...*

ՔԱԹԵՐԻՆ։— *Ձե՛զ մտիկ կ'ընես ականջդ շարած... մեզմէ՛ զաս մէկը չկայ... պիտի լսե՛ս խոստովանանք... քանի քաջութիւնը ունիմ...*

ՄԱՅՔՐԸ։— *Ի՛նչ խոստովանանք։*
(Քաթերին ծնած մարմարի մը վրայ, բաներ մը կը գրէ)։

ՄԱՅՔՐԸ։— *Հիմա ի՛նչ կ'ընես։*
ՔԱԹԵՐԻՆ։— *Մարմարի վրայ կը գրեմ այն՝ ինչ որ չեմ կրնար ըսել քեզի... Տես, ահա, նախ՝ Քաթերինը կը սիրէ... երեք կէտ, ինչպէս սովորութիւն է... ապա՝ թուականը... եւ ուրիշ բաներ...*

ՄԱՅՔՐԸ։— *Մարմարն ու կրանիթն այլ կը փոխանան... անմահութեան զգացումն այլ ինքնախարէութիւն է... միակ իրականը այս է։ (Գր բռնէ բազկերակը, որուն հզօր տրոփումը կը լեցնէ բեմը)։*

ՔԱԹԵՐԻՆ (ձախ բազկերակը կը սեղմէ Մայքըլի բազկերակին)։ Նախ՝ տրոփումները կը լսուին անզատաբար, շուտով միանալու համար մէկ համագարկի մէջ)։— *Եւ մի տանիք զմեզ ի փորձութիւն... Անկարելի է... երազիս մէջ է... (Մինչ բեմին լոյսերը դանդաղօրէն կը նուազին, կը լսուի իրենց սրտերուն համագարկը)։*

(ՎԱՐԱԳՈՅՐԸ Կ'ԻՋԱՅԻ ԳԱՆՆԱՎ)

Կ. ԱՐՄԵՆԵԱՆ**ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ ԺԱՄ**

Բառերը խունկի հատիկներ են
որոնք այսպէս պիտի բուրեն մեր փերուն մէջ
երբ այլևս վերագտնենք մեր գորովը

հոս մեռելներ չկան
հոս յաւիտեան ողջ պիտի մնանք բոլորս
տառապանքն ու ցնծութիւնը
նոյն եղկելի օրինազանցութեան
հակադիր բեռներն են
որոնք կը խանգարեն մեր կեանքերուն
կարգուսարքը

Եթէ ձեզմէ մէկը դեռ անուն ունի
եւ երկիւղով ու տրտմութեամբ կը զգայ իր թեւերուն մոխիրը
եւ կը փնտռէ վախճանական կարելին

Եթէ կայ մէկը ձեր մէջ
որ այսպէս
օր ցերեկով
կրնայ կանգնիլ եւ բնդհարուիլ իմ գիւնիմ

եւ կը մերժէ ընդունիլ
իրիկունէ իրիկուն
իր ուսերուն վրայ մազուող

այս շինծու ու խարուսիկ մանանան
Ահաւասիկ անոր գալուստն է որ պիտի տօնենք

բերկրանքով
եւ անոր մահը ողջունենք երազանքով
եւ ուխտի գամք իր գերեզմանին

վաճակի ան է որ պիտի կրնայ մեռնիլ
եւ հեռանալ մեր աշխարհէն
եւ անոր մահն է որ պիտի տայ բազում արդիւնք

Եթէ ոչ հատն ցորենոյ անկեալ յերկիր
մեռանիցի
ինքն միայն կայ
Յովհաննու Աւետարանին յիշած ողբերը մենք ենք
այդ մենք ենք որ անյուսօրէն կորսնցուցինք մեր մեռնելու

իրաւունքը

եւ մենք ենք որ պիտի ապրինք

Օգնութեան հասէք մայրաքաղաքին
օգնութեան հասէք նենգերուն ապիկարներուն
որճեւէզներուն եւ բոզերուն
հասէք տէրերուն
եւ անտէր մարդոց
որոնք նրբութեամբ
կը նախագծեն
մեր ամօթալի համակեցութեան
դժխեմ դաշինքը
եւ օրը օրին

Յաթոն Մովսիսի
արդէն բազմեր է յետին պաշտօնեան

եւ մեր մայրերը ահա կը վիտան մաքսաւորներով
օրէնսդիր եւ ապօրէն
ամբաստանեալ եւ բանսարկու
մայր ու անմայր
ամէն կէսօր
դուրս կը թափին ապակեմութեան դռներէն
եւ գաղտնօրէն
կը յուսան
մեր արիւնը

Մեր մարմինները ինկած են հողին
աննպատակ եւ ամուլ
մենք կեցած ենք հողին վրայ
բիրտ ու մեկին ու անարցունք
մենք դիզուած ենք հողին վրայ
անժամանակ ու անհոգի
մենք դրուած ենք հողին վրայ
անհատ անհատ

Եւ շենք հիճնար

Մենք մարդերն ենք գգայազիրկ
 շենք ընկրկիր շենք արբենար շենք արիւնիր
 Եւ շենք կֆիր

Մենք կանգնած ենք հողին վրայ
 յետին մտնով
 մեր անյեզլի
 Եւ անփոփոխ ու քստմենի է մեր երիտասարդութիւնը

Մայրաքաղաքին պատերուն տակ միլիոնաւոր ողջ մարմիններ
 քաղուեցան

օր ցերեկով
 Եւ գլխիվայր

դուք որ կու գաք հեռուներէն
 մի կոխկոտէք մայրաքաղաքին հին ու տմոյն մայքերը
 անունք ծեծուած Եւ անրզգայ ներբաններն են իր մարդերուն
 մի չարչարէք կնճիւնները

որոնք տանջուած ու համր բռտերն են իր դարաւոր
 օրինագրքին

միլիոնաւոր գանձներ կան որոնք կրցան խուսափիլ
 ամբողջ օրուան մը նախնիրէն
 Եւ որոնք այժմ կեցած են

սանդուխներուն ստորոտը

ու վարէն կը դիտեն մեզ

վերէն մի նայիք գանձներուն

վասնզի անոնք են որ

վերջ ի վերջոյ

կը տնօրինեն

ամէն մէկուս

Ելեմուտք

Ես գիտեմ որ այս իրիկուն

մայրաքաղաք կը փնտռէ իր անուզգան

արհեստավարժ ու մկանուտ հազար շուններ կը պտըտին

օր ու գիշեր Եւ կը փնտռեն

հին նոխազը

որ վերստին ծներ է հեռաւոր տան մը մսուրին մէջ

Եւ խուճապի կը մատնէ

Ահաւասիկ ես Եւ կիճս Եւ մեր միասնական անկողինը

ուր կ'արթնանք

Եւ մայրաքաղաքին բուք տիեզերքը

որ արդէն կը վախցնէ մեզ

բարեբախտաբար դեռ ունինք մեր առտնին մխիթարանքը
որուն այսպէս կ'ապաւինինք
ու կը լսենք

Օրը պայծառ է դուրսը եւ հոգը բերրի
եւ առայժմ ամէն բան ճշգրտօրէն ընդելուզուած
մեր որդիները այս ու այն կերպ պիտի կրնան վերապրիլ
շփոթին մէջ
որ անպայման պիտի տիրէ   փրկելով մեր կացութիւնը
եւ մայրաքաղաքը
ամէն առտու
մեքենաբար պիտի կրկնէ իր անարին բառերը
որոնք ոչինչ կը բուրեն
մնացեալը մանրամասնութիւն է
մնացեալը չ'արժէր յիշել

ԿԱՐՕ ԱՐՄԵՆԵԱՆ

Մրբէյն, Վերճիւնիա

Ա. ԶԱՐԽՈՒՏԵԱՆ

Մայրը գիտեր, թե անբուժելիորեն հիւանդ էր գաւակր: Առտու օտնները, վշտաբեկ, գոցր սրտին, գիտած էր անոր արին թշկը՝ երեսը լուսացած պահուն: այդ հոգեցունց վայրկեանը կայծակնային ուրբնիմացութեամբ կը ժերճուէր կողորուն մէջ եւ կը քանդէր կարծես արդանդին պատահրը...: Եօթը տարի տուջ ծնած էր զայն, երբ սրերը աւելի գեղեցիկ էին իրեն համար, եւ կեանքը՝ աւելի դիւրին: Երկնայանցանք գործած եմ կեանքիս մէջ», կը յանկերզէր արցունքները մաշած փեշերուն քսելով եւ աշտանակի մը վերջին ճրագին պէս, հոգին կը հատնէր տեղոյն պլպլացումով:

— Մայրի՛կ, տկա՛ր եմ, կրկին արին կու գայ բերնէս...

Մայրը կը նայէր սոգուն գայկարիք աչքերուն, ծծելով կարծես անոնց վախճանական փայլքը, հիւանդո՛ւս որոնումը.

— Տղա՛ւ, գնա՛, երկնցիք տիւանին վրայ, կ'անցնի, կը հանդատանաս. մէկ տե՛ղ կը ցախի, ըսէ՛, բերանդ բաց, հոգի՛ս, հիմա տոբթոր մնա՛ց, որ տանիմ: Ա՛ր, Տիգրանս, ի՛նչ եղանք այսպէս անտէ՛ր, մինա՛կ, անօթի... Աստուած իմ: — Եւ խեղճ կինը բախտագուրկ, մույլ որտան կիսուն, զէ՛մքը պահած չորցած արիւնքուն մէջ, հիւանայի փուռու մի մը խո՛րը, կը հեկեկար գառնօրէն: Տղուն գունասառչերը կը հետեւէին իր ամէն մէկ շարժումին, յետոյ յոգնած, սակաւ կը գոցուէին:

Տիգրանը իր սիրելի, հաւատարիմ ամուսինն էր, զոր տարած էին քանի մը ամիս առաջ: Մօս տասներկու տարի ան զպրօցի տնօրէնութիւնը վարած էր. միեւնոյն ատեն ան հեղինակն էր հայերէն վէպերու, որոնք տարիներ շարունակ կարդացուած էին ժողովուրդին կողմէ, եւ ահա՛, այս էր եղած անոր սպաննումին պատճառը: Հայ գրագէտ մըն ալ պէտք էր պահելը:

Առտու մը, երկու թուրք զինուորներ բախած էին իրենց տան գուռը: Սոսկայի

ԱՐԻԻՆ ԹՔԵՑԻ
ԶԵՐ ԵՐԵՍԻՆ

զէշ նախապաշարուած, Տիգրան բնդոսա արթնցած էր: Ձէ՞ որ այս վախի եւ ճգճաւանջի օրերու ն, ամէն փոքր աղմուկ կը գրգռէր ջիզերը, կը շրջներ արիւնը: Երեւելի եւ ժտաւորական ճարդիկը կը տանէին եւ չէին վերադարձնէր, օրեր ետք միայն կ'իժմանային անոնց վրայ կատարուած անձարդկային արարքներուն ժանրամասնութիւնները: Ընտանեքներու մէջ սկսած էր տեսակ մը արահետ զէպի մահ, կարմիր ճամբայ մը զանկերով զուգահեռ, սրուն սալայատակը ձեւփում էր մարդկային միսերու շերտերով, ոսկորէ խնձորով...

Այո՛, այս էր ահաւասիկ կեանքը տուներէ ներս: Սրբաասարգ Հարսեր կը հալէին իրենց ճարմինները ճեծելով սենեակներու պատերուն, դեանք քարերուն: Կ'ողբային իրենց կորսնցուցած ամուսինները, կոչայրներն ու Հայրերը:

Այո՛, այս էր կեանքը հազար ինն Հարբիւր տանեւէնից թաւականներուն, որովհետեւ թուրքը գոյութիւն ունէր եւ որովհետեւ անոր գոյութիւնը Հայուն ճակատագրին տուտ կերպարանք մը, որմէ աստուածներն իսկ պիտի սարսափէին:

Ուսերը կբած, գառնութեամբ լեցուն, Տիգրան բացած էր գուռը, նոյնիսկ առանց բառ մը արտասանելու: Սրկու թուրքը զինուորներ ցցուած էին իրեն զէմ: Անոնցմէ մէկը ամուր բուսած ուսուցիչին գատակէն, ապա՝ շղթայով կապած էր ձեռքերը: Խէ՛ղճ մարդ, նոյնիսկ բառ մը չէր կրցած թոթովել, միայն իրենիններուն նայած էր երկա՛ր, ցօղազարդ աչքերով, որոնց մէջ անպամած եւ ամայի սարկութիւն մը կու գար գրուածուելու:

— Տիգրա՛ն, կրթա՛ս բարի... Հպարտութեամբ տար այս ամէնը: Կարգը ջուկդ է չիժմա... միւսները գացի՛ն... դա՛ս, միացի՛ր անոնց: Անճրագ Հայո՛ւ գիշեր, ա՛յս ալ պիտի տեսնէիք: Յանգուզն կամ ժողով սեպմած էր ակոսները՝ շփոթեցնու համար, որովհետեւ եթէ լար, զինուորները կրնային աւելի նեղել Տիգրանը եւ յարչարել գայն:

Բաժանո՛ւ մը...: Վե՛րտա ինչպիսի՛ք քայլերով Տիգրան նետուած էր երկու

զինուորներուն: Մահ մըն էր այս: Հայրը վերջին անգամ մըն ալ նայած էր իր գաւկին: Բուպէ մը անց, իրենց փոքրիկ պատուհանէն, լայնով դիտած էին անոր կունակը, որ այնքա՛ն յոգնած էր հայ աշակերտելու հպարտ աշխատանքին մէջ:

Տիգրանին գանկը ճգճած էին քարերու ներքեւ: Անոր աստղը կորսուած էր լուսնի թեւերէն: Ո՛չ մէկ բացատրութիւն կրնային պահանջել սե՛նէ մէկէն: Կառավարութիւն գոյութիւն չուներ: Գիւղին մէջ անիշխանութիւնը կատարեալ էր:

Հիժա միայն կը հասկնար, թէ ինչո՞ւ Տիգրան այդքան արտուժ նայած էր իր մէկ հատիկ գաւկին, որ ակարութեան անկէն մը քաշուած՝ ողբացած էր հօր կորուստը:

Ո՛չ մէկը ունէին նկցուկ: Անճառագայթ եւ սպաւոր օրերը կը յաջորդէին իրարու, ինչպէս այսօր, եւ տակաւին, ո՛վ գիտէ, ուրիշ քանի օրեր...

~*~

Վերջապէս օր մը, ուրուականային եւ հաւատքով լեցուն օր մը, բացատրեց անցեալի բոլոր ոճիրները:

Մայրը, տղան, ուրիշ մայրեր, ուրիշ տղաք, բազմաթիւ ուրիշներ: Բոլորին ստիպեցին լքել իրենց տունները: Այդպէս, առանց պատճառի: Հայ ցեղը դատապարտուած էր թուրք ցեղին զարանակալ դաշտներուն: Տեղահանու՛մը սկսած էր: Եստեր, քանի մը տուրակ ուսերին, ճամբայ ինկան, պատաւցած օրտերով: Կր քայլին զէպի ույն տափաստանները, ուր զինուորներ կը տանէին զիրենք, աչքերնին յառած ճանապարհի յաւերժական սեւութեան:

Ոոչոր կարասն մը հաւաքած էին քաղաքի թրքական սերային բակը: Այս խումբին մէջ կը գտնուէր մայրն ու իր չիւանդ որդին:

Արշայոյս կիսովին գրկած էր գաւակը, որ քրտինքի տաք յորձանքին տակ, սկսած էր հազայ ու ժգնորէն: Խնդդուկ ճիշի նմանող այդ հազը կը ճեղքէր մթնոլորտին պարապը, կը ճեղքէր ներկաներուն ջիգե-

ըը, կը ճեղքէր բազմութեան կծախացած հոգիները:

Թուրք գիծուոր մը ժտեցաւ իրենց:

— Հիմա, ուզող թուրքը պիտի գնէ ձեր զաւակները, — սկսաւ խօսիլ, շեշտակի նայելով կնոջ աչքերուն մէջ: — Կը լսե՞ս, խնձկնիկ, ինչ այդքան սիրով փարած ես անոր: Աւելի լաւ կ'ըլլայ եթէ ծախուի եւ թուրք ընտանիքի մը ծառայ ըլլայ, քան թէ ճամբան մտնի: Պիտի քայէք երկա՛ր օրեր, տղաքը շին դիմանար: Կը հասկնա՞ս Հիմա, խելացնոր կնիկ...

Յուզուէն դողահար, Արշալոյս սկսած էր զաւակը համբուրել խելագարօրէն, առանց նկատի ունենալու թուրք գիծուորը, որ ըզայնացած շարու նակեց:

— Եթէ շատ կը սիրես, ետ արգանդիդ մէջ ժողովներ, — եւ լիտիօրէն, գէնքը քսեց մօրը որովայնին:

Արշալոյս, ուշքի եկած, ձեռքը դրաւ գիծուորին զնքին վրայ, եւ սրտակեղծք՝

— Մի՛ ընէք, էֆենտիս, — աղազակեց, — տղան ծանր հիւանդ է, քովս թող մնայ, մի՛ բամբէջ գայն ինձմէ, հետը կ'ուզեմ մտնել, թող չերթայ... Ին՛չ քաւակ չունի՞ք: Ըսէ՛ք, ի՞նչ որի ես ձեզի...

— Լը՛, մեր զաւակները ձերիններուն հետ կը բազդատես, անգամ մըն ալ այդ բարը բերանդ շտռնես: Կը հասկնա՞ս: Մեր ազգը մեծ սպի է, մեր զաւակները սրբացած են, ծնած առններն պղծուած յեն: Մեր աղիկները մաքուր են, իսկ ձերինները... հա, հա՛, հա՛, Ալլահ պիտի, — ըսաւ եւ ուրիշ թուրք գիծուորի մը նայելով՝ սկսաւ խնդայ: Հիմա երկուքը իրարու կը պատմէին իրենց կեցողաւ արարքները, գորս կը գործադրէին գեղեցիկ եւ մանկամարդ հայ աղիկներուն եւ կրննբու վրայ:

— Էֆենտի՛մ, — կ'ըսէր թուրքը, — այդ օր ինձի Ահմէտը հարս մը բերաւ, անանիք էր, ստիւքնէ՛րը, կո՛նքը, յետո՛յքը... անանկ աղու որ ժամանակ անցուցի, չես կրնար երեւակայել: Բաւական յոգնել ետք, Ահմէտին տուի, որպէսզի ան ալ համը առնէ, յետոյ գիտե՞ս Ահմէտը ինչ ըրած է, ծառի մը կոնգին կապած է գիծք եւ զանգագօրէն ուպաննած: Այնքա՞ն էլֆ առած է այս գործէն, որ մէկ կտոր տասներկու ժամ քնացած է:

Հսկայ ճիւղ մը խնդրուեցաւ Արշալոյսին կուրծքին մէջ, որ տակաւ լուծուեցաւ արեան մէջ եւ եզաւ տեսակ մը թոյն, տեսակ մը տաղնապ: Ախրաւ մոլորակի մը պէս կը դառնար: Աչքերուն մտախուզին մէջէն կը տեսնէր կարծես այդ մանկամարդ կրնը, ստորին թուրքին ջմահանոյքին տակ...: Հոգին սկսաւ բզկատալ, ինչպէս որսի կտոր մը, զազանի մը ակունններուն ներքեւ:

Անյիշալար պահը կը զայլարուէր արեւնի եւ սպաննումի մէջ. ո՛չ մէկ բան այդքան մեղաակից էր խաւարին, որքան հայը. ո՛չ մէկ բան ցոյց կու տար անջատու մտերու քերեզմանը, որքան թուրքին ստուհը, որ կ'երկարէր, կ'երկարէր եւ երբե՛ք չէր վերջանար:

✱

Յանկարծ, ահա որ ազմուկ մը փրթաւ: Խուճը մը թրքուհիներ, հսկայ փայտեր բռնած ձեռքերնին, կը յառաջանային բակին մէջէն, նողկալի հայհոյանքներ արձակելով: Կանգ առին բակին կեղբոնը, եւ լայն բացուած բիրեբով սկսան զիտել տղաքը: Կարծես լափել կ'ուզէին այդ փոքրիկ գլուխները, անոնց նիհար իրանները, մարո՛ղ նայուածքները:

Քանի մը թրքուհիներ ժտեցան հայ կրննբուն եւ սկսան անդթօրէն հարուածել անոնց ուսերը: Այդ ջախջախո՛ղ ճիւղերը, որոնցմով կը լեցուէր բակը, միջնորդը, վայրկեանը, որ կը սողար խէժի մը պէս...

— Քո՛յր, զթա՛, — կը մրմնջէին հայ մայրերը, — ի՞նչ յանցանք ունինք մեծք: — Եւ իրենց գլուխները ծոած՝ կը սպասէին գայիքին:

— Պիտի առնենք ձեզմէ այս տղաքը: Կրտսեանի պիտի փոխենք եւ պիտի մաքրուին: Կը լսէ՞ք, իսկ զու՞ք շուներու պէս պիտի սատկիք աւազներու վրայ: — Տարփանման ճիւղեր կը լեցնէին պարապը եւ կը մխրճուէին սրտերու մէջ:

Յանկարծ, այս իրարանցումին մէջ, Արշալոյս հարուած մը ստացաւ իր ուսին:

— Տղազ ես պիտի տանիմ, — ըսաւ թրքուհին, հետաքրքրութեամբ մօրը երե-

սին նայելով:— Կիւզէի չես եղբր, քեզ շատ ծեծելու չի գար կոր: Մեր ամուսինները գլխէ ելան ձեր աղբիկներուն երեսէն: չէ՞ մի, ձե՛միլէ,— բաւա՛ դառնայով կողքի կնկան, որ զրադած էր տղամարդու մը հարուածներ հասցնելով:

— Տղաս հիւանդ է, ձեր քով չի կրնար աշխատիլ,— ձայն տուաւ Արշալոյս պաշտանքի մը նուազկոտ շնչտով:

— Պիտի ձգես, որ հո՞ս մեռցնեն զինք: Եւ կամ օրե՛ր քայլէ ձեզի հետ: Ի՞նչ քովս երանութեան մէջ կ'ըլլայ: Կը մեղքնամ քեզի, կնի՛կ, շատ պէ՛շ չես երեւիր կոր: Ո՛չ մէկ հայ պիտի չմնայ: Այս է հրամանը վերէն: Դուք պիլա եղաք մեզի: Ձեր տունները անշուշտ մեզի մնացին, սակայն այդ բան մը չէ: Մենք արդէն տուններ ունէինք: Կ'ուզէնք ձեր գիւղիներով պայտաններ չիւնել: Կը հասկնա՞ս: Կու լա՞ս կոր հիմա, հա, հա՛, հա՛, ըսածներս չհաւնեցա՞ր,— ըսաւ եւ ամուր աստակ մը իջեցուց Արշալոյսի երեսին:

Փոքրիկը վերսկսած էր հազար, ու ժգին, պատուող, ճմլող հազը, որ կը ցնցէր անոր երակները եւ կը կծկէր կուրծքը: Տղան երկար նայեցաւ իր մօր, որ կը շփէր կարմրած աչքերը: Գլուխը զարձուց եւ կարուկ ու շանթահար նայուածք մը արձակելով թուրք կնոջ, փղձկելով ինկաւ մօրը թեւերուն մէջ, ողբերգելով:

— Մայրի՛կ, թող սպաննեն զիս, պիտի չերթամ անոնց հետ: Շոն նայէ, տես ի՛նչ կ'ընեն Արփինէին մօրը: Մագիբէն կը քաշեն, գլուխը գետին կը դարնեն, մայրի՛կ, հիւանդ ձե՛մ, ճակատս կը ցաւի, այլեւս պիտի մեռնիմ, քոփս կեցիր, չե՛մ ուզեր երթալ անոնց հետ, չե՛մ ուզեր բաժնուիլ քեզմէ: Տօտեցի՛ր ինձի...
— Թուրք զինուորը լսելով աղմուկը, մօտեցաւ՝ բազմաթիւ հայհոյներ արձակելով:

— Ի՞նչ կայ, հանր՛մ, քեզի նեղութի՛նն կու տայ այս պոռնիկը,— բաւա՛, մատով ցոյց տալով Արշալոյսը, որ գլուխը ծռած, կը հեկեկար դառնօրէն:

— Է՛Ֆենտի, սա տղան տանիլ կ'ուզե՛մ: փէկ աղու որ է, եթէ տիկն փոխենք, կ'ըլլայ մեզի: Դեռ ի՛նչ կ'ուզէ, մահուրե՛կ կ'ազատենք իր որդին, իսկ սա լկտին զեռ

կը հակառակի: Կ'ուզէ, որ տղան ալ իրեն հետ մեռնի: Շատ պէտք ունիմ ասանկ չօնուիներու: Երկու-երեք հատ աննելու միտք ունիմ: Կը վճարեմ ձեզի առատօրէն,— ըսաւ, եւ երկու թեւերով ամբօրէն տղուն վրէժն փաթթուելով՝ սկսաւ բարձրածայն պոռչտալ, սարսափի մատնելով հայ կնոջ զգայուն սիրտը:

Քուրք զինուորը, զայրոյթէն եւ սխտի լլացած, Արշալոյսին գլուխը ափերուն մէջ, սկսած էր գայն գարնել սալայատակի անգութ քարերուն: Երթասասարդ կրնր, ուղեմուր, խիստ վիրաւորուած, տենդագին պահուն մէջ, ամէնուն մէջէն սկսաւ իր փոքրիկը փնտռել, խոշոր բացուած աչքերով, արիւնոյ բերերով: Աչքերը լաւ չէին տեսներ այլեւս: Մտուերներ եւ ոգեմման գոյութիւններ կը խեղդէին էութիւնը:

— Տղա՛ս,— մրմնջեց ցաւոտ շրթունքներուն մէջէն,— տղա՛ս, հողիկ հատորը լսէ՛, լա՛ւ լսէ՛ մարդ: Թուրք լըլլաս երբեք: Փախի՛ր անոնց քովէն, գտի՛ր փրկուողները, անսասան եղի՛ր նպատակիդ մէջ... Ես կը մեկնիմ... գէպի մահ... օր մը, թե՛րես տեսնե՛ք զերար: անվե՛ն՛ք եւ արի՛ տղաս... մեծցած կ'ըլլա՛ս... կը համբուրեմ քեզ...
— Մայրի՛կ, մայրի՛կ,— աղաղակեց փոքրիկը յոգնատանջ գլուխը տատանելով ալ եւ ձախ: — Մայրի՛կ, հետզ կ'ուզեմ երթալ, այլեւս հայր չունիմ, ոչ ալ մայր պիտի ունենամ... ըսէ, դժուար չէ՞... սա ի՛նչ ըրին քեզի, Աստուած իմ: Ինչո՞ւ ապրիմ այլեւս: Ինձի նայէ, աչքերս ալ չեն տեսներ, գլուխներ կը դառնան շուրջս: Մուկներս կը գողան... Թուրքերը, բոլորն ալ կը խնդան: Դու ն չե՞ս տեսներ զանոնք: ըսէ՛: Տե՛ս սա մէկը, Մարիամ քոյրիկը կը խարտպանէ, ան կը ճշայ ցաւէն: վերքերէն զեռի նման արիւն կը հոսի: Լսէ՛, մայրիկս, այլեւս մարդ չմնաց: Եկո՛ւր երթանք, երթանք մեռնելու, անուշի՛կ մայրիկս, կը լսե՞ս զիս...
Մայրը չէր պատասխաներ, գլուխը պատուում էր եւ արիւնը կը հոսէր կարմիր ատուակի մը մոլուցքով: Այլեւս զազրած էր ապրելէ:

Յանկարծ՝ զաւակը հասկցաւ: Ենչայնկ
 եւ գողգոփ, ժօռեցաւ ժօրը, նայեցաւ հո-
 սոյ արեան, եւ գիւթուած՝ կեցաւ պահ
 մը, գրաւուած գեհնային այս տեսիլքէն:
 Այո՛, մայրն էր, զոր սպաննած էին այդ
 հաղարաւոր թուրքերը, որոնց գլուխները
 քիչ առաջ տեսած էր անթիւ եւ վայրագ
 կոտորներով, ահաւոր բերաններով,
 փրփրուն աչքերով, սրածայր մազիչնե-
 րով: Անոնք իր մայրը ասրած էին հան-
 գիտի որրան, սուրբերու կարգին: Այդ
 հիանալի, սքանչելի, գորովագուժ մայրը,
 որուն արեան վերջին կաթիլները կը
 փոխուէին մէյ-մէկ սրբութեան եւ հեզօ-
 րէն կը թափանցէին իր տանջուող մարմի-
 նէն ներս ու կ'անէացնէին ցաւերը:

Հագի բուռն նոպայ մը բռնեց զինք. կը
 հնգար ժօրը դիակին շատ մօտ: Բերնէն
 քանի մը կաթիլ արիւն կաթեցաւ՝ երթալ
 խառնուելու ժօրը արեան:

Այդ փոքրիկ, ճղճիմ, անտէր եւ որբ
 տղան շրջապատուած էր իր ցեղին գոհե-
 րուն արիւնով. ոտքը թրջուած էր անոր
 տաքութեամբ, իսկ սիրտը կը ծծէր անոր
 եզակի խորհուրդը: Նայեցաւ շուրջը:
 Հանդիտի մէջ էին բոլորը, զբացիներ ու
 բարեկամներ, ազգականներ ու ծանօթ-
 ներ, որոնք քանի մը ժամ առաջ կը շնչէին,

կը խօսէին, կը սեղմէին զիրար՝ զատարկ
 հոգիներով: Արի՛ւնը... եւ այս արեան
 կանչը, որ այնքան մօտ էր իրեն, կը գըզ-
 ւէր, կը փաղաքէր իր էութիւնը անհասա-
 ալի կիրքով, եւ իր հոգին կը սեղմէր աս-
 պետական վնաս թեամբ:

Հագալով՝ հայեացքը դարձուց թուրք
 զինուորին, որ կեցած էր քիչ մը անդին, եւ
 այո՛, մարտիրոսներու այդ 7-8 տարեկան
 զաւակը թեց թուրք զինուորին երեսին:
 Սակայն յորձունք չէր, որ յուաց թուրք
 զինուորին ղէմքը, այլ վարդապոյն ա-
 րի՛ւնը, մաքուր, անրիժ թռչեղէ բխած, եւ
 որ հիմա վերածուած էր ժանտի եւ թու-
 նաւոր հեղուկի:

Թրքուհին, այս անգամ, բռնի կատշիւով
 տղուն, զայն իրեն քաշեց եւ ստիպեց, որ
 քայլէ: Տղան ճգնաժամային ճիգով մը
 բազուկները տարածեց պարապին մէջ եւ
 կոյրի մը պէս սկսաւ քայլել: Ամէն մէկ
 քայլին, արիւնը բարակ ճամբայ մը կը շի-
 նէր իրենց ետեւէն. վտիտ, նիհար, զուսպ,
 թախծո՛ւտ ճամբայ մը եւ, իր արիւնէն
 խեղդուած՝ վարդան կը թոթովէր:

— Սայ-բի՛կ, չեմ մոռնար:

ԱՐԱՔՍԻ ՉԱՐՈՒՏԵԱՆ

Թ. Ս. ԷԼԻՈՌ

ԱՆԱՊԱՏ ԵՐԿԻՐԸ

*Կու՛մի մէջ Սիւրբեր ի՛մ սեփական աշխրո՛վս տեսայ: Ան շէշ մը մէջ
կախուած էր, եւ երբ ազա՛քը իրեն ճ՛մբայի, դուռն ի՛նչ կ'ուզեա՛ս հարցուցին,
ան պատասխանեց. ճ՛մբուի կ'ուզեմ:*

il miglior fabbro

ՀԶԲԱ ՓԱՌԻՆՏԻՆ

Ա. – ՄԵՌՆԵԼՆԵՐՈՒ ԹԱՂՈՒՄԸ

Ապրիլը ամենաանգոթ ամիսն է, հրեյով
 Եղբուսիններ մեռած հողէն դուրս, խառնելով
 Յիշատակը իզձին, արքնցնելով
 Բթամիտ արմատներ գարնան անձրեւով:
 Ձմեռը մեզ տա՛կ կը պահէր, ծածկելով
 Աշխարհը մոռացութեան ձիւնով, սնուցանելով
 Այն քիչը կեանքին չորցած բուսկոշտով:
 Ամառը անակնկալի բերաւ մեզ, Եթարնայերկերգէի վրայէն գալով
 Տեղատարափ անձրեւով, կեցանք սիւնաշարին ճովը,
 10 Եւ շարու հակեցինք արեւին ճառագայթներով, դէպի Հոփկարթրն,
 Եւ խմեցինք սուրճ, եւ գրուցեցինք ծամ մը:
 Bin gar keine Russin, stamm'aus Litauen, echt deutsch.
 Եւ երբ մեծք երեխաներ էինք, կը բնակէինք մեծ դուստրն ճովը,
 Իմ գարմիկիս, ան գիս հետը տարաւ սահնակով,
 Եւ ես կը վախճայի: Ան ըսաւ. Մարի,
 Մարի, բռնէ ամուր մը: Եւ սյացանք դէպի վար:
 Լեռներուն մէջ, դուռն ինքզ ազատ կը զգաս:
 Կը կարգամ միշտ կէսգիշերները, եւ ձմեռը կ'երթամ դէպի հարաւ:

Ի՞նչ եմ սա արմատները, որոնք կը յափշտակեն, ի՞նչ՝ սա հիւզերը, որոնք
 20 Կը բուսնին այս քարոտ աղբակոյտէն: Մարդու որդի,
 Դուռն ի վիճակի չես բսելու, կամ կ'առանջու, քանզի դուռն միայն գիտես, թէ

- Կայ կոյտ մը փշրուած տեսիլներու, ուր արեւը կը տրոփէ,
 Եւ մեռած ծառը հովանի չի տար, ծղրիթը՝ մխիթարանք,
 Եւ չոր քարը՝ ջուրի ձայն: Միայն
 Ստուեր կայ այս կարմիր ժայռերուն տակ,
 (Նկուր ստուերին տակ այս կարմիր ժայռին),
 Եւ ես քեզի ցոյց պիտի տամ քան մը, որ ո՛չ
 Քու ստուերդ է առտուան, որ կը հետեւի քեզի,
 Ոչ այ քու ստուերդ իրիկուան, որ քեզի կը հանդիպի:
 30 Ես քեզի ցոյց պիտի տամ վախը ափ մը փոշիի մէջ:

Frisch weht der Wind
 Der Heimat Zu
 Mein Irisch Kind,
 Wo weilest du?

- «Դու մտեր ինձի սմբուլներ առաջին անգամ՝ տարի մը առաջ:
 Զիս սմբուլներու ազգիկը կը կոչէին:
 — Բայց երբ վերագարձանք, ուշ առեմ, սմբուլներու պարտեզէն,
 Քեներդ լեցուն, եւ մազերդ թաց, ես չէի կրնար
 Կօսիլ, եւ աչքերս ձախողեցան, ես ո՛չ
 40 Կենդանի էի, ոչ այ մեռած, եւ ոչինչ գիտէի,
 Կը ճայէի լոյսին սիրտին, լուսփեան:
 Ocd՝ und leer das Meer.

- Մատամ Սոսոսթրիս, յայտնի գուշակը,
 Սաստիկ հարբուխ մը ունէր, բայց եւ այնպէս
 Եւրոպայի ամենախելացի կինը կը նկատուի,
 Նենգ դէզ մը խաղաթուղթով: Հոս է, ըսաւ ան,
 Զեր թուշը, չրահեղձ Փիւնիկեցի Նաւաստին,
 (Those are pearls that were his eyes. Sbak՝f)
 Հոս է Պելլատոննան, ժայռերուն Տիկիներ,
 50 Կացութիւններու տիկիներ:
 Հոս է երեք ձողերով մարդը, եւ հոս՝ Ամիւր,
 Եւ հոս՝ միակեանի վանատականը, եւ այս թուղթը,
 Որ պարապ է, բան մըն է, գոր կը տանի շալկած,
 Ա՛ն՝ որ արգիլուած է տեսնել ինձի: Զեմ կրնար գտնել
 Կախուած մարդը: Վախցիր ջուրէն մեռնել:
 Կը տեսնեմ պտըտուող ամբոխը՝ շրջանակի մը մէջ:
 Շնորհակալութիւն: Եթէ տեսնէք սիրելի Տիկիներ Էֆուիթոնը,
 Ըսէ՛ք իրեն, որ ես անձամբ պիտի բերեմ հորոսֆոփը:
 Այս օրերս մարդը շատ զգուշ պէտք է ըլլայ:

- 60 Անիրական Քաղաք,
 Զմրան արշալոյսի մը սրնագոյն մշուշին տակ,
 Բազմութիւն մը հոսեցաւ Լոնտոնի կամուրջին վրայէն, այնքան շատեր,
 Զէի մտածած որ մահը կործանած էր այդքան շատեր:
 Հառաչանքներ, կարն ու անկանոն, արձակուեցան,
 Եւ իւրաքանչիւրը յառեց իր հայեացքը դէպի գետին:
 Անոնք հոսեցան գառիվեր եւ Քիմկ Վիլեամի Փոզոցն ի վար,
 Միւնչի եռն՝ ուր Սուրբ Մերի Վուլֆոք կը հսկէր ժամերը

Խուլ ձայնով մը իննին վերջին գարկին վրայ:
 70 Հոն տեսայ ինծի ծանօթ մէկը, կեցուցի գինքը, հառաչելով.
 «Սթաքսըն,
 Դուն ինծի հետ շոգեմաւ նստած էիր Մայլի:
 Այն դիակը, որ անցեալ տարի տնկած էիր պարտէզդ,
 Սկսա՛ւ ծիլ տալ: Պիտի ծագկի՞՞ այս տարի:
 Մի՞թէ անակնկալ ցուրտը խանգարեց իր սծուն:
 Oh keep the Dog far hence, that's friend to men,
 Or with his nails he'll dig it up again!
 Դուն hypocrite lecteur! – mon semblable, – mon frère!»

Բ.– ՃԱՏՐԱԿԻ ԽԱՂ ՄԸ

Բազկաբոռը, որուն մէջ կը նստէր, փայլեցուած գահի մը նման,
 Կ'անկայծէր մարմարիոնին վրայ, ուր հայելին
 Կոթնելով ձողիկներուն՝ փոքագրուած խաղողի ողկոյզներով,
 80 Որոնցմէ ոսկիէ կուպիտան մը գաղտագողի կը մայէր
 (Ուրիշ մը աչքերը կը ծածկէր իր քեւերովը)
 Կը կրկնապատկէր բոցերը եօթեւանի աշտանակին
 Յոյացնելով յոյս սեղանին վրայ, ուր
 Փայլը իր գոհարներուն կու գար միանալ անոր.
 Սնդուսածածկ տուփերէ շոյլօրէն ցրած.
 Փղոսկրեայ եւ ապակիէ սրունակներու մէջ
 Խցանահանուած, կը դարանակալէին իր անսովոր հոտեղէնները,
 Սպեղանի, փռշակապ, կամ հեզուկ — կը տանջէին, կը շփոթեցնէին
 Եւ կը խեղդէին զգայութիւնը: Խորտուելով օդին կողմէ,
 90 Որ կը քարմամար պատուհանէն, մագլցեցան դէպի վեր՝
 Պարարտացնելով վերձիգ մոմի բւեքերը,
 Շարտեցին իրենց մոխրերը դէպի առաստաղը.
 Խոնաշփոթելով անոր կետոններուն ձեռնածքը:
 Հսկայ ծղաններ, սնած պղինձով,
 Կ'այրէին կանանչ եւ մարնչագոյն, շրջանակուած գունաւոր փայերով
 Որոնց աղօտ յոյսին մէջ ֆանդակուած դելֆին մը կը լողար:
 Հինաւորց բախտերիկին վերելք կը ցուցարբերուէր
 Կարծես պատուհան մը՝ բացուած դէպի անտառային տեսարան մը,
 Պիլոմէլի կախարդումը բարբարոս քաղաւորին կողմէ
 100 Այնքան բրտօրէն հարկադրուած բայց սոխակը
 Լեցուց համայն անապատը իր անասան ձայնով
 Եւ շարունակեց կանչել, եւ աշխարհը դեռ կը շարունակէ.
 «Ճակ, մակ» ազտոտ ականջներն ի վար:
 Եւ ուրիշ թօշմած կոճղերը ժամանակին
 Պատմուած էին պատերուն վրայ: սուրտուն հայեսցֆով կերպարներ
 Կը կախուէին դուրս, կը յեռուէին, խեղդելով տարածութիւնը:
 Քայլեր ֆախտոցով անցան սանդուխէն:
 Հրացոյլին տակ, խոզանակին տակ, իր մոզերը
 Տարածուեցան՝ հրեղէն լեզուներու պէս՝
 110 Երկացան բառերու մէջ, յետոյ լոցեցին դաժմտօրէն:
 «Ջիգերս խանգարուած են: Այո՛, խանգարուած: Քո՛վս կեցիր:
 Խօսէ՛ հետս: Ինչո՞ւ բնաւ չես խօսիր: Խօսէ՛:

Ի՞նչ բանի մասին կը խորհիս: Ի՞նչ կը խորհիս: Ի՞նչ:
Ես բնաւ չեմ գիտեր, թէ ի՞նչ կը խորհիս դուն: Խորհէ՛՛ք:

Ես կը խորհիմ, թէ մենք առնէտներու փողոցն ենք,
Ուր մեռած մարդիկ իրենց ոսկորները կորսնցուցին:

«Այս ի՞նչ ազմուկ է»:

Հովը դրան տակ:

«Այս ի՞նչ ազմուկ է եիմա: Ի՞նչ կ'ընէ հովը»:

120

Ոչինչ, դարձեալ ոչինչ:

«Ի՞նչ

Չե՞ս գիտեր: Ոչինչ չե՞ս տեսներ դուն: Չե՞ս յիշեր
«Ոչինչ»:

Կը յիշեմ:

Those are pearls that were his eyes.

«Ո՞րք ես, թէ ոչ: Գլուխդ պարա՞պ է»:

Բայց

Օօօօ՛ Շէյքսպիրեան այդ Պատահիկը —

Այնքան բարձեւ է,

130

Այնքան խելացի

«Ես ի՞նչ ընեմ հիմա: Ես ի՞նչ ընեմ:

Պիտի վագեմ դուրս եզածին պէս, եւ քայլ փողոցն ի վար

Այսպէս, մագերս քակուած: Ի՞նչ պիտի ընենք մենք վազը:

Ի՞նչ պիտի ընենք մենք երբեւիցէ»:

Տա՛ք դուրը ժամը տասնին:

Եւ եթէ անձրեւէ, վրան գոց կառք մը՝ չորսին:

Եւ ճատրակ պիտի խաղանք,

Սեղմելով անկուպ աչքերը եւ սպասելով գարկը դրան վրայ:

Երբ Լիլին մտնուի գինարձակուեցաւ, ես ըսի —

140

Առանց այլեւայլի, ես անձամբ ըսի իրեն,

HURRY UP PLEASE ITS TIME

Հիմա՛ որ Ալպէտը կը վերադառնայ, վրայ-գլուխդ շտկէ:

Պիտի ուզէի գիտնալ, թէ ինչ ըրիր այն դրամը, գոր տուած էր ան Ֆեզի

Նոր ակօսներ գնելու համար: Ըրա՛ւ, ես ներկայ էի:

Բոլորը քայլ տուր. Լի՛լ, եւ ճարէ Ուրերը.

Ըսաւ ան, երդում կ'ընեմ, երեսդ չեմ հանդուրժեր նայիլ այլեւս:

Եւ ես ա՛յլ չեմ կրնար այլեւս, ըսի ես, եւ խորհէ խեղճ Ալպէտին մասին,

Չորս տարի բանակն էր. գուարճանալ կ'ուզէ.

Եւ եթէ դուն չտաս իրեն այդ համոյ՛քը, ուրիշներ պիտի ընեն, ըսի:

150

Այս է խնդիրը, ըսաւ ան: Վերիվարոյ, ըսի ես:

Այն ատեն գիտեմ, թէ որուն երախտապարտ պիտի ըլլամ, ըսաւ ան,

եւ խիստ մը նայեցաւ ինձի:

HURRY UP PLEASE ITS TIME

Եթէ գործիդ չեկաւ ինձի ինչ, ըսի ես:

Ուրիշներ կրնան ուզածնին ընտրել՝ եթէ դուն չես կրնար:

Բայց եթէ Ալպէտը պրծի-երթայ, չըսես որ տեղեակ չէիր բանէ մը:

Ամչցիր, ըսի, պատասի կը նմանիս:

(Եւ հագիւ երեսունմէկ տարեկան է):

Ես յանցաւոր չեմ, ըսաւ ան, երեսը խոժոռեցնելով,

- Գեղերը կ'ընեն, որոնցմով գայն կորսնցուցի, ըստ ան:
- 160 (Արդէն հինգ հատ ուներ, եւ ճիչ մնաց պիտի մեռներ փռհրիկն ձորճէն):
Գեղագործը ըստ, որ անվնաս են ամոնք, բայց առաջուան պէս չեմ հիմա:
Կատարեալ տխմար մըն ես, ըսի ես:
Լաւ, բայց Ալպէրը եթէ ճեզ հանգիստ չձգէ, եկուր տես այն ատեն, ըսի ես:
Ինչո՞ւ ամուսնացար՝ եթէ զաւակ չես ուզեր ունենայ:
HURRY UP PLEASE ITS TIME
Լաւ, Ալպէրը տունն էր այդ կիրակի օրը, խոզապուխտ մը եփած էին,
Եւ գիտ հրաւիրեցին ճաշի, որպէսզի տաք-տաք համը նայիմ —
HURRY UP PLEASE ITS TIME
HURRY UP PLEASE ITS TIME
- 170 Գիշեր բարի, Գիշեր բարի, Լաւ: Գիշեր բարի, Մէյ: Գիշեր բարի:
Տը: Գիշեր բարի: Գիշեր բարի:
Գիշեր բարի, տիկնայք, գիշեր բարի, սիրուն տիկնայք, գիշեր բարի,
գիշեր բարի:

Գ.— ՀՐԱՔԱՐՈՋԸ

- Գետին վրանը պատուեցաւ. վերջին մատները տերեւներուն
կը յափշտակեն եւ կը խորասուզուին գետափին մէջ: Հովը
կը կտրէ-կ'անցնի թուխ երկիրը, անշուկ: Ցաւերժանարարը մեկնեցան
Sweet Thames, run softly, till I end my song.
Գետը չի կրեր այլեւս պարագ շիշեր, սանտուիչի թուղթեր,
Մետաքսէ թաշկիւնակներ, խաւաքարտ տուփեր, գլանիկի կնատներ
կամ այլ վկայութիւններ ամբան գիշերներու: Ցաւերժանարարը
մեկնեցան:
- 180 Եւ իրենց ընկերները, տնտեսացող ժառանգորդները դրամատան
տնօրէններու:
Անոնք մեկնեցան, հասցէ չձգեցին:
Լեմանի ջուրերուն մօտը նստեցայ եւ լացի...
Sweet Thames, run softly, till I end my song,
Անուշ թեմզ, հոսէ ճնճուշ, քանզի ո՛չ բարձրաձայն, ո՛չ երկար կը խօսիմ
ես:

- Բայց ետեւս սառն հովի մը մէջ կը լսեմ
Կափկափումը ոսկորներու եւ քրտիչը բերնէ բերան:
Առնէտ մը ճնճշօրէն սողաց սաղարթներուն մէջէն՝
Քաշխշելով իր լորճնոտ փորը ջրափն ի վար,
Երբ ես ձուկ կ'որսայի ազօտ ջրանցքին մէջ,
190 Ձմեռ օր մը, իրիկուան դէմ, կարի գործարանին ետեր,
Մտաբերելով իմ թագաւորական եզբօրս նաւաբեկումը
Եւ իմ թագաւորական հօրս մահը իրմէ առաջ:
Սպիտակ մարմիններ՝ մերկ, ցած, խոնաւ յատակին վրայ
Եւ ոսկորներ՝ նետուած պզտիկ, ցած, չոր ձեղնասեւեակի մէջ,
Կը շառաչեն անճէտի ոտներու հարուածով, տարուէ տարի:
Բայց ետեւս մերթ ընդ մերթ կը լսեմ
Ջայները ճչակներու եւ շարժիչներու, որոնք
Սուիսին Տիկին Փորթըրին տունը պիտի տանին գարնան:
O the moon shone bright on Mrs. Porter
200 And on her daughter
They wash their feet in soda water
Et O ces voix d'enfants, chantant dans la coupole!

ԹՎԻՂ ՔՎԻՂ ՔՎԻՂ
Նահ հակ հակ հակ հակ հակ
Այնքան բրտօրէն հարկադրուած:

Թերոյ
Անիրական Քաղաք,
Թուխ մշուշին տակ ճմրան միջօրէի մը,
Պարան Օյկենիտէս, Իգմիրցի վանառականը
210 Զածիլուած, գրպանը հաղարջով լեցուն
C.i.f. London. կը ներկայացնէ վաւերաբուղթեր,
Հասարակ ֆրանսերէնով հրաւիրեց գիս
Նաշի, Քէննըն Սքրիթ պանդոկը,
Յետոյ, շաքաթավերջի մը՝ Մեքրոփոլ:

Մանիշակագոյն ժամուն, երբ աչքեր ու կոնակ
կը վերանան գրասեղանէն, երբ մարդկային շարժիչը կը սպասէ
Բարախոյ թափսիի մը պէս կը սպասէ,
Ես՝ Թիրեսիաս, թէն կոյր, թափառելով երկու կեանքերու միջեւ,
կնոջ խորշումած կուրծքերով, կրնամ տեսնիլ

220 Մանիշակագոյն ժամուն, իրիկուան ժամուն. որ կը տենչայ
Դէպի տուն, եւ ծովագնացը կը բերէ տուն ծովէն,
Մեքենագրուելին տունը թէլի ժամուն կը հաւաքէ նախանաշը, կը վառէ
Փուռը, եւ կը շարէ պահածոյի տուփերը:
Պատուհանէն սարսափազդու կախուած են
Իր շորքող կզագգեստները՝ շօշափռելով արեւին վերջին

նառագայթներուն կողմէ

Բազմոցին վրայ, որ գիշերները իր անկողինն է՝ դիզուած են

Գուլպաներ, մուճակներ, իրանակալներ:
Ես՝ Թիրեսիաս, կնոջ խորշումած կուրծքերով
Նշմարեցի այս բոլորը, եւ գուշակեցի մնացեալը —

230 Ես ալ կը սպասէի անկկալուած հիւրին:
Ան, երիտասարդ մը կայծուռուցմանով, կը ժամանէ,
Պատիկ ծառայող մը. լիրբ հայեացքով,
Ռամիկներէն մին, որուն ապահովագրութիւնը նոյնքան
կը վայելէ՝ ինչպէս պրեսֆոֆորացի միլիոնատէրին մետաքսէ գլխարկը:
Առիթը յարմար է, կը կռահէ.

ձաշը վերջացած է, կինը ձանձրացած ու յոգնած,
Կը փորձէ շահիլ ան զգուսնէններուն համար,
Որոնք եթէ ցանկալի չեն դեռ, առիթ չեն տար կշտամբանքներու:
Կարմրած երեսով եւ վճռակամ, իսկոյն կը յարձակի.

240 Հետախուզող ձեռքեր դիմադրութեան չեն հանդիպիր.
Իր սեփականութիւնը պէտք չունի պատասխանի,
Եւ անտարբերութիւնը կը մեկնէ իբրեւ ողջոյն:
Որ ես, Թիրեսիաս, ատենին մտրթիս վրայ զգացի այն՝ ինչ
նր կը ծառայի սա բազմոցին վրայ եւ կամ անկողինին.
Ես՝ որ նստեցայ Թեփէի պարսպներուն տակ
Եւ շրջագի ամենատամիկներուն հետ մեռեալներուն):
Կը շնորհէ վերջին հովանաւորական համբոյր մը,
Եւ շօշափելով կը փնտռէ իր ճամբան, Քանի որ մութ է սանդխարանը...
Կինը կը դառնայ եւ կը նայի անքարքրի մը հայելիին մէջ.

250 Հագիւ նշմարելով սիրականին բացակայութիւնը.
Իր միտքէն կ'անցնի մէկ բան մը հպանցիկ.
«Այս բրիճֆ վերջացաւ. եւ ես ուրախ եմ, որ այսպէս եղաւ»:

- When lovely woman stoops to folly եւ
 Վեր-վար կը քալէ սենեակին մէջ, առանձին,
 կը յարդարէ մագերը ակամայ,
 Եւ ճայնապնակ մը կը դնէ կրամաֆոնին վրայ:
 «This music crept by me upon the waters»
 Եւ Սթրենտն ի վեր, մինչեւ Քուին Վիկթորիա Սթրիթ:
 Ո՛վ Քազաբ, քազա՛բ, ես երբեմն կրնամ լսել
- 260 Գինետան մը քովը կըրթ թեմզ Սթրիթին մէջ,
 Հանելի տրտունջը մանտոլինի մը
 Եւ շրխոց ու շաղակրատման ներսէն,
 Ուր ձկնավաճառները ծուլութիւն կ'ընեն. ուր պատերը
 Մեծն Մարտիրոսի կը կրեն
 Անբացատրելի շփոթութիւնը Յոնիայի սպիտակին եւ ոսկեղէնին:
 Գետը կը քրտնի
 Իւղ եւ ձիւք
 Բեռնամատակները կը քաշուին
 Ըստ ծովախաղաղի
 Կարմիր առագաստներ
 Ընդարձակ
- 270 Դէպի եողմհակառակ, կը դառնան ծանր կայմին շուրջ:
 Բեռնամատակները կը քշեն
 Գերանները
 Դէպի կրիմիչ
 Շուներու կողմէն անդին:
 Վէրայալա լայա
 Վալլալա լեիալալա
 Էզիսաբէթ եւ Լէստաբըր
- 280 Զարնոց թիւր
 Նաւախելը ոսկեգօծ
 Խեցի մըն էր
 Կարմիր եւ ոսկեգոյն
 Արագաշարժ ծփամբը
 Սրակեց երկու ափերը
 Հարաւարեւմտեան հովր
 Հոսանքն ի վար-քշեց
 Զանգակներու զօղանջիւնը
 Սպիտակ աշտարակներ
- 290 Վէրայալա լայա
 Վալլալա լեիալալա
 «Հանրակառներ եւ փոշիոտ ծառեր:
 Հայալըրի ծնունդ տուաւ ինձի: Ռիչմընտ եւ Քիւ
 Բացին զիս: Ռիչմընտին քովը ծունկերս վեր հանեցի.
 Երկնցած նեղ նաւակի մը տախտակամածին վրայ»:
 «Ոտերս Մուրկէյթ են, եւ սիրտս
 Ոտերուս տակը: Արարէնն հաբ
 Լացաւ: Խոտապաւ մօր կեանք մը սկսիլ:
 Բան մը չըսի: Ինչո՞ւ ընդվզէի»:
- 300 «Մարկէյթի Աւագներուն վրայ
 Ոչինչ կրնամ

Միացնել ոչինչի:
 Կատրած եղունգները ազտատ ձեռքերու:
 Իմ մարդիկս, պարկեշտ մարդիկս, որոնք կը սպասեն
 Ոչինչ»:
 լա լա

Կարթագէն եկայ յետոյ
 Այրելով այրելով այրելով այրելով
 Օ Տէր Աստուած Դուն քաղցիր գիս
 310 Օ Տէր Աստուած Դուն քաղցիր
 այրելով

Դ.—ՄԱՀ ՋՈՒՐԻՆ

Ֆիլպաս Փիւնիկեցիւն, երկու շաբաթ է վեր մեռած,
 Մոռցաւ նայերուն նիշը եւ ծովուն կոնակաւորումը
 Եւ շահն ու վնասը:
 Հոսանք մը բնօրովեայ
 Մրճալով կտրեց իր ոսկորները: Ելելէջելով
 Անցաւ ծերութեան եւ երիտասարդութեան փուլերէն
 Եւ բշուեցաւ դէպի յորձանապտոյտը:
 Հաւատագուրկ կամ հրեայ
 320 Ո՛վ դուն, որ կը դարձնես դեկր եւ կը նայիս հովուն,
 Յիշէ Ֆիլպասը, որ ատենիմ վայելուչ էր, ու առոյգ՝ քեզի պէս:

Ե.—Ա՛ՅՆ՝ ԻՆՉ ՈՐ ՈՐՈՏՈՒՄԸ ԸՍԱԻ

Ջահերու կարմիրէն ետք քրտնած երեսներու վրայ
 Մտն լուրքենէ ետք պարտէզներու մէջ
 Հոգեվարքէն ետք քարաստաններու մէջ
 Պոռչտուի եւ լաց
 Բանտ ու դղեակ եւ արձագանգ
 Գարնամ որոտում հեռաւոր լեռներու վրայ
 Ան որ կենդանի էր մեռած է հիմա
 Մենք որ կենդանի էինք կը մեռնինք հիմա
 330 Քիչ մը համբերութեամբ
 Հոս քուր շկայ այլ լուկ ժայռ
 Փայռ եւ ոչ քուր եւ աւազուտ աւզի
 Ու դիմ ոլորուելով սարերն ի վեր
 Որոնք սարեր են ժայռերէ ջրագուրկ
 Եթէ ըլլար ջուր մենք պիտի հանգչէինք եւ խմէինք
 Ժայռերու բնօրով մարդ չի կրնար կենալ կամ խորհիլ
 Քրտինքը չորցած է եւ ռոտերը աւազիմ մէջն են
 Ա՛խ գտնուէր քուր ժայռերուն մէջ
 Մեռած սարի բերան փտած ակօաներով որ չի կրնար թփնել

340 Հոս մարդ ո՛չ կրնայ կանգնիլ ո՛չ երկննայ ո՛չ նստիլ
 Նոյնիսկ լռութիւն չկայ լեռներուն մէջ
 Միայն չոր անբերրի օրոտում առանց անձրեւի
 Նոյնիսկ մեռութիւն չկայ լեռներուն մէջ
 Միայն կարմիր խոժոռ երեսներ կը ծաղրեն ու կը գոմաան
 Ճաթած կաւաշէն տուներու դուռներէն
 Եթէ ջուր գտնուէր

Եւ ոչ ժայռ
 Եթէ ժայռ ըլլար
 Եւ նաեւ ջուր
 Եւ ջուր
 Աղբիւր մը
 Զրակոյտ մը ժայռերուն մէջ
 Եթէ բլլար գոնէ ձայնը ջուրին
 Ոչ ծպուած
 Եւ երգը չոր խոտին
 Փոխարէն ջուրի ձայնը ժայռի մը վրայէն
 Ուր նզնւաւոր տորդիկը կը գեղգեզէ նոճիի մը մէջէն
 Տրիփ տրոփ արիփ արոփ արոփ արոփ արոփ
 Բայց ուր չկայ ջուր

Ո՛վ է ան երրորդը որ կը քալէ ընդմիջտ քովէդ

360 Եթէ համբեմ, կանխ միայն դուն եւ ես
 Բայց եթէ նայիմ դէպի առաջ սպիտակ ճամբուն վրայ
 Կայ միշտ ուրիշ մը որ կը քալէ քովէդ
 Սահելով կ'երթայ փաթթուած սրճագոյն վերարկուի մը մէջ, գլուխը
 Զեմ գիտեր այր թէ կիւն ծածկած
 — Բայց ո՛վ է էո՛ւ միւս կողմինդ
 Ի՞նչ ձայն է այս օդին մէջ
 Մըմունք մայրական տրտունջի
 Ովքե՞ր են այս վոճմակները վեղարակիր որ կը պարսեն
 Անծայրածիր տափաստանները, սայթափելով նաթած հողին մէջ

370 Շրջապատուած ծանծաղ հորիզոնով լոկ
 Ո՞ր քաղաքն է այս լեռներուն վրայ
 Որ կը կործանի եւ կը վերակազմուի եւ կը պայթի մանիշակագոյն օդին
 մէջ

Տապալօղ աշտանակներ
 Ծրու սաղէմ Աթէնք Աղեքսանդրիա
 Վիեննա Լոնտոն
 Անիւրական

Կին մը պրկեց իր երկար սեւ մագերը
 Եւ նուագեց շնչումի մեղեդիներ այդ լարերուն վրայ
 Եւ չղջիկներ մանկական երեսով մանիշակագոյն լոյսին մէջ

380 Սուլիչ գարկին եւ թեւերնին շարժեցին
 Եւ սողացին գլխիվար սեւցած պատն ի վար
 Եւ օդին մէջ կային գլխիվար աշտարակներ
 Որոնցմէ կը զօղանջէին յիշատակներու զանգակները, հսկելով ժամերը
 Եւ ձայներ կ'երգէին գատարկ ցրամբարներէ եւ ցամքած հորերէ:

Այս բորբոսած փոսին մէջ լեռներուն միջեւ
 Ազօտ լուսնի լոյսին տակ, խոտը կ'երգէ
 Քայֆայունած շիրիմներու վրայ, մատուռին շուրջը
 Հոն է պարապ մատուռը, տունը լոկ հովիւն:
 Պատու հան չունի ան, եւ գուռը կը տատանի,

390 Չոր կմախքը ոչ ոքի կը վնասէ:
 Միայն աֆաղազը կանգուն կը կենար հողմացոյցին վրայ
 Քօ ֆօ բիֆօ ֆօ ֆօ բիֆօ
 Կայծակի բռնկումի մը մէջ: Վերջը խոնաւ տարափ մը,
 Որ բերաւ անձրեւ:

Գանգէսը սուգուած էր, եւ թօշնած տերեւները
 կը սպասէին անձրեւի, երբ սեւ ամպերը
 Համախմբուեցան հեռուն, Հիմա վանդի վրայ:
 Ջունգրի կծկուեցաւ, կ'հած լուսնան մէջ:
 Յետոյ որոտումը խօսեցաւ

400 DA
 Datta. Ի՞նչ տուվեմ մենք
 Ընկերուսի իմ, սիրտս արիւն կու լայ
 Ահաւոր յանդգնութիւնը ակնթարթի մը նուիրումութեան
 Որ խոհեմութեան դարագլուխ մը երբեք պիտի չկարեմայ հերքել
 Շնորհիւ ասոր, եւ միայն ասոր, գոյացանք մենք
 Ան որ անգտանելի է մեր մահախօսականներուն մէջ
 Կամ յուշերու մէջ հիւստիւմ բարեբար սարդին կողմէ
 Կամ մոմակնիքներու տակ կոտորուած վտիտ հաւատարմատարին կողմէ
 Մեր գատարկ սենեակներուն մէջ

410 DA
 Dayadhvam. լսեցի բանալիին
 Անգամ մը դառնալը կզպանքին մէջ, միայն անգամ մը
 Մենք կը խորհիմք բանալիին մասին, իրաբանչիւրս իր սեփական
 Խորհելով բանալիին մասին, իրաբանչիւրս կը վաւերացնենք բանտ մը
 Միայն մոմակնիքներ, երբեք չի շունչներ
 Կը կենդանացնեն ակնթարթի մը համար կործանած կորիւլանուս մը
 DA
 Damyata. Դաւը հնազանդեցաւ
 Հրճուանքով, առաջատի եւ քիլ վարժ ձեռքին

420 Ծովը անդորր էր, ֆու սիրտդ պիտի հնազանդէր
 Հրճուանքով, հրաւիրուելու պարագային, հլու օրէն գարնելով
 Վերահսկիչ ձեռքերուն

Ծովափը նստած
 Ձուկ կ'որսայի, երաշտ տափաստանը կ'ընկաւ

Պիտի կարեմա՞մ գոնե իմ երկիրս կարգաւորեյ
 London Bridge is falling down falling down falling down
 Poi s'ascose nel foco che gli affina
 Quando fiam uti chelidon — Օ՛ր ծիծեռնակ ծիծեռնակ
 Le Prince d'Aquitaine à la tour abolie

430 Այս բնկորները դիզեցի իբրև յեմակ աւերակներուս
 Why then Ile fit you. Hieronymo's mad againe.
 Datta. Dayadhvam. Damyata.
 Shantih Shantih Shantih

Թ. Ս. ԷԼԻՈՒԹ

(Հայացուց՝ Բաֆֆի Քէլպպենեան)

ՄԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Տարբեր լեզուներէ կատարած Հեղինակին մէջերումները չենք թարգմանած: Ստորև տրուած ծանօթութիւններու պարագային, կազմուած նույնիսկ Ք. Ս. Էլիոթի կողմէ, որը կը բնութագրէր մտածելու մը: Մենք թարգմանած ենք լատիներէնով, իտալերէնով եւ գերմաներէնով չարագրուած հասուածները, նկատելու ենեալով, որ վերջինով լեզուները՝ ի տարբերութիւն Փրանսերէնի եւ անգլերէնի, նուազ տարածուած են մեր մաս: Գալով նշուած գիրքի խորագրերուն, ասանցմէ հայերէնի թարգմանած ենք միջազգային զբոսաշրջութեան մաս կազմողները, միւսները տուած ենք հայաստան՝ ասոր լեզուով:

Բ. Ք.

Ո՛չ միայն խորագրերը, այլև նույնիսկ ծրագրերը եւ մեն մասամբ կիրարկուած խորհրդանշանները կը պահանջուին իր սկզբնաւորութիւնը կ'անդ ձևակերպելու Հեղինակի շնորհիւ Ռիքարդո Վալիսի (Քեմպրիջ) հասարակ: Երբ, այնքան շատ բան կը պարտի մը. ձևակերպելու գիրքին. ան շատ աւելի չափ պիտի կարենայ չուսարանէ պահել թարգմանիչները, քան իմ այս ծանօթութիւնները: Եւ ես գաշն (քաջի իր ունեցած մեն արժէքն) կը յանձնարարեմ բոլոր անոնց, որոնք պոետը նման չուսարանութեան արժանի կը տեսնեն: Սա քննահարստեամբ կրտսեր պարտեմ ուրիշ մարդակերպական երկի մը եւս, մէկը՝ որ խորագրուած է իմ սերունդին վրայ: Տրվալըրի Վեր կոչուած Պոետը: Սա ի մասնաւոր ազատորենքի Ատտին, Ատտին, Օւերթի կը կու հասարակը: Անոնք՝ որոնք ընտանի են այս երկերուն, պոետին մէջ իսկոյն պիտի նշմարեն որոշ ազդեանք թուականութեան պաշտամունքին հետ:

Ա. ՄԵՆԻՆՆԵՐՈՒ ԹԱՎՈՒՄԸ

- 20 Հմմտ. Եղիկէի Բ, 1:
- 23 Հմմտ. Առակը Սողոմոնի ԹԲ, 5:
- 31 Տե՛ս «Եթիսքան եւ իգոլա», Ա, ապեր 5-8:
- 42 Նույն Փ, ապ 26:

46 Ճշգրիտ չեմ գիտեր թարգմանի մէջ զարմանուող թու դիւրը, որոնցմէ զգալիորէն չեղեցայ՝ իմ նպատակներուս մասայնու համար: Եկախուած մարդը, մէկ մասնիկը այդ գեղեցիկ, իմ նպատակներուս կրկնակի կը ծառայէ. ան իմ երեսակայութեան մէջ կը զուգորդուի: Թէ՛ Տրվալըրի Եկախուած Ատտինոյն հետ եւ: Թէ՛ վերջապէս անձին հետ՝ Հմմտութի հետեւարդներու բաժնին մէջ՝ Ե. դուրս: Փիւնիկիցի նուաստին եւ վաճառականը ունի իւր կ'երեսնան, նոյնպէս՝ ամբարտաւան, եւ շատ իւրեմն կը զործագրուի Գ. դուրսին մէջ: Երեք մտղերով մարդը, վաւերական մէկ մասը թարգմանի գեղեցիկ, կը զուգորդեմ «Ակնորսներու քաղաքային հետ»:

48 «Those are pearls that were his eyes». Ելլորիքը. «Փոքորիկը»:

60 Հմմտ. Պոպլեր.
 Fourmillante cité, cité pleine de rêves,
 Où le spectre en plein jour raccroche le passant.

- 63 Հժժա. Դժոխե՛ Գ, 56-57.
*Այնքան երկար շարք
ժը ժարդոց, որ ես երբեքե՛ն պիտի չհասնայի,
թի՛ ժաւր փնայուցած էր այնքան շատեր:*
- 64 Հժժա. Դժոխե՛ Գ, 26-27.
*Հոն կային, սրբան որ կարելի էր չսեչ,
ոչ լաց, ոչ հառաչանք ու տրտուել՝
աղոց եւ կրնէրու եւ կրկնարդոց:*
- 68 Օրհնայթ՝ ժը, որ յանձնե ուշադրութի՛նս գրուած է:
- 74 Հժժա. Աղոյ Երզը՝ Վեպոթըրի՛ ճուայոյ Տեւիչնի՛ն ժէլ:
- 76 Տե՛ս Պատկեր, յաւախարան «Զարի ծագիկներսու:

Բ. ՃԱՏՐԱԿԻ ԽԱՂ ՄԸ

- 77 Հժժա. «Անտոնիոս եւ Կղզկասարա», Բ, 2, տող 90:
- 92 Առաստաղ: Տե՛ս Անիտ, Ա, 726.
*Լապտերներ կտխուած են սակեզօտ առաստաղէն
դէպի վար եւ Գահր կ'արտաբանն ժուր բոցերով:*
- 98 Անաստայի՛ն սնտարան ժը: Տե՛ս Միլթոն. «Դրախտ կորուսեալ», Գ, 140:
- 99 Տե՛ս Օվիս. «Փոխակերպութիւններ», 2, Պիլոմէլ:
- 100 Հժժա. գլուխ Գ, տող 203:
- 115 Հժժա. գլուխ Գ, տող 195:
- 118 Հժժա. Վեպոթըր. «Is the wind in that door still?»
- 126 Հժժա. գլուխ Ա, տողեր 37, 48:
- 138 Հժժա. Տատարակի խաղը Միտրոյթրե՛ի «Ուիլմէն պիտէր Ուիլմէնի ժէլ:

Գ. ՀՐԱՓԱԸՈՋ

- 176 Տե՛ս Սպէնսըր. «Պրոքսիլամիոն»:
- 192 Հժժա. «Փոքրիկը», Ա, 2:
- 196 Հժժա. Մարմը. «Թու ճիգ օյ Միսրքուս»:
- 197 Հժժա. Տէր. «Փարլըմընդ օփ Պիլգ».
When of a sudden, listening, you shall hear,
A noise of horns and hunting, which shall bring
Actaeon to Diana in the spring,
Where all shall see her naked skin...

199 Մաղու՛ ժը ոյս պայլաղին, որմէ՛ այս սողկըը ճագեցի, յայտնի չէ ինձի, գայն ինձի Արտախէն
հաղորդեցին:

202 Տե՛ս Վերջին. «Փարսիֆալ»:

210 Հաղարջի՛ գիտիին ժէլ ներսուեալ են առաքման եւ ապահովագրութեան ծախսերը՝ ժիշէւ
Լոնտոն: Բնուակերտերը եւ այլնը գ'նորդին պէտք է յանձնուէին՝ ժուրհուկը վճարելէ ետք:

218 Քերեոխոս — Թէեւ չոյ հանգիստանա ժը եւ ո՛չ կերպար ժը բառին բուն իմաստով — կարեւոր
տղուց ոյն անձն է պոսիին, պարփակելով ժիս աները: Ինչպէս միակամի վանտականը, հաղարջի
վանտարդը, կը միտաւորի Փիւնիկեցի նաւաստիին հետ, եւ այս վերջինը շատ լի
տարբերիչ նշանակի իշխան Քերեոխոսանն: Իոյնպէս՝ քոլոր կրննորը մէկ կին են, եւ երկու
սեռեր կը միանան յանձին Քերեոխոսի: Ա՛յն՝ որ Քերեոխոս կը տեսնէ, պոսիին էութիւնն է:
Վարի լծան հաստանը Օվիտէն ժարդարանական ժեն նշանակութիւն ունի.

Անշուշտ
աւելի մեծ է անք հանոյքը, քան ան, որ մեզի՛ երկվարդոցս վիճակուած
նուժօ կը ժխտ: Կ'արողնն գիտուն Քիրեոխոսիմ
կարծիքը առնել: Ան նրկու կողմէն կը Յանչնայ սերը:
Որովհետեւ ան դալարուող ամուսնիմ մէջ մարմինը
գուգաւորող երկու օճեր վիրաւորած էր զարկովը իր բիրիմ եւ
իբրեւ ետեսնմէ — քէեւ շատ տարօրինակ — էրիկմարդէ կնոջ վերածուած
նորը աշուններ անցուցած էր: Ու քերդրդիմ քնքայգիմ տեսաւ օճերը եւ
ըսաւ. «Եթէ հարուածը, գոր զգայիք գուք, ունի հարուածողին
սեռը հակադրիին վերանկրու յատկութիւնը, այն ստան
վերստին կ'ուզիմ վարենել ձեզիս: Եւ նրք զարկաւ օճերուն,

վերագտաւ իր հին կերպարը, որով ծնած էր:
 Ան գատաւոր նշանակուած այս գուարձալի հարցիմ մէջ,
 համաձայնեցաւ Արամազդին: Այս, կ'ըստի, յէ.
 Սաղոսնոսը յափէն աւելի գայրացուց իւ ան
 գատաւորին այ՛նքը գատապարտեց յախանձակամ կուրտիան:
 Փոխարէն իրուած յոյժն — քանզի արարքը յատուածի մը
 ուրիշ յատուած մը պէտք չէ սրբագրէ կրթիւ — տուաւ
 իրեն ամենագոր հայրը գուշակութեամ յստկութիւնն եւ
 մեղմացուց պատիժը պատիւով:

221 Այս թերեւս այնքան շեմանի Սաֆոյի սողերուն, եւ աւելի նկատուելի ցամաքամերձ աշ-
 խատոց մկնորսը, որ իրիկունները տան կը վերագտնուայ:

253 Տե՛ս Կոլոտիթ: «Տը վիւար օփ վէյֆֆիլու»:

257 Տե՛ս «Փոքրիկը՝ ինչպէս վերը»:

264 Ս. Մանն Մարտիրոսի ներքի մասը, բնոր, շուտոյն գործերն մէկն է: Տե՛ս «Տը
 փրոփոզա Տեմոյիշըն օփ Աայնթիին Սիբի շըրըզ», (Փ. Ս. Քիկն Էնա ասն):

266 Քե՛զ գիտի երեք գուտարերուն երբը նա կը սփար: 292րդ տողէն մինչև 306րդ տողը յաշո-
 րարը կը խօսին: Տե՛ս «Կէտքերի տեմնրուկ», Գ. Է. Պայնի գուտարերը:

379 Տե՛ս Տրուս. «Սոյիսարթ», Հա. Ա, գլուխ Գ, Տէ Քուտայի նամակը: Փիլիպոս Սպանացիին.
 «In the afternoon we were in a barge, watching the games on the river. (The queen
 was alone with Lord Robert and myself on the poop, when they began to talk non-
 sense, and went so far that Lord Robert at last said, as I was on spot there was no
 reason why they should not be married if the queen pleased».

293 Հճճու. Քաւարանն Ե, 133.

Յիշէ դեւ, եւ Փրահ եմ,

Սիւնան է իմ արարիչս, Մարեման կը սպաննէ զիս:

307 Տե՛ս Ս. Օգոստինոս. «Էնոստովանութիւնները»:

Կարթագէն եկայ յետոյ, ուր սկսանին երգուեցան պիղծ սերոյ երգերու ազմկալից զտտով:

308 Քուտայի լճան Հրաբարդի, որ նշանակու թեան տեսնելով կը չամենասեր կերան Քար-
 զին, որն այս բաները մէջընտան են, թարգմանութիւնը կարելի է գտնել Հանդուցեայ
 Հննդի Քլարը Վուորթերի «Պատարիզմ ին Քրիստիանիս Հատարին մէջ» Վուորթեր Արեւ-
 մուտքի պուտատայիան ուսումնասիրութիւններու մեծ ուսնվիթաններն մէկը եղած է:

312 Վերստին Ս. Օգոստինոսի «Էնոստովանութիւններ»-էն: Արեւելեան եւ արեւմտեան եղնա-
 տարութեան այս երկու ներկայացուցիչներու զուգարու՛մ իրեն գաղաթնակէտը պոնմի
 այս Հատուածին, պատահականն չէ:

Ե. Ա՛ՅԵ՛ ԻՆՁ ՈՐ ՈՐԱՏՈՒՄԸ ԸՍԱԻ

Նինչկորոց մասին մէջ երեք թեմաներ կիրարկուած են: Նամբորդութիւն գէպի կամաուս,
 վատնդուս որ մատուռի մտեցոււ. ան'ս Վեթիւրի գիրքը եւ ներկայ անկուճը Արեւելեան Սեր-
 պոյնի:

357 Այս Turdus aoniaschkae pallasii է, այսպէս կոչուած եղեւս որ տարիկը, որ եւ լսեցի
 Քէպէր Քուտայի մէջ: Ձեփմըն կ'յո՛ւ Շտեհեայը («էնճոպուլ օփ Պոքսու օփ Խարրն
 Նորթի Ամբիկաս»). «It is most at home in secluded woodland and thickety retreats...
 Its notes are not remarkable for variety or volume, but in purity and sweetness of
 tone and exquisite modulation they are unequalled». Անոր շխուրթի կոթիւն երգը
 արդար Համբու մը կը վայելէ:

360 Հեանեայ տողերը գրկուց գրկուցայ Հարսա այն թիւն կատարուած արշալի մը պատմու-
 թեանն (մտոցայ, թէ որ մէկն է, բայց կը կարծեմ Շեքսպիրի ըրաններն մէկն էր): կը պատմուի,
 որ Հետախույզները կըր ուժապատ գարձած են, ունեցած են այն պատգամը, թէ իրենք
 թիւ ով մէկ աւելի են՝ իրենց Համբուին:

366-76 Հճճու. Հերմանն Հեան. «Պիլի ինն Քուտս»:
 Արդէն Սերպայի կէտը, արդէն անուազն կէտը Արեւելեան Սերպայի ջտու տանդ Համ-
 բուն մտայ է, կ'ըրթայ արեւցած սուրը ջնարքով անզու: Երբ կըր ի վար եւ կ'ըրվ շարու խափ,
 կ'ըրվ արեւցած ու խանդավառ Տիմիզրի Քարմազովի պէս: Այս երգերուն մտայ կը ինչպայ
 քաղաքացիին՝ միտարուած, սուրբը եւ մարդարէն կը լսեն զի՛նք արցունքաւ աչքերով:

401 Dattu, dayadhvam, damyata (Տո՛ւր, գթա՛, իշխէ՛): Որտուս մի նշանակութեան տուակը

կարելի է գտնել «Պրիստարանյաֆա-Ուրամիշատ», Ե, 1ի մէջ: Իսկ թող թարգմանութիւնը
Մոյսէի «Ձեռնարկի Ուրամիշատ» ահ'ն «Վեհաշարի մէջ, էջ 449»:

407 Հժժա. Վեպոթըր, «Տը վուայր տեւի», Ե, 6:

...they'll remarry

Ere the worm pierce your winding-sheet, ere the spider
Make a thin curtain for your epitaphs.

411 Հժժա. «Իժոթէ», էջ, 46:

Այն առնել յանգի, թէ կը դաժուէր վարը դուրս
սարսափելի աշտարակի՞ն

Նայեալէս Ձ. Հ. Պրեպի. «Եփիրընս էնա Ռիւիքթի, էջ 346»:

My external sensations are no less private to myself than are my thoughts or my
feelings In either case my experience falls within my own circle, a circle, closed on
the out-side; and, with all its elements alike, every sphere is opaque to the others
which surround it... In brief, regarded as an existence which appears in a soul, the
world for each is peculiar and private to that soul.

424 Տճ'ն Վեպոթըն. «Փրոմ Ռիքյուրլ զու Ռաւէնս», ժու կերու. թագաւորին վերաբերեալ գլուխը:

427 Տճ'ն «Բաւարան», ԻՋ, 145:

«Հիմա կը թնդրեմ ձեզմէ յանուն այն հօր ուժին,
որ ձեզ պիտի տանի զեպի վեր՝ բարձրագոյն աստիճանը.

Յիշեցէ՛ք ճիշդ ժամանակին մահ իմ ցաւերս»:

Եւ սուգուեցաւ կրակին մէջ, որ կը մաքրէ զանոնք:

428 Տճ'ն «Փերճիկի ինում վէնէրիս»: Հժժա. Պրոմէյ Բ Ե. Գ գլուխներուն մէջ:

429 Տճ'ն «Փերսք ար Ներժալ, Հեյնսկ'» «Էլ Տնտիխատ»:

431 Տճ'ն «Փայտի Վեպոթըն Քրէնթի»:

433 Shantih. Բազմիցս կրկնուած՝ ինչպէս Հոս, վերջաւորութիւնը կը կազմէ Ուրամիշատի մը:
«Պարագոթիւնը գերհօր է իմաստութեանը դարձուածը գրեթէ համագոր է աւեր»:

ԻՎԱԿԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ

Ր. ՔԷՊԱՊՃԵԱՆ

Թ. Ս. ԵԼԻՈԹ — ՊԱՀՊԱՆՈՂԱԿԱՆ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆԸ

«Եթէ հասկնալու առաջին փորձը պարզիւմ ըլլայ, գուցե հաւանաբար երբեւիցէ բան մը պիտի չկարենաս հասկնալ, բայց եթէ ան մերք ընդ մերք քերթողական ուղղակի սարսուռներու տեղի տայ, այն ատեն՝ միայն ծուլութիւնը կրնայ վերջ տալ աւելի խորաքափանց հասկացողութեան»:

Այս հաստատումը էջերի ըրած է 1929ին, Տանթէի նստիւած իր յօդուածներէն մէկուն մէջ: Բայց, անտարակոյս, գրեթէ նոյնը կարելի է բռնել Նամեմատարար մոթ «Անպատ երկիրը» պոեմի կապակցութեամբ: Թերեւս մեր ժամանակներն անձեր, որոնք հարց տան, թէ ինչու հայերէնի կը թարգմանուի այսպիսի անհարգ երկ մը: Ասոր տարբեր պատասխաններ կարելի է տալ, որոնցմէ մէկը գուցե անձնական բնոյթ ունի. պոեմին ցայսօր շարունակուող քաջողական ուժը նոյնինքն թարգմանիչն էր: Բայց ասկէ զատ, կոյ նաեւ աւելի կարեւոր, անանձնական պատճառ մը. «Անպատ երկիրը» 20ական թուականներուն անպիտան երկիրներու քերթողութեան անկիւնադարձը հանդիսացած է եւ ատենին բազմաթիւ ձայնի շնորհիւ: Պոեմը հիմա շատերու համար թերեւս չունենայ այն հակայական նշանակութիւնը, զոր անիկա ատենին փաստօրէն ունեցած է, բայց քերթողութեան պատմու-

Քեան մեծադույն կոթողներէն մէկը եղած ըլլալու իր հանգամանքը կը բաւէ, որ թարգմանուի նաեւ հայերէնի:

Հասկնալի պատճառներու բերմամբ՝ մենք հոս պիտի ծանրանանք աւելի երիտասարդ էլիտի ինչ որ այդ շրջանի քերթողութեան վրայ, անտեսելով իր «հասունութեան շրջանի» յայտնի «Աւագ Հինգշաբթի» եւ «Ձոքս քան եակներ» քերթուածները: Չանց պիտի առնենք նաեւ անուանի քննադատ էլիտի ինչ որ հրատարակած «Տը քայթիթըն» հանդէսը, «Ֆէյպըր էնտ Ֆէյպըր» հրատարակչութեան տնօրէն էլիտի, «Տը Բոքթլի փարթի», «Տը Մըրտըր ին տը Բեթիտըրը» եւ կարգ մը ուրիշ նշանաւոր թատերգութիւններու հեղինակը:

ՄՆՆՈՒՎԱԿԱՅՐԸ, ԸՆՏԱՆԻՔԸ, ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹԻՒՆԸ

Յո՞՞ւսա Սթէօրնս էլիտի, որ աւելի ետք պիտի յիշատակուի էր միայն իբրև Ք. Ս. էլիտի, կը ծնի 1888ին՝ Միացեալ Նահանգներու Սենթ Լուիզ քաղաքը: Հօրը կողմէն ընտանիքին մէջ եղած են հոգեւ որականներ, ինչպէս իր մեծ հայրը՝ Ուիլիամ Գրիլիթ էլիտի, որ կը պատկանէր միադաւան ուխտին:

Հայրը՝ Հենրի էլիտի, վաճառական էր: Ան Ք. Ս. էլիտի ծնու նգէն քանի մը տարի ետք Մենսըշուսթի կլոսթըր քաղաքին մէջ շինել պիտի տար ապարանք մը, ուր հեղինակը մասամբ իր երիտասարդութիւնը պիտի անցընէր, նախընտրաբար ամառները: Մայրը՝ Շարլոթ Շամբ Սթէօրնս, իր զաւկին — կրտսերը եօթը որդիներու — ո՛չ միայն իր գրական առաջնորդ ժառանգեց, այլև՝ ազնկութեան անունը՝ Սթէօրնս: Ան կրօնական բովանդակութիւն ունենցող բանաստեղծութիւններ հրատարակած է կարգ մը հանդէսներու մէջ, ունեցած է նաեւ հատոր մը, որուն մէջ նման քերթուածներ ամփոփուած են: Գրած է նաեւ «Սաւաճարայ» խորագիրը կրող թատերգութիւն մը, հրատարակուած՝ 1926ին, Ք. Ս. էլիտիին գրելէն ելած յառաջաբանով մը: Շարլոթ էլիտի գրական աշխատու ղէժ մը չէ եղած: Մշակած է աւելի պահպանողական ոճ մը:

Սենթ Լուիզ քաղաքէն աւելի Ք. Ս. էլիտի կը սիրէր կլոսթըրը՝ իր եւրոպական միջավայրով, որուն ամ ըլլալով, որ հոն մեծ թիւով տարրեր ազգերէ եւ բնակիչներ կ'ապրէին, դանիացիներ, շուէտացիներ, փոթուգայցիներ, Ֆըրանսացիներ եւ իտալացիներ: Մանաւանդ Հարաւային Եւրոպայի երանդները ազգած են իր վրայ: Բայց ասկէ շատ աւելի շնչուակի եղած են իր Հարվըրտ համալսարանի մէջ կրած ողջ եցութիւնները: Սոյն համալսարանը պարփակած էր եւրոպական մտայնութիւնը եւ կը քարոզէր, թէ պէտք է շարունակուին հին, այսինքն՝ եւրոպական ասանդները: Այս կեցուածքը շեշտակիօրէն հակառակ էր յայտնի բանաստեղծ Ուայթ Ուիթմէնի եւ ուրիշներու կեցուածքին, որոնք կը պահանջէին, որ Ամերիկան պէտք է ինքզինք ձերբազատէ Եւրոպայէն եւ մշակէ իր սեփական քերթողութիւնն ու մշակոյթը: Օճանթ է Ք. Ս. էլիտի կարծիքը Ուիթմէնի մասին: Անոր դադափարները պարզապէս «ձարուտուցներ» կ'որակէ:

Հարվըրտ դաճուած լրջանին իր վրայ յատկապէս երկու դասախօսներ ազգած են. Չարլս էլիտի Նորթըն եւ Իրվինկ Պեպպիթ: Առաջինը Տանթիթ Աստուածային կատակերգութիւնը շատերու համար արտասովոր թուա-

ցող ձեւով կը տրվեցնէր իր աշակերտներուն: Նախ՝ իր ընտրած ուսանողները ծանօթ չէին իտալերէնին, գիտէին միայն լատիներէն: Սեառ, առանց ծանրանալու քերականական եւ այլ հարցերու վրայ՝ Նորթը կը թափանցէր ուղղակի Տանթիէ երկէն ներս: Այս մտայնութիւնը 1950ին էլիոթը ժղած է հետեւեալ կերպով՝ արտասայտուելու. «Քառասուն տարի առաջ սկսայ թափանցել Վաստուածային կատակերգութիւն» ձեւ մերս, եւ երբ կը կարծէի լուծած ըլլալ հատուածի մը պարզած գաղտնիքը, գոց կը սորվէի գայն: Այնպէս որ, տարիներու ընթացքին միայն ի վիճակի եղայ ամօր քանի մը հատուածները բարձրագոյն արտասանել անկողինիս մէջ երկնցած եւ կամ շոգեկառնով ճամբորդելու տոնն»:

Ուրիշ առիթով մը կը իտի երկին իր վրայ ունեցած ազդեցութեան մասին. «Ես անկէ երեք բան սորվեցայ: յեզուս գարգացնելու եւ յղկելու ստիպողականութիւնը, զգացական ապրումներու լայնքը եւ երազականութիւնը»:

Գալով Իրվինկ Պեպպիթին, ան կը քարոզէր մարդկայնութիւն մը, որ պէտք չէ չփոթուի մարդասիրութեան հետ: Մարդկայնութեան հետեւ որդը կը ձգտի կատարելագործել իր իսկ անձը, մասամբ անտեսելով մարդկութեան գարգացումը: Մարդկայնութեան հետեւ որդը իր մէջ կը զգայ վերահսկել տարր մը եւ ասկէ զատ ուրիշ տարր մը, որ կը կտրուի հսկողութեան: Պարզ է, որ Պեպպիթի մարդկայնութիւնը անհատական է, որովհետեւ միայն անհատը կրնայ այդ ներքին հսկողութիւնը կատարել եւ այդ ընկելով կը յատկանշուի: Հոս ակներեւ կը դատնայ Պեպպիթի մաքրակրօնական կեցուածքը: Նոյն կեցուածքը եւ նոյն համոզումները առկայ են նաեւ երիտասարդ էլիոթին համար: Նոյնքան շնչառակի են ուրիշ բնագաւառի մը մէջ կրած էլիոթին ազդեցութիւնները, թէն անոնք իր կեանքին հետադայ փոյլին պիտի դրօսե որոն էին: Պօսքը կը վերաբերի Պեպպիթի յատկաբնութեան մասին ընդհանրապէս եւ վիպապաշտ գրականութեան մասին յատկապէս առաջ քշած համոզումներուն: Պեպպիթի համար չկար յատկաբնութիւն կոչուած բան մը, ունիկա պարզապէս թիւրիմացութեան մը հետեւանքն էր: Ըստ իրեն, յանցանք որ էր Ռուսօ, որ մարդոց բնածին բարութիւնը քարոզելով՝ առաքինութիւններու սանձիչ յատկութիւնը քանդած էր: Եթէ մարդ արարածը ի ծնէ բարի էր, պէտք է հետեւել իր իսկ իր բնազդին: Այնպէս որ, փաստօրէն դոյնութիւն ունեցող շարիքը պարզապէս հետեւանքն էր բնկերային կարգուսարքերուն: Հետեւաբար՝ անհատը պէտք չէր զգար իր ներաշխարհին մէջ տանի բարոյական պայքարը: Նոյն տրամաբանութեան հետեւելով, կարելի էր ըսել հետեւեալը. — այնպէս էր թաքնուած Պեպպիթի մարդկայնութեան համար պէտք էր փոխել ընկերութիւնը, բայց ոչ՝ անհատները: Պեպպիթ բառին իսկական իմաստով կ'ատեր թէ՛ Ռուսօն եւ թէ՛ իր հետեւորդները՝ Պէյքը եւ Շելլին — երկուքն ալ վիպապաշտներ: Արժէ-իւր հետեւորդները՝ Պէյքը եւ Շելլին — երկուքն ալ վիպապաշտներ: Արժէ-իւր Պեպպիթին այս «Հաստատման» էլիոթի պարագային հետադային տեսանկիւնը դարձաւ: էլիոթ չատ անպամ հետաքրքրուած է դասական կոչուող գրականութեան: Վերջի վերջոյ յանգած է այն եզրակացութեան, թէ գրական երկի մը արժէքը որոշելու համար գրականին զատ նկատի պէտք է առնուի նաեւ բարոյական եւ աստուածաբանական յափանդանքներ: Միայն այս բոլորին գոհարար մտաւ զրոյց մը արժանի էր դասական կոչուելու: Զարմանալի պէտք չէ ցուցնուող զրոյց մը արժանի էր դասական կոչուելու: Զարմանալի պէտք չէ թուի, եթէ լոկ Վերդիոթը եւ Տանթիէն արժանի կը համարուէին այս որակութիւն, իսկ Շելլիֆիլը եւ Միլթըն՝ ոչ: Հոս կ'արժէ յիշել, թէ էլիոթ այդ շրջանին արդէն գաւառապետի եղած էր, մաս կազմելով անկիրքան եկեղեցիին պոստպոստական հաստատման («Հայ Զրբն»):

ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ԸՄԲՈՂՈՒՄՆԵՐ, ԳՐԱԿԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՓՈՐՁԵՐ

Նրտասարդ էլիթին համար աւելի կարեւոր էին ուրիշ հոսանքներ: Փոխհատփայտութեան հանդէպ ցոյց տուած իր հետաքրքրութիւնը դիմը մղած էր գաղափարապաշտ փիլիսոփայութեան ներկայացուցիչ Ծ. Հ. Պրետիի հետ պարապելու: Մարդու զգացական եւ մտայնական յատկութիւնները միացնելու ուղղութեամբ Պրետիի տարած ջանքերը յատկապէս կր խօսէին էլիթին, որ շատերու պէս դժգոհ էր ժամանակին բանականութեան եւ գիտութեան հանդէպ ցոյց տուած հաւատքէն: Պրետիի փիլիսոփայութեան մեկնելով՝ էլիթ չի միտեր շերթողին եւ շերթուածի փոխարարներութիւններուն մէջ գոյութիւն ունեցող արուեստագէտի անհատականութիւնը եւ կ'ըսէ հետեւեալը. «Անձնական զգացումը, անձնական փորձը կ'ընդարձակուի եւ իր աւարտին կը վերածուի անանձնական բանի մը — ոչ թէ այն իմաստով, որ ան գուրկ է անձնական փորձէ եւ կիրքէ»:

Իսկ «Բնագանցական փերթոզներ» խորագիրը կրող յօդուածին մէջ, վերոյիշեալ սկզբունքներուն հիմամբ, էլիթ կը հիանայ Տանթիէն եւ խորհրդապաշտներու «միացեալ զգայնականութեան» վրայ, որովհետեւ անոնց մօտ խորհրդ եւ զգայն միասնութեամբ էին: Նրտասարդ էլիթը նոյնքան շատ բան կը պարտէ Արթուր Մայմընսի «Ետնդիւր զարգացումը» գրականութեան մէջ: Հատորին: Այս վերջինը անգլիացի բանասէր մը եղած է եւ անցեալ դարու 90ական թուականներուն, երբ Անգլիոյ մէջ Պէտրոսի եւ Վայս քաղաքի հասարակութիւն մը կը զայնացնէին, ապստամբելով Վիքթորիանիզմ կոչուող պահպանողական շարժումին դէմ, միջնորդի դեր խաղացած է այն օրերու Փրանսական եւ անգլիական գրականութեան միջեւ: Թարգմանութիւններ կատարած է Փրանսերէնէ, Մայարմէի բարեկամներէն մէկը եղած է եւ շերթուածներ գրած՝ Պատլէրի եւ Վերլէնի ոճով: Փաստօրէն, գիտենք, թէ էլիթ, առանց Մայմընսի վերոյիշեալ գիրքին, զոր կարդացած է 1908ին, ոչինչ պիտի գիտնար Լաֆորժէն եւ Ռեմոնիէն եւ հաւանաբար պիտի չկարդար Վերլէնը: «Այնպէս որ, պարոն Մայմընսին գիրքը իմ կեանքիս ուղիւ Յշոյեց, կը գրէ էլիթ: Խորհրդապաշտական շարժումին հետ ծանօթանալով՝ էլիթ որոշ չափով կը մտնէր վիպապաշտ այն սկզբունքին, ըստ որուն՝ գեղարուեստական ստեղծագործութիւնը անկախ էր եւ կապ չուներ իրատեսական-արտայայտական խնդիրներու հետ, բա՛ն մը՝ որ կը պահանջուէր այդ շրջանին շատերու կողմէ, շերթուածի մը մէջ: Թէն էլիթ երբեք իցէ Լաֆորժի պէս տեսնի մը չէ եղած — դեռ առկայ էր Պիպպիթի ազդեցութիւնը —, բայց եւ այնպէս անկէ սորված է առօրեայ լեզուի եւ նայնիսկ արկղայի գործածութիւնը շերթուածի մը մէջ, նաեւ վեր լիպրը: Եւ նոյն ատեն այն բանը, թէ մեծ քաղաքը նիւթ կրնար դառնալ շերթուածի մը: Պատլէրը իրեն հարազատ դարձած էր՝ մասամբ. «Անոր կը պարտիմ փերթուածային կարելիութիւնները, որոնք քաջութիւն կան մեծ քաղաքներու եւ գոեհիկ հատուածներուն մէջ, նոյնպէս գոեհիկ-իրապաշտականը ցնորակման հետ շաղախելը... իրմէ եւ Լաֆորժէն սորվեցայ, թէ՛ ինչ որ ես իբրեւ երիտասարդ մարդ ամերիկեան ճարտարար-տեսական քաղաքի մը մէջ տեսայ, հում միւր կրնար դառնալ փերթուածի, թերեւս ակունքն իսկ էր նոր փերթուածի մը: Ինչ որ կը պարտիմ Պատլէրի, կրնայ հաւանաբար ստեղծուիլ «Պարի ծաղիկներ»էն առնուած վեց տաղերով, եւ ինծի համար իր ունեցած նշանակութիւնը՝ բիրեղանայ հետեւեալ երկու տողերով:

Fourmillante Cité, cité pleine de rêves,
 Où le spectre en plein jour raccroche le passant...
 digitised by A.R.A.R.®

էլիոթ հաւանարար չէ նշմարած իր եւ Պատկերի միջեւ գոյութիւն ունեցող զուգահեռները, յատկապէս ընկերային գետնի վրայ: Երկրորդ հայտնութեան շրջանին, երբ քաղցրեմութիւնը կը տրեւր Թրանսայի մէջ, ցանկայի բան մը չէր գրողի մը համբաւաւոր գառնայր: Ասոր լաւագոյն փաստերէն մէկը քաղաքական-հասարակական կեանքէ գրողներու խզումն է՝ 1860-1898 թուականներուն: Այդ հանգամանքը հետեւանքներ ունեցած է նաեւ տնտեսական գետնի վրայ: Շատ շատեր ստիպուած են կա՛մ իրրիւ լրագրող-աշխատու է թերթերու, հանդէսներու քանակի բացարձակ անը — եւ կամ իրրիւ գրողարանավար իրենց ապրուստը ապահովել: Այսպէս կոչուած պահեմական շարժումն այլ ընկերային այդ անկումին ուրիշ մէկ գրեւորումն է: Այդ միջավայրին մէջ քաղցրեմութիւնը իրրիւ գրող կ'ընդունէր անմեր, որոնք բառին բուն իմաստով գրողներ չէին: Գրեթէ նոյն կացութիւնը կը տրեւր մեր գարու առաջին տասնամեակին՝ Լոնտոնի մէջ: Քաղցրեմութիւն մը կը պահանջէր քաղցրեմութիւնը: Անգլիացի բանասէր Սթէւ Ժամանակաշար-Ջանը կը բնութագրէր սապէս. «1909ին հետեւեալ ամօր կը ճկատուէր իրրիւ մեծ էնթոն մը. մէկը՝ որ առողջ փիլիսոփայութիւն մը կը ներկայացնէր էնթոնաւոր մը միջոցով: Իսկ առողջ փիլիսոփայութիւնը անբանական պահպանողականութիւն մըն էր: Բերքովը իրականութեամբ հետ սերտ կապեր ունեցող շատ ուրիշ մէկն էր եւ ոչ արուեստագետ մը, որովհետեւ արուեստագետ բառը զուգորդումներ ունէր օտարագրի եւ երկար մագնիսով գեղապաշտներու հետ»:

ԳՐԱԿԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՓՈՐՁՆԵՐ

էլիոթ Անգլիա ժամանեց 1914ին՝ Գերմանիոյ վրայով եւ գնաց Օքսֆորտ, Գրեյտիկի նուիրում իր տրեթորայի աշխատանքը հոն շարու նակնու համար: Ան սակէ առաջ այլ Եւրոպա եկած էր. Ֆրանսական գրականութեան հանդէպ տածած հետաքրքրութիւնը դիւր 1910-1911 թուականներուն տարած էր Փարիզ: Անոն շատ լաւ սորված էր, ա՛յն աստիճան, որ ի վիճակի եղած է Ֆրանսերէնով բանաստեղծութիւններ գրել: Փաստօրէն, չէ հետաքրքրուած վիպապաշտ Պատկերով, հոս այլ հաւատարիմ մնայով Պեպպիթին: Աւարտելէ հաջ տրեթորայի իր աշխատանքը՝ գայն Հարվերտ դրիւն, բայց Ա. աշխարհամարտը խանգարեց իր ծրագրերը: Զկրցաւ Ամերիկա վերադառնալ եւ մասնակցել բերանացի քննութիւններուն: Մնաց Անգլիա, ուր իրրիւ փոխտոփայ եկած էր, եւ հոն ժամանակի ընթացքին գարձաւ գրող մը — հաւանարար ամերիկացի քերթող էզրա Փաուելտի ազգեցութեան տակ:

Նոյնինքն Փաուելտ — ան 1908էն ի վեր կը գտնուէր Եւրոպա —, իր 30 Անպտեմբեր 1914 թուակիր մէկ նամակին մէջ, ուզողուած ամերիկեան «Փոքր-րիւ հանգէտի հրատարակչու հի շէրթթ Մոնրոյի, կ'արտայայտուէր հետեւեալ կերպով. «Ան (էլիոթ — Բ.Փ.) ինծի ցոյց տուաւ լաւագոյն էնթոնաւոր, գոր ես ցայսօր ամերիկացիէ մը ստացած եւ տեսած եմ: Յուսանք, որ ասիկա միակ եւ եզակի յայտագրութիւն մը չըլլայ»: Խօսքը «Տը լաւ անմի օֆ Ալֆրէտ Փրուֆրոնէ» ի մասին է, որ էլիոթին համար ի առաջին աղիւսը պիտի կազմէր՝ Փաուելտի միջնորդութեամբ հրատարակուելէ հաջ: Վերը ուրուագծուած գրական միջնորդութեան շատեր, որոնք գայնացան եւ սարսափի մատնու եցան ի տես էլիոթի մօտեցումին, յանձին որուն նոր սերունդ մը մուտք կը գործէր գրականութենէ ներս, գանձելով իր իսկ լեզուն եւ մօտեցու-

մը: Հոն՝ Պօպէլերէն եւ Լաֆորժէն սորվածներէն անգին, Էլիոթ յաջողած էր մտցնել նաեւ ոճային կարգ մը առանձնայատկութիւններ:

Իր առաջին շրջանի այսպէս կոչուած երկար պոեմներուն կառուցը գրեթէ աննշմարելի է: Երկին գեղարու եռասական սկզբու նշանները նուազագոյն չափով զգալի դարձնելու միտումով շարադրուած են բազադրիչ տարրերը: Ասիկա կարելի է նշմարել յատկապէս կիրարկուած յափի պարագային: Պոեմները շատ անգամ յանգաւորուած են, բայց ոչ կանոնաւոր կերպով: Հեղինակը երբեմն կը գործածէ ազատ բանաստեղծութիւնը: Տեղ-տեղ կը գործածէ ոճ մը, որ շատ մօտ է արձակի: Գիտէ յափի փոփոխութիւններով ընդգծել թերթուածի տուեալ հասուածին բովանդակութիւնը եւ — եթէ կայ — երկխօսութեան ոճը: Թէև Էլիոթ շատ անգամ կը մօտենայ ասորեայ խօսակցութեան լեզուին, բայց ասով հանդերձ չի հրաժարիր բարդ, իմաստը գիտակցարար մթազնոց շարահետութեան եւ անսովոր, խրթին, երբեմն նորաստեղծ բառերէ: Մա՛նաւանդ այս վերջինները շատ անգամ դժուար ըմբռնելի եւ նոյնիսկ անըմբռնելի ըլլալով Հանդերձ, իրենց ներշնչող հնչիւնով կը նպաստեն կշռոյթին: Էլիոթ յաճախ խաղացած է լեզուին հետ, իր հերոսներուն համար բնորոշ անունները կ'ապացուցանէ այս մէկը: Լաւ օրինակ մըն է Փրոյ Փրոքը, անու՛ն մը բազմիմաստ՝ անիմաստ ըլլալու աստիճան, անորոշ՝ նոյնիքն հերոսին պէս, որ կը կրէ նոյն անունը:

Այս նշմարները կը բաւեն, պարզելու համար, թէ Էլիոթ ո՛չ միայն պատկերներու կը գիժեր, այլև՝ շտղական տպաւորութիւններու, հաւատարմով լսողական երեւակայութեան մարդկութեան հնազոյն փորձառութիւններէն մէկը ըլլալուն: Ընդլայնելով իր տեսութիւնը՝ Էլիոթ առաջ քշած է այն համոզումը, թէ թերթուած մը բանականութեան զատ կարելի է ըմբռնել նաեւ զգայութեան ճանով:

«ԱՆԱՊԱՏ ԵՐԿԻՐԸ»

Երկին տարբեր փուլերը գոնէ մեծ մասամբ կարելի է ուսումնասիրել Էլիոթի երկրորդ կնոջ՝ Վէլլըրի 1971ին հրատարակած հատորին մէջ, ուր ամփոփուած են մեզի հասած անոր բոլոր հանգրուանները՝ սկիզբէն մինչև վերջնական ձևեր: Մեզի ծանօթ է, թէ առաջին փորձերը Էլիոթ թուղթին կը յանձնէ 1914ին: Բայց միայն 5 նոյեմբեր 1919ին կ'ըսէ, թէ յոյս ու նի գրի առնել պոեմ մը, որուն մասին կը խորհի: Վեց շաբաթներ հետք, ան կը վերածուի թերկար պոեմի մը, որուն մասին թերկար ասեցէ ի վեր կը խորհէի: Ըստ իր վկայութեան, պոեմը Մայիս 1921ին արգէն մասամբ թուղթին յանձնուած է: Նոյն տարուան Դեկտեմբերին ասորտած է անոր առաջին տարբերակը: Ինչ որ կը յաջորդէ ասոր՝ կարելի չէ երեւակայել սուանց հզրա Փաուստին, որուն Էլիոթ կը ներկայացնէ «Անապատ երկիրը»: Ես անգամ վէճի նիւթ դարձած է Փաուստի խաղացած գերը: Ոմանք ըսած են, թէ առանց անոր պոեմը երբեք պիտի չլլայար այն՝ որ է՝ այսօր: Կատարուած մանրակրկիտ ուսումնասիրութիւնները ցոյց տուած են, որ վերջին տարբերակին բոլոր հատուածները կը պատկանեն Էլիոթին, ելած են իր գրիչէն: Փաուստ գոհացած է՝ իրեն կարգ մը կրճատումներ առաջարկելով: Ասոնց մէկ մասը յարմար նկատուած են Էլիոթի կողմէ, իսկ մնացեալը՝ մերժուած: Առաջին տարբերակէն մնացած է միայն կէտը: Նամակի մը մէջ, Էլիոթ Փաուստը կը կոչէ «յարգելի վարպետ»: Աւելի խօսուել է ձօնը. հզրա Փաուստին — il miglior fabbro — մէջրեքում մը քաղուած Տանթէլէն, որ կը նշանակէ հետեւեալը. «Ան յաւազոյն դարբինն էր (մայրենիի)»:

1922ին երբ «Անապատ երկիրը» լոյս տեսաւ, մեծ աղմուկ հանեց: Բայց առաջին օրէն սկսեալ, խանդավառ արտայայտութիւններու կողքին (մանաւանդ երիտասարդութեան ժամ — ծանօթ է, որ Օքսֆորտի ուսանողներէն մէկը, չրջան մը ձեռքը բարձրախօս մը բռնած՝ պոեմը կ'արտասանէր սկիզբէն մինչեւ վերջ) եղած են նաեւ քննադատական ակնարկներ: Ոճանք անոր մէջ տեսած են խիստ յուսուած պատկերացումը մարդկութեան ներկային, ուրիշներ զայն անհասկնալի կոչած են, յատկապէս իր յանգուցն կատարող բերմամբ, գտնուած են նաեւ անմեր, որոնք քննադատած են անհամար մէջբերումները, զանոնք նկատելով իբրեւ ցուցամոյրութեան դրսևորում:

Բայց անկախ թեր եւ զէ՛մ այս կարծիքներէն, պատմական իրականութիւն մըն է, որ «Անապատ երկիրը» 20րդ դարու անգլիստառ ժերթոզութեան անկիւնադարձը դրոշմող երկն է: Այն աստիճան, որ նոյնիսկ 40ական թուականներուն անհիշատակ յատկապէս կը մնար դիրքերու վրայ: Ան անհիշատակ մըն էր, որովհետեւ, ինչպէս էջիոթ իր «Անանգութիւնը եւ անհատական տաղանդը» էստիկն մէջ կը գրէ. անհիշատակ շարժում արժան մըն է, որ մուտք կը գործէ գրականութեան ընդունում կարգերն ներս եւ մնայուն կերպով կը փոխէ մեր հայեացքը, գրական ամենդոսքեան գաղափարը հիմնական փոփոխութեան ենթարկելով»:

Շատ անգամ հարց արուած է, թէ էջիոթ ինչու ուղղակի եւ կամ անուղղակի կերպով կը մէջբերէ դիցարանական հատուածներ «Անապատ երկիրը»ին մէջ: Առաջին պատասխանը հետեւեալը կրնայ ըլլալ. այդ չրջանին սովորական էին դիցարանական մտեցումները: Ասոր լուսադոյն օրինակն է ձոյսի «Նուլիսը»ը, որուն էջիոթ ծանօթ էր արդէն 1919ին, երբ վէպին կարգ մը հատուածները կը հրատարակուէին «Լիթըլ Ռիվյու» հանդէսին մէջ: Եղածը հետեւեալով կերպով. «Դիցարանութիւնը գործածելով, օգտագործելով լեզու հետեւեալ կերպով. «Դիցարանութիւնը գործածելով, օգտագործելով անցնալի եւ ներկայի գուգանդները, պարոն ձոյս կը հետեւի եղանակի մը, որուն ուրիշներ եւս պէտք է հետեւիլն (...) Այս եղանակը պարզապէս մամուլականից պատմութեան հսկայական համայնապատկերը վերահսկելու, զայն դաստորոշելու, անոր կերպար եւ նշանակութիւն տալու միջոց մըն է (...) Փոխանակ պատմելու՝ կրնանք գործածել դիցարանական մտեցումը»:

Շատերու համար վերի հատուածը կը փաստէ երկու բան. նախ՝ ձոյս եւ էջիոթ կը գործածեն այսպէս կոչուած «դիցարանական մտեցում» եւ, երկրորդ՝ էջիոթ այդ եզանակին կը հետեւի խոր համոզումով, եւ ոչ թէ նորաձեւութեան քայլ յարմարցնելու ճիգով: Առաջինը մասամբ սխալ է, քանի որ երկու հեղինակները տարբեր ձեւով կը կիրարկեն այդ եղանակը: ձոյսի պարզային «Նուլիսը»ը թէ՛ վարկածային եւ կամ իտէպական պատում մըն է եւ թէ ընդունուած արկար օրինակ մը մարդկային հոգեբանութեան, պատում մը՝ որ զուգահեռը կը կազմէ եւ կը հսկանէ ներկայ գործողութեան: Աւելի լուրջաբանապատկերացնելու համար էջիոթին մտեցումը, համառօտ կը ներկայացնենք այսպէս կոչուած «կրէյլի առասպելը»:

Երկեր մը անէ՛ծք տակ է, կը դառնայ անբերրի եւ կը վերածուի անպատի՛ թագաւորին — ան նոյն ատեն կը կոչուի «Ձկնորսի թագաւոր» — սեռային մէկ թերացումին պատճառաւ: Թագաւորը արուծքէն կը վերադառնա, որ ձեւով մը սեռային ուժի կորուստ կը նշանակէ: Երկրին անբերրիութիւնը իր որ ձեւով մը սեռային ուժի կորուստ կը նշանակէ: Երկրին անբերրիութիւնը իր որ ձեւով մը սեռային ուժի կորուստ կը նշանակէ: Վեսթընի համար «Ձկնորս-թագաւոր»ը դիցարանական պատկերացումն է կհանրի սկզբու նքին, արուած ըլլալով, որ մու կը

և ջուրը կեանքի հնազոյն խորհրդանիշներն են: Երկրին և թագաւորին գործառութիւնը միայն այն ատեն վերջ կրնան դառնել, երբ անձնացոհ ապետ մը գտնուի: Ան պէտք է երթայ ու փնտռէ այսպէս կոչնալ «Կրէյլ»ը, «Կրէյլ»ի դղեակին և կամ մատուռին մէջ: Հոն՝ ասպետը կ'ենթարկուի հակարեական ուժերու փորձութիւններուն. իրեն կ'ուղղուին «Կրէյլ»ի նշանակութեան և տարրեր խորհրդանիշներուն վերաբերեալ հարցումներ: Յաջողութեամբ կ'ընդունուի «Կրէյլ»ի ասպետ: «Կրէյլ»ը՝ ինք, միջնադարեան սրբերգներու մէջ խորհրդանիշն է Քրիստոսի ներկայութեան և կը պատկերացուի կամ իբրև մասնատու փ, կամ իբրև սուրբ՝ մասամբ կարմը-բազուն բար, շատ անգամ իբրև սուր, իբրև արիւնոտ նիզակ, որով իսկ հանուած Քրիստոսը վիրաւորուեցաւ և կամ իբրև բաժակ, որուն մէջ Յովսէփ Արեւմտեցիին հուաքեց Քրիստոսի արիւնը:

Վերադառնալով «Ամապատ երկիրը»ին, հոն ի դուր կը փնտռենք ձկնորս-թագաւորը, «Կրէյլ»ը որոնող ասպետը: Անոնք ներկայ են լոկ իրրև հեռաւոր արձագանդներ: Սրինակ, ըստ կարգ մը մեկնարաններու, պոսմին ասպէին սողերուն մէջ երեւցող սմբույներու աղջիկը «Կրէյլ»ը կրող կոյսն է (ըստ առասպելի «Կրէյլ»ը կոյս մը կը կրէր), և իրեն հետ խօսող երիտասարդը՝ որոնող ասպետը, որուն յեն ուղղուիր պէտք եղած հարցումները: Աւելի շեշտակի ակնարկ մըն է պարսպ մատու ու Յ. զլուխին մէջ (տող 387), որ կը յիշեցնէ այն մատու ուր, ուր ասպետը կը հասնի իր փնտառութիւն ընթացքին: Երկու անուղղակի ակնարկներով յիշատակուած է ձկնորս-թագաւորը, առաջին անգամ (տող 189), երբ խօսեակը յետագարձ ակնարկով մը կ'ըսէ հետեւեալը. «Երբ ես ձուկ կ'որսայի ազօտ ջրանցքին մէջ»: Գետը, որ ատենին կեանքի և նոյն ատեն «Կրէյլ»ի մէկ խորհրդանիշն էր, վերածուած է գեր արդիւնաբերութեամբ աշխարհի մը ազօտ ջրանցքին և դղեակը, ուր «Կրէյլ»ը կարելի էր գտնել, հիմա լոկ «Կապի գործարան» մըն է: Ուրիշ տեղ մը (տող 423) ուրիշ խօսեակ մը կ'ըսէ հետեւեալը. «Նովափը նստած/ձուկ կ'որսայի, երաշտ տափաստանը կ'ընկալ»: Ուրիշ տեղ մը (տող 25) կարծիք մայրը կը յիշեցնէ: Յայտուն ասպետի մը բացակայութիւնը և — յատկապէս կարեւոր է այս կէտը — փրկութեան պակասը ցոյց կու տան, որ էլիոթ կուրօքն չէ ընդօրինակած «Կրէյլ»ի առասպելը, այլ նախընտրութիւն տուած է հպանցիկ ակնարկներու: Պէտք է յիշատակուի, որ էլիոթ, բացի վերոյիշեալ առասպելէն, ներմուծած է նաև կարգ մը ուրիշ առասպելներ, որոնց կարեւորագոյնն է Պիլոմէլի առասպելը, հոնկէ՝ յատկապէս Քրիստոսը: Ծանօթութիւններու բաժինէն այ յայտնի կ'ըլլայ, որ Քրիստոս ձկնորս-թագաւորի նման անիծեալ մըն է, նոյնպէս զօհ սեռային թերացումի մը, որ կը փնտռէ իր փրկութիւնը:

Ձանազան առասպելներու հպանցիկ և անուղղակի նշուածով կազմուող այս ենթակատարը զատ, կայ նաև, անուշագոյն նոյնքան կարեւոր ուրիշ կատարող մը ևս, որուն բազազրիչ տարրերն են մէջբերումները — ոմանք զբազանութենէ առնուած, ուրիշներ՝ նոյնիսկ ատօրեայ կեանքէ՝ ուղղակի և կամ փոփոխութիւններու ենթարկուած ձևով:

Գրականութենէ կատարուած ուղղակի մէջբերումներու կարգին, քանակի տեսակետով մեծագոյն տեղը կը գրաւէ Տանթէն՝ իր «Աստուածային կատակերգութիւն» գործով: Ասիկա կարելի չէ շարժբարի շրջանէն ունեցած էլիոթի ծանօթութիւնով բացատրել միայն: Ասկայ է նաև ուրիշ բան մը. էլիոթի, այս զպահպանողական յեղափոխականին՝ գիրքորոշումը անհղու-թեան, զբազան անհղութեան նկատմամբ: էլիոթ չի գոհանար անհղութիւնը հանդուրժելով, այլ կը խրախուսէ անոր խրաջումը. օրինակ, վերոյիշեալ «Աւանդութիւնը և անհատական տաղանդը» էստէն մէջ: Բայց աւան-

գուժիւնը ընթացիկ ժառանգութիւն մը չէ, գայն իւրացնելու համար մարդ մեծ ճիգեր պէտք է թափէ: Ասոր նախապայմանն է արուեստագէտին «պատմական զգացումը»: Ըստ Էլիոթի — ան շատ անգամ արուայայտուած է Տանթէի մասին — իտալացի վարպետը ու նեցած է այդ պատմական զգացումը: Էլիոթ հաւանարար նոյնը կը խորհէր իր անձին մասին: Ասկէ գաւ՝ Տանթէի մօտ Էլիոթը դասը է շատ զգալիան երեսակայութիւնը» եւ նաեւ բարդ բաներու գործածութիւնը — երանգներ՝ որոնցմով ինքն ալ կը հետաքրքրուէր եւ զորս կ'օգտագործէր իր վաղ շրջանի քերթողութեան մէջ եւ անկէ գուրս: Մանսօթութիւններու բաժինն ալ յայտնի է ըլլայ, որ «Անապատ երկիրը»-ին մէջ մէջբերուած հատուածները «Աստուածային կատակերգութիւն»-էն ընտրուած են, անոր «Իժնիս» կամ «Բաւարան» հատուածներէն եւ երբեք երկին երրորդ եւ վերջին զլուխն՝ «Բրախտ»-էն: Ոմանք նոյնիսկ «Փառարան»-էն ընտրուած հատուածները նկատած են դժոխային: Այնպէս որ, կարելի է ըսել, թէ մէջբերումները ընդհանրապէս դժոխային են: Էլիոթ ինչո՞ւ ծանրացած է այս հատուածին վրայ: Ասոր պատասխանը պիտի փորձենք տալ քերթուածին «Իմաստներ» մասին խօսելու ատեն, եթէ կարելի է գործածել նման բառ մը հոս:

Վերադառնանք պոեմին Գ. զլուխին՝ «Էրաբարոզ»-ին, զորն Հոն ցոյց տալու համար մէջբերումներ օգտագործելու Էլիոթի եզանակը: Հատուածը կը սկսի անբերրի երկրի մը եւ անոր աղտոտած գետին նկարագրումով (պէտք է յիշատակուի, որ «Կրէյլ»-ի առասպելին մէջ Գուրը կենաքի աղբի բի նշանակութիւնը ունի): Ասկէ անմիջապէս ետք (տող 176), մէջբերում մը կը կատարուի Սպենսերի «Պրոքիալամի»-նախնէ՝ անգլիական դրականութեան մէջ հարսանիքին նուիրուած մեծադոյն բանաստեղծութիւններէն մէկէն: Մէջբերումը յանկերգն է քերթուածին, ուր ամուսնական քերթութիւնը կը դրուատուի: Այնքանքան այս երկու հատուածները կը հակասեն իրարու: Հաւանարար շատ սխալած չենք ըլլար, եթէ ենթադրենք, թէ Էլիոթ ձեռնով մը Հեղնանքով կ'արտայայտուի զետեղը պարապ շէշերով, սանտուիչի թուղթերով, մետաքոն թաշկինակներով եւ այլ ալբերով լեցնող ժամանակի մը մասին: Այսուհանդիման, սխալ կ'ըլլար, եթէ ընթերցողը այս բոլորէն Հետոյ ցնէր անցնելու իտէլականացնող Էլիոթ մը: Դիւրաւ կարելի է փաստել՝ նոյնիսկ քննարկուող հատուածին մէջ, թէ Էլիոթ հետու է նման կեցուածքէ մը:

Սպենսերէն արնուած հատուածն էտք, Հեղնակը կը կցէ ուրիշ մը՝ այս անգամ քաղուած Աստուածաշունչէն: Պօքը «Ժղնի» լիճի լուրերուն մօտը նստեցայ եւ լացի» տողին մասին է: Կ'ակնարկուի Գիրք Մաղճասացի ՃԼԶ (ձԼԷ) առաջին նախադասութեան. «Առ գետս Բարեխալոց՝ անդ Արստէաբ, եւ լայաբ որպէս յիշեցաք մեճք ընդ զՍիռն»: Թեճը գետը յիշատակելով՝ Էլիոթ կապ մը կը հաստատէ Բարեխոնի գետերուն հետ, կա'պ մը՝ որ բնութեցողին նոյն ատեն կրնայ յիշեցնել «պոստիկ Բարեխոն», խորհրդանիշը բարեխոն անկումին: Բայց արուեստագէտը չի գործածեր Բարեխոն բառը, բայց անի անկումին: Բայց արուեստագէտը չի գործածեր Բարեխոն բառը, զայն կը փոխարինէ «Ժրնեւ»-ով: Անգլիերէնի մէջ «Ժրնեւ» լիւր կը կոչեն նաեւ «Լէյք օֆ Լիման»: Բայց Լիման բառը լիճի մը անուն ըլլալէ գաւ չին անգլիերէնի մէջ ունի նաեւ սիրականի իմաստ, որ ձեռնով մը «պոստիկ Բարեխոն» հետ անձերուն կը վերաբերի: Առաջին գէմը յոգնակիին տեղ կը գործածէ առաջին անձերուն կը վերաբերի: Առաջին գէմը յոգնակիին տեղ կը գործածէ առաջին անձերուն կը վերաբերի: Այսպէսով, մէջբերումը կը ստանայ նաեւ անմնական բնոյթ, զէմք եզակին: Այսպէսով, մէջբերումը կը ստանայ նաեւ անմնական բնոյթ, որուած ըլլալով, որ նոյնիսկ Էլիոթ ժրնեւ գտնուած է «Անապատ երկիր» գրած ատեն՝ չի անդու թեան բերմամբ:

Քննարկուող հատուածին մէջ, իր սեփական կենաքի դրուագները յիշատակելէ գաւ՝ քերթողը մտնուած է իր քերթողական փորձերէն պատասխանելու սրբնակի: Սուրին (տող 198)՝ իր քերթուածներէն մէկուն գործող անձը, որ

կը նշուի մի ոմն տիկին Փորթըրին Նետ — Հերոտու Հին է Ա. աշխարհամարտի ընթացքին յատկապէս աւատարայիացի գինու որներու կողմէ յաճախ երգուած կատրի մը —: Նոյնպէս, ասոր յաջորդող երկու տողերը (199 եւ 200) ուզողակի մէջըրու մներ են նոյն երգէն, իսկ տող 201ը՝ անոր փոփոխուած մէկ մեւր: Հոն պատկերացուած ոտնուայի տեսարանը կը յիշեցնէ անգամ մը եւս «Կրէյ-լսի առասպելը, ուր կայ նման բան մը: Յաջորդ տողը՝ առնուած Վերլէնի «Պարսիփալ» Հնչեակէն, խիստ հետաքրքրական է՝ հակադրու թեան տեսակէտով: Տիկին Փորթըր եւ իր գուստըը — պոռնիկներ, որոնք բնագրին մէջ կը լուան իրենց հեշտոցը, եւ ոչ՝ իրենց ոտքերը, ինչպէս կ'ըսէ էլիոթ — կը խորհին իրենց մտայ ասպարէզին մասին, իսկ Վերլէնի կողմէ ակնարկուած վակ-նէրի «Պարսիփալ»ին մէջ թաղաւորին վերջին դարձանու մը կը սկսի ոտըն-լուայի տեսարանով մը, որուն ընթացքին մանուկներու երգչախումբ մը կ'երգէ:

Վերոյիշեալ Հատուածները անշուշտ շնչին մէկ մասն են «Անապատ երկիրը»ին: Այնպէս որ, կարենալ պարզելու Համար մէջըրերու մները եւ Հեզի-նակին ըսել ուզածը ասոնց միջոցով՝ Նետաքրթիր ընթերցողը պէտք է լուրջ աշխատանք տանի: Մէջըրերու մներ օգտագործելու էլիոթին եղանակը երբեմն նկատուած է իրրեւ Էռլամի մէկ տարրերակը, ուրիշներ ազերսներ տեսած են արդի շարժանկարի իւրայատուկ քեֆնիէներուն հետ:

Շատ անգամ վէճի նիւթ դարձած է պոռնիկ իմաստը: Երկու հիմնական մեկնարանու թիւները ընդու նուաճ են: Ըստ առաջինին՝ երկր ժամանակակից մարդու իմաստագուրկ կացութեան մէկ գրանդորումն է: Երկրորդը առաջ կը քաշէ այն պարագայը, թէ պոռնը փաստօրէն քրիստոնէական միտու մներ ունի: Երկու մեկնարանու թիւներն այ անհիմն չեն, արուած ըլլալով, որ «Անապատ երկիրը» բնթերցման տարբեր մակարդակներ ունի: Օրինակ, որոտու մը (տես՝ Ե. Պրուի) ըստ առասպելի՝ «Կրէյլ»ի երեւումին գուզընթաց տեղի կ'ունենանք: Պոռնին մէջ թէն «Կրէյլ»ը ի յայտ չի գար, բայց գոնէ որոտու մը կը լուսի: Միւս կողմէ՝ որոտու մը կապուած է աստուածային յայանու թիւներու հետ:

Նոյն հակադրութիւնը տեսանելի է նաև Հովի պարագային: Մէկ կողմէ Հովը կը կտրէ-կ'անցնի թուխ երկիրը եւ պատճառ կը հանդիսանայ ոսկորներու կափկափու մին եւ նոյն ասան երկրին անբերրութեան (տողեր՝ 172-73, 185-86), միւս կողմէ՝ Հովը (իմա՝ Աստու ծոյ շու նշը), կրնայ կենդանացնել ոսկորներու կը բաւէ կարգալ եղեկիէ Մարգարէն, գլ. ԼԷ. «Այսպէս ասէ Տէր Տէր ցոպկերսդ ցայդոսիկ. Ահաւասիկ ես ամից ի վերայ ձեր շունչ կենդանի: Եւ տաց ի ձեզ ջիղս, եւ ամից ի վերայ ձեր մարմինս, եւ ձգեցից ի վերայ ձեր մորթ, եւ տաց գոգի իմ ի ձեզ, եւ լինիցի կենդանի, եւ ծանիցիք թէ ես եմ Տէր»:

Գալով քայքայուած մատու ոին (տողեր՝ 386-395), անիկա թերիս խորհրդանիշն է քրիստոնէութեան անմտիթար վիճակին, բայց նոյն ասան վայր մը, ուր Հովը կը փշէ, ա՛յն Հովը, որ փրկարար անձրեւը կ'աւետէ: Նոյն Հատուածին մէջի աքաղաղ էլիոթ երկու նպատակի համար կրնայ գործածած ըլլալ: Առաջինը՝ Պետրոս Առաքեալի ուրացումը նշելու համար. «Եւ նա ասէ ցնա, Ասեմ քեզ, Պետրէ, չիցէ այսօր հաւու խօսեալ՝ մինչեւ երիցս արքայացիս գիտ չգիտել, եւ՝ «Ետես ցնա ազախիմ ոմն գի Յստէր առ յոյսն. հայեցաւ ընդ նա եւ ասէ, Եւ օա ընդ նա եր որ ընդ նմայն էին: Իսկ Պետրոս ուրա ցաւ եւ ասէ. Ոչ գիտեմ ցնա, կիմ դու» (Ա. հտարան ըսի Ղուկասու, գլ. ԻԲ.): Երկրորդը՝ նոյն ասան նոյն օրը յայտարարող աքաղաղը մասնանշելու համար, որ կը վանէ շար ոգիները: Այսպէսով, «Կրէյլ»ի առասպելին վտանգաւոր մատու ուր աքաղաղուրկ եւ անվտանգ վայրի մը կը վերածուի:

Նոյն զոյգ նշանակութիւնը ունի նաեւ կրակը: Անիկա նաեւ պատժն է պոպոզական կիրքի բոլոր զոհերուն, բայց նոյն անձերը քաւարանի բոցերուն մէջ Հոգեկան զարթոնք մը կրնան վայելի: Կրակին այս երկու իմաստները կը մատենանշուին Գ. զլուխին վերջաւորութեան (տողեր՝ 308-311): Առաջին անգը քաղուած է Պուսասայի մարդկային կիրքի դէմ կարգացած մէկ քարոզէն, իսկ երկրորդը՝ Ս. Օգոստինոսի «Եռասուղի»-ի անուստովանութիւններէն: Մահով է անշուշտ սոյն երկը՝ իր կեանքի վաղ՝ քարոյազուրկ և աւելի վերջին ճատուածաւորէքս փուշերով և այս վերջինը պայմանաւորող նշանաւոր Հասուածով՝ Պոպոզ Առաքեալի «Բուզք» առ Հրովմայեցիսէ գլ. ԺԳ-էն. «Մի՛ անառակութեամբք և արքեպիսկոպոսք, և մի՛ խառն անկողնովք և պղծութեամբք, և մի՛ նախանու և հակառակութեամբք: Այլ զգեցարուք զՏէր Յիսուս Քրիստոս, և մարմնայ խնամ մի՛ տանիք ի ցանկութիւնս»: Կրակի այս զոյգ իմաստները անգամ մը ևս կ'ընդգծուին պոետի վերջաւորութեան (տող 427), Տանթէէն անուած տողով մը (այս բոլորին Համար ակ'ս նաեւ ծանօթութիւններու բաժինը):

Եթէ ոմանք (իմա՛ շատեր) ի տես այս բանասիրական մտեցումին և պոետին նուիրուած լայնածաւայ գրականութեան յուսահատութեան մատնելին, կը յանձնադրեն միայն մը մտնել այս բոլորը և տարուիլ լոկ երկին երաժշտականութեամբ (ի մէջ այլոց նշենք, որ էլիոթի Նեղիական է «Բախաստեղծութեան երաժշտութիւնը» խորագիրը կրող գրութեան մը): Թերևս անտեղի է յտեւեւութիւնս, թերևս վերի նպանցիկ վերջուծումը ոմանք մզէ փորձելու այն՝ որ ևս ինքն այլ փորձեցի ընել: Հասկնալ և հասկցնել:

ՐԱՅԾԻ ՔԷՊԱՊՃԵԱՆ

ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

- 1.- Brooks, Cleanth: *The Hidden God*, New Haven, 1969.
- 2.- Chmielewsk, Inge: *Die Bedeutung der Göttlichen Komödie für die Lyrik T. S. Ellots*, Neumünster, 1969.
- 3.- Diehl, Regina: *The Waste Land und die Poet Critics*, Grosse-Linden, 1977.
- 4.- Gish, Nancy K.: *Time in the Poetry of T. S. Elliot*, London, 1981.
- 5.- Gray, Piers: *T. S. Elliot's Intellectual and Poetic Development 1909-1922*, Sussex, 1982.
- 6.- Holthusen, Hans Egon: *Das Schöne und das Wahre*, München, 1958.
- 7.- Kleinstück, Johannes: *T. S. Elliot*, Reinbek, 1966.
- 8.- Litz, A. Walton (Ed.): *Ellot in His Time*, Princeton, 1973.
- 9.- Lyndall, Gordon: *Ellot's Early Years*, Oxford, 1977.
- 10.- Mackinnon, Lachlan: *Ellot, Auden*, Lowell, London, 1983.
- 11.- Quandt, Reinhold: *Struktur und Funktion der apokalyptischen Elemente in der Lyric T. S. Ellots*, Frankfurt/M., 1980.
- 12.- Riehl, Wolfgang: *T. S. Elliot*, Darmstadt, 1979.

Լ. ՄԿՐՏՁԵԱՆ

ԳԵՐՄԱՆԱԼԵԶՈՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ 1920–1980 ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

Գ

ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՎՏԱՐԱՆԴԻՈՒԹԵԱՆ ՄԵՋ (1933–1945)

Ինչպէս յայտնի է, 14 տարի տևած «Վայմարի Հանրապետութեանը» 1933ի սկզբին փոխարինեց «Երրորդ Ռայխ»ի իշխանութիւնը, որը մտաւորապէս նոյնքան տեսեց՝ տասներկու տարի: Դրա կէտը յատկացուեց փաստօրէն պատերազմ նախապատրաստուելուն, իսկ միւս կէտն էլ՝ գրեթէ ամբողջ աշխարհի գլխավոր պատերազմելուն, զրա այլեւայլ փուլերով եւ կործանարար հետեւանքներով:

Երրորդ Ռայխի՝ նացիոնալ – սոցիալիստական ժամանակաշրջանը բնորոշում է ո՛չ միայն քաղաքական ու ուղղափառ, այլեւ մշակութային եւ աշխարհայեցողային շեշտուած փոփոխութիւններով: Դա նախ մշակութային ու գրական զգալի ուժերի երկրից հեռանալու եւ ապա առհասարակ երկրում ճնշման մթնոլորտ ստեղծուելու ժամանակաշրջան էր: Ուստի՝ գերմանական գրականութեան պատմութիւնը շարադրուելիս սովորաբար շեշտը դրուում է նրա աւելի շուտ փտարանդիական, քան հայրենական արտայայտութիւնների վրայ:

Այսպէս, 1933ի Մայիսի 10ին, նոր իշխանութեան գոյութեան 4րդ ամսում, պետութեան մայրաքաղաք Բեռլինում եւ Համալսարանական շատ ու բիշ քաղաքներում հրապարակօրէն եւ խարոյկներով հրկիզուեցին գերմանագիր տուարարձիկ հեղինակների երկերը, «Վիսասակար» Համարուելով գերմանական ժողովրդի Համար: Դրականութեան պատմարան Ալֆրիդ Կանտորովիչը, որը հենց ինքն է եղել փտարանդիութեան մէջ, 1947ին այսպէս է բնութագրում գրքերի Հանրայայտ հրկիզումը. «Մէկ սերնդի 250 գրողների համրութեան դատապարտուեցիմ կամ հեռացան իրենց երկրից: Պատմական ժամանակների ընթացքում դեռ այդպիսի բան չէր պատահել, որ մի երկրի համարեա՛ ամբողջ որակեալ գրականութիւնը հակադրուի ինքնակազմ իշխանաւորների: 250 գրողներ...: Դրանց շարքում՝ գերմանալեզու նշանակալի ու ամենանշանակալի, հռչակաւոր ու աշխարհահռչակ շատ հեղինակներ»:

Գերմանիայում նացիոնալ–սոցիալիստական իշխանութիւն Հաստատուելուց յետոյ, բազմաթիւ գերմանացի ու ամէնից առաջ ծնունդով Հրեայ Հեղինակների կեանքի Համար անմիջական փտանք ստեղծուեց: Նրանցից շատերը հեռացան երկրից ու բնակութիւն Հաստատեցին Հարեւան երկրներում, որ–

պէտքի ըստ Հնարանորին շուտ կարողանան վերադառնալ Տայրենիք, երբ նոր իշխանութեան այդ «տեսիլքը» ցնդի: Երկրից դուրս ելածներէ կացութիւնն ու տրամադրութիւնները շատ տպաւորիչ մակարդակով պատկերուած են Բերտուզ Բրեխտի՝ «Դի Նոյէ Վերտրիւննէ» հանդէսում 1937ին տպուած 21 տողանոց բանաստեղծութեան մէջ, որի վերջին տողերում ասուած է, թէ վտարանդիներէ իրաքանչիւրը, որը «պատահոտուած կօշիկներով քայլում է բազմութեան միջով, վկայում է այն ուօթը, որն այժմ արատաւորիլ է մեր երկիրը: Բայց ոչ ոք մեզմէնց այստեղ չի մնալու: Վերջին խօսքը դեռ չի ասուած»:

Ինչպէս աշխարհի բոլոր, այնպէս էլ գերմանացի վտարանդիներէ համար «վտարանդիութիւնը» նշանակում էր տեւական ակամայ բնակութիւն որեւէ օտար երկրում: Նրանք նախ ապաստան գտան եւրոպական հարեան երկրներում՝ գերմանախօս Շուէյցարիայում, Ֆրանսիայում, առաւելապէս Փարիզում, սկանդինաւեան երկրներում, Զեխտլովահիլայում եւ Խորհրդային Միութեան մէջ: Երբ 1939ի աշնանը Երկրորդ աշխարհամարտը պայթեց, գերմանացի վտարանդիներէ վիճակը եւրոպական հիւրընկալ երկրներում վնասով է՛յ աւելի վտանգաւոր դարձաւ: Նրանք ծանր ու տագնապալի օրեր ապրեցին, մինչև որ յաջողուեց որեւէ անցաթուղթ, առաւել էւս որեւէ նաւ նստելու տուճ մեռք բերել Հիւսիսային կամ Հարաւային Ամերիկա փախչելու համար, որտեղ ապրում էր գերմանացի վտարանդիներէ մեծ մասը 1940ից ի վեր:

Եւ շնայած անխուսափելի մեծագոյն զժուարտութիւններին, այդ տարիներին է՛ւս գերմանալեզու գրականութիւն մշակուեց, որը մեծ մասամբ միայն 1950ական թուերին յայտնի դարձաւ: Գերմանիայում: Առհասարակ հետո չէ այդ գրականութեան միասնական թեմաներն ու միտումները ուրու ազձելը: Գանգի շատ տարբեր էին հեղինակներէ անձնական հանգամանքները, նրանց փախուստի վտանգաւորութեան աստիճանը եւ ապրուստ ապահովելու նոր պայմանները: Միակ ընդհանրութիւնը, տարածուած կարծիքով, Հիտլերի ու նացիոնալ-սոցիալիզմի գոյութեան անվերապահ մերժումն էր:

Այդ ընդհանուր մերժումը իրականում զանազան հետեւանքներ ունեցաւ: Որոշ գրողներ մեկու սացան կամ յուսահատութիւնից անձնապան եղան: Ուրիշներն իրենց հիւրընկալ երկրներում քաղաքականապէս յանձնառու դարձան, ու շարժութիւն հրաւիրելով Գերմանիայի յոռեղոյն երեւոյթներէ վրայ կամ էլ իրենց գրուածքները նախ ամբողջովին դնելով հակաֆաշիական քարոզչութեան տրամադրութեան տակ: Հիմնուեցին գերմանական հրատարակչութիւններ՝ «Մայիկ»ը Պրագայում ու Լոնդոնում, իսկ «Կուէրիգօ»ն Ամստերդամում: Գերմանալեզու վտարանդիական վէպերի մեծ մասը լոյս տեսաւ վերջին հրատարակչութեան ջանքերով:

Վտարանդիութեան ասույին տարիներին լոյս տեսան վտարանդիներէ ձեռքով ստեղծուած մի քանի պարբերականներ: Այսպէս, 1933ի Մեպտեմբերից մինչև 1935ը Պրագայում հրատարակուեց «Նոյէ դոյչէ բլետեր» հանգէւսը՝ Վիլանդ Հերցֆելդէի, Աննա Զեզերսի եւ Օսկար Մարիա Գրաֆի (1891-1967) կողմից: Հանդէսի առաջին իսկ համարում ասուած էր հետեւեալը-

«Ով որ գրում է՝ նաեւ գործում է: «Նոյէ գոյչէ բլետեր»ը կամենում է իր աշխատակիցներին միասնական գործերի մղել եւ բնօրինակներին էլ նոյն ոգով քայլելով: Հանդէսն ուզում է ստեղծագործական ու ֆենազատական խօսքի միջոցով յաղթահարել ֆաշիականութիւնը: ... Զեզոմութիւն չկայ: Ոչ ոքի համար: Գէր՝ գրողներին համար: ... Մակարդակ ունեցող գրականութիւնն այսօր միայն հակաֆաշիական կարող է լինել»:

Իսկ Բերտուզ Բրեխտը, Լիոն Փոյխտովանցերը եւ Վիլի Բրեզելը իրենց Հերթին՝ Մոսկուայում գլուխ բերեցին «Դաս վորտ» (1936-1939) պարբերա-

կանը: Քոմաս Մանի որդիներից մէկը՝ Կլաուս Մանը Ամստերդամում փորձեց փտարանդիական գրականութիւնը զօրահաւասարի ենթարկել ու նրան արտասահմանում հրատարակուելու հետո: Հնարաւորութիւն տալ: Մի քանի հեղինակներ նախապէս իրենց մասնակցութիւնը խոստացան Կլաուս Մանի ծրագրած «Ինտելլեկտ» (1933-1935) պարբերականին: Բայց, իրենց գերմանական հրատարակչութիւններէ ճշման տակ, Ք. Մանը, Ա. Գեորգիւնը, Ստ. Յուայզը, Բ. Մուզիլը, Եօ. Հորուսթը եւ ուրիշները հետագայում հրաժարու եղին իրենց խոստումից, պատճառ բռնելով պարբերականի «քաղաքական» բնոյթը: Քոմաս Մանը աւելի ուշ չրջագարձ կատարեց ձայնասփիռային 55 կորճ զրոյցներով, որոնք սփռուեցին բրիտանական Բի-Բի-Սի կայանի միջոցով՝ 1940-1945 թուերին, ցնցելով, նախազգուշացնելով ու նաեւ ամբաստանելով զերմանական ժողովրդին:

Քոմասի աւագ եղբայր Հայնրիխ Մանը (1871, Լիւբեկ — 1950, Սանտա Մոնիկա, Կալիֆորնիա) ղեկուս 1933ին արտագաղթել էր Նիցցա: Վտարանդիութեան մէջ էր և նա շարունակում էր իր հրատարակագրական գործունէութիւնը եւ գերմանական ժողովրդական ճակատի՝ քաղքենիական ձախերի, ընկերակարգանների եւ կոմունիստների գաշնաժարութեան կտրուկորակով պաշտպանն էր: Հ. Մանը տողորում էր մարդկայնական, չուսուորական մտածողութեամբ եւ յատուկ հոգեհարգատուութիւն էր պարտաւորուած Ֆրանսիական Հոգեւոր պատմութեան նկատմամբ:

Վտարանդիութեան մէջ ստեղծու եղին պատմական շատ վէպեր, պրոզաները ապաստան էին որոնում պատմութեան մէջ: Հ. Մանն իր երկմասանի վէպը՝ «Աճրի Զորքող քաղաւորի երիտասարդութիւնը» (1935) եւ «Աճրի Զորքող քաղաւորի վախճանը» (1938)՝ ղեկուս Վայմարի հանրապետութեան ժամանակ էր սկսել, ագրիւրների համապարփակ ուսումնասիրութիւնից յետոյ: Գէորգ Հուկաշը «Աճրի Զորքողը» համարում էր «ժամանակակից պատմական վէպի բարձրագոյն արտագրանքը»: Վիպասանը քաղճարութիւ աեսակին ններից պատմում է Աճրի Զորքող Քաղաւորի (1553-1610) կեանքի մասին, որը, իրրեւ Ֆրանսիական փոխադրայ Մոնտէնի սան, ուզում էր կառուցել մարդկայնական ու ընկերային գաղափարներով տողորում մի թագաւորութիւն: Վէպը բազմաթիւ զուգահեռներ է պարունակում՝ Գերմանիայում գործադրուող նացիոնալ-սոցիալիստական ահաբեկչութեան նկատմամբ:

Քոմաս Մանի «Յովսէփն ու իր եղբայրները» (1948) քաւամաս վիպաշարը արժարժում է պատմական, աստուածաշնչական եւ առասպելական նիւթեր («Յակոբի պատմութիւնները» (1933), «Երիտասարդ Յովսէփը» (1934), «Յովսէփը Եգիպտոսում» (1936), «Յովսէփ սնուցողը» (1943)): Վիպաշարը պատրաստելու երկար ժամանակաշրջանը պայմանաւորում էր հեղինակի փտարանդիական անկայուն կացութեամբ: Նա 1933ին կատարած մի ուղղելութեանից յետոյ այլեւս Գերմանիա չվերադարձաւ եւ մնաց նախ Եուզեարիայում, մինչեւ որ 1938ին Ամերիկա գաղթեց: Վէպի առանձին մասերը ստեղծուել են փտարանդիութեան գանազան հանգրուաններում: Ք. Մանը այդ երկի համապարփակ մշակման ժամանակ յենուս էր Գէօրգի վրայ, որը Յովսէփի աստուածաշնչական առասպելների կապակցութեամբ ժամանակին ասել է, թէ՛ «Այդ բնական պատմութիւնը խիստ երապուրիչ է, միայն թէ շատ կարճ է թուում, ու մարդ իրեն կոչուած է գգուս՝ դա առանձին-առանձին մասերով պատկերել»: Քատագրութեան մէջ Ք. Մանը Յովսէփին ներկայացնում է իրրեւ միջնորդ՝ առասպելի եւ պատմական իրականութեան միջև:

Պատմավէպերի կողքին, փտարանդիական գրականութեանն են պատ-

կանու՛մ շատ երկեր, որոնք չենց բուն վտարանդիութիւնն են մշակման նիւթ դարձնում: Արդիական երանգով ժամանակի վէպ է Կլաուս Մանի (1906, Միւնխէն — 1949, Կան) «Էշարաւխը. վէպ՝ վտարանդիների շարքում» (1939) երկը: Կ. Մանը, վտարանդիներին միասնական գործի մղելու իր սկզբնական փորձերից յետոյ, մի կողմ էր քաշուել: Նրա վէպի տեսագալարը Փարիզն է: Հեղինակը ջանում էր շարժումը կանգնեցնել վտարանդիական խճուղում, հարուստ եւ պարտապարտ մեքերը: Նա կամենում էր ցայտուն դարձնել Գերմանիայի՝ այդ «հրաբուխի» վտանգաւորութիւնը:

Լիոն Ծոյխտովանդերի (1884, Միւնխէն — 1958, Պաշտֆիկ Պաշխաղէս/Կայիֆորներա) «Ապասարահ» վիպաշարքը բաղկացած է չեռու եւս մասերից. «Յաջողութիւն՝ Մի գաւառի երեք տարուայ պատմութիւնը» (1930), «Օպենհայմ Բոյրերը» (1933), «Տարագրութիւն» (1940): Ծոյխտովանդերը 1933ին մի դասախօսական ծրագրով կատարած ուղևորութիւնից Գերմանիայի վերադարձաւ եւ մինչև 1940ը ապրում էր Ծրանսիայում, որտեղից նա, ներկայման ճամբարից փախչելով, Իսպանիայի ու Պորտուգալիայի վրայով դաղթեց Ամերիկա: Նրա նիւթով միահիւսուած երեք վէպերի կերպարները մասամբ ժամանակի դէպքերի ծածկագրուած անձեր են: Նա իր ինքնակենսագրական գունաւորումով «Յաջողութիւն» երկում չեզնարարու կծու քննադատութեամբ նկարագրում է նացիոնալ-սոցիալիզմի սկզբնական քայլերը:

Գերմանիայի հրեաների համար նախատեսուող չեռու անքնները Փոյխտովանդերը, «Օպենհայմ Բոյրեր»ում, ներկայացնում է՝ բնոյիւնան հրեական խաչը քաղցրենիական մի բնութանից օրինակով: «Տարագրութիւն» վերջին մասը տեղի է ունենում Փարիզում՝ 1933ի սկզբին եւ պատմում է, ըստ բազմաթիւ տու՛ ժամների վկայութեան ու դատողութեան, Փարիզի գերմանացի վտարանդիների կացութեան մասին՝ հաւաստիօրէն: Վտարանդիութեան երեւոյթը այդտեղ մեկնարկում է անհատական առանձին նակատագրերի համաձայն: Ամբողջ վիպաշարքի մասին Ծոյխտովանդերն ինքր ստում էր, թէ բովանդակութիւնը բարբարոսութեան վերաներիւծումն է Գերմանիայում եւ նրա ժամանակաւոր յաղթանակը բանականութեան հանդէպ: Ծոյխտովանդերը նկատակն է սպասման եւ անցման այս հիւսնի ժամանակը, ա՛յն խաւարագոյնը, որը Գերմանիան ապրած լինի երեսնամեայ պատերազմից ի վեր, կենդանացնել գալիք սերունդների համար:

Աննա Զեզերը (1900, Մայնց — 1983, Արեւելեան Բեռլին), որը 1933ին փախաւ Ծրանսիա եւ ապա 1941ին Մեքսիկա, նաեւ վտարանդիութեան մէջ քաղաքականապէս յանձնառու եղաւ: Փարիզում, 1935ին նա մի ճառ խօսեց «Գրողների առաջին միջազգային համաժողովում» ի պաշտպանութիւն մշակոյթի» եւ մասնակցեց «Գերմանական գրողների հովանաւորական միութեան» հաւաքոյթներին: Նա գրեց վէպեր, որոնք նիւթ էին վերցնում վտարանդիութիւնը կամ էլ կոմունիստական կողմից քաջաչեքուող գիմապրութիւնը նացիոնալ-սոցիալիզմի դէմ: «Տարանցումը» մշակում է Մարտլլի ապրումները, որտեղից Ա. Զեզերը մի ապրանքատար նաւով պիտի Մեքսիկա գնար: Անձնագիրը, առանց որի մարդ այնու ինքնութիւն չուրի կարծես, այստեղ շարժաւիթ է: Բացայայտում է այն վտարանդիների վիճակը, որոնք Մարտլլում պայքարում էին նախ տոմսի համար, որպէսզի հաստատ մահից խուսափեն: Աճող ստարացումը հայրենիքից, դաղթականական հաստատութիւնների անթափանցելի պաշտօնակալութիւնը եւ կացութեան անորոշութիւնը ներկայացնում են այն անբնաստութեան մուայ պատկերը, որը յիշեցնում է կաֆկայի պատմութեանը:

Էրնստ Տոյբը (1893, Սամոյին/Պոզնան — 1939, Նիւ-Օրլէ) 1933ին Ամստերդամի «Կուլտուր» հրատարակչութեան միջոցով հրատարակեց «Նրի-

տասարդութիւնը Գերմանիայում» Հաստատման ինքնակենսագրութիւնը, որի մէջ նա խոստովանում էր նաեւ իր մեղաւորութիւնը Գերմանիայում պատահածի համար, քանի որ 1918ին եղել էր Միւնխէնի կարճատեւ խորհրդային կառավարութեան անդամ:

Տոյերի երկի նման տուեալ ժամանակին էր վերաբերում եւ Բրեխտի «Երրորդ Ռայխի սարսափն ու քշուառութիւնը» (1938): Բրեխտը իր երկի 24 տեսարանները գրել է 1935-38 թուերին՝ դանիական վտարանդիութեան մէջ: Դրանք թեմայով միմիանց կապուած չեն, այլ ներկայացնում են Գերմանիայի վիճակը, նմուշային ու մանրամասնութիւններին հաւատարիմ մնալու եղանակով, որը դեռեւս սոսկ զգուանք, այլ ոչ թէ կարեկցութիւն է յարուցում: Բրեխտի տեսարանները բեմի համար էին գրուել եւ նախապէս կոչուում էին «Գերմանիա՝ մի գարնարեւիլի հեֆիաք» (Հայերէն Հայնէի 1844ին փոքրահասն տարագրութեան մէջ գրած «Գերմանիա՝ մի ամենային հեֆիաք» երկի նմանողութեամբ):

Եւ. Հորուաթը իր «Երիտասարդութիւն առանց Աստուծոյ» (1938) վեպում նմանապէս տոանմին տեսարաններ էր աւալ քաշում, որոնք, սակայն, տալիս էին մի ուսուցչի կապակցուած պատմութիւնը, որը տեսնում է աշակերտական մի պատարանի Փաշական վերաբերմունքը՝ դասընկերներից մէկի նկատմամբ ու վերջապէս մի կողմ քաշուելով Ա.Ֆրեյկա գաղթում:

Աննա Ջեզերսի «Եօթերորդ խաչը. վէպ՝ հիտլերեան Գերմանիայից» (1942) երկը ժամանակին միջազգային յաջողութիւն ունեցաւ: Վէպում նկարագրուում է կոմունիստ Գէորգ Հայսլերի անցած ճանապարհը, որին յաջողուում է փախել համակենտրոնացման մի ճամբարից: Այդ փախուտը նախ վերջի զտնում: Այնպէս վերածւում է «ապրող թակարդների մի համակարգի», մինչեւ որ նա վերջապէս կարողանում է փրկուել արտասահմանում: Եւստ հաւաստիարկն նկարագրուում է բանուորների համերաշխութիւնը Գէորգի հետ: Վէպի կատուցման եղանակը, բազմաթիւ վերայուշեր եւ չղմանակուած պատմութիւնը տալիս են Գերմանիայի իրատեսական պատկերը, որը Ջեզերսը գրել է մեքսիկական տարագրութեան մէջ:

Մոսկուայի «Իրա վորտ» վտարանդիական պարբերականում 1937-38 թուերին տեղի ունեցաւ մի բանավէճ տպաւորապաշտութեան մասին, ընդարձիկ խօսքը վերաբերում էր իրապաշտութեան մարքսիստական բմբունմանը: Այդ կապակցութեամբ Ա. Ջեզերսի եւ Գ. Լուկաչի միջին կատարում նամակների փոխանակութիւնը վերաբերում է գրականութեան մէջ իրականութեան մարմնաւորման հարցերին: Լուկաչը պահանջում էր, թէ գրողը պարտաւոր է պատկերել հասարակական ամբողջութիւնը: Իսկ Ջեզերսը մատնանշում էր ամերիկացի Ջոն Դոս Պաստի (1896-1970) պատմելու նոր եղանակը ու կարծում, թէ հասարակական ամբողջութիւնը յաճախ արտայայտուում է միայն «նիւթերի ծուէններին» մէջ: Գրողը կարող է աշխարհին մօտենալ միայն խորհափնելով ու ամբողջութեան պատատիկները վերարտադրել: «Եօթերորդ խաչը» վեպը այդպիսի մի պատատիկ է ցոյց տալիս՝ փախած կայանաւոր Գէորգ Հայսլերի կենսագրութեան մէջ:

Վտարանդիութեան մէջ Թ. Մանր շարունակում էր գրադուել Գէօթէով, որի ժառանգորդ նա հանդէսով կ'ուզեմար լինել: Ամերիկայում գրուել է նա «Իոկլաթր Փառատուտը» (1947), որի մէջ պատմական զէպերի անուան տակ ժամանակակից հարցեր էին արծարծուում, ժամանակային շատ մակարդակների միահիւստմով:

Պատմական եւ ժամանակակից նիւթեր շօշափող վէպերի կոշիկն կային եւ ուրիշ փորձեր՝ վտարանդիութեան կացութիւնը գրելով յաղթահարելու ուզողութեամբ: Ֆրանց Վերֆելի (1890, Պրագա — 1945, Իււերի Հիւս/Կայի-

Ֆորնիա) «Զծնուածնէրի աստղը. Մի ճամբորդական վէպ» ուստիական երկը ստեղծուել է ամերիկեան տարագրութեան մէջ եւ գերմանական բարոկային ոճի վէպի օրինակով: Վէպն ընդգրկում է 101945 թուականի երեք օրերը, որք մէջ եռ-պատմողը՝ «Ծ.Վ.»ն, համարում է, թէ ժարդը, քաղաքակրթական յառաջգիժութեան հակառակ, չի փոխուել: «Նրեկուայ աշխարհը. Մի եւրոպացու յուշերը» երկում Ստեֆան Յուայզը (1881, Վիեննա — 1942, Պետրոպոլիս/Քրասնոյարսկ) պատկերում է ժարդկայնականութեան ժամանակաշրջանի երկու աշխարհամարտերի կողմից խորտակուած սպասումը: Հաւասար՝ «ոգու» ժողովուրդներին միաւորող ուժի» նկատմամբ եւ միաւորեալ Նւրոպայի յոյսը վերջնականապէս խորտակուեցին Գերմանիայում ֆաշիականութեան միջոցով: Տակաւին տարագրութեան մէջ եւ ապա անցեալին անգրադաոնալով Ա. Դեօրիինը գրեց «Հակատագրական ուղեւորութիւն. Հաշվետուութիւն եւ խոստովանութիւն» (1949) երկը: Նա փորձում էր նկարագրել իր սեփական արտոմներն ու ժամանակի իրադարձութիւնները: Դեօրիինն առաջիններից մէկն էր, որ վերագարձաւ տարագրութիւնից՝ մասնակցելու համար Գերմանիայի մշակութային վերակառուցմանը: Մի հանգամանակից եւ արժասական եզրակացութեան յանդէպ Հ. Մանը իր «Ժամանակաշրջանը պտտ է գննել» (1945) երկում: Այդ քաղաքական-ինքնակենսագրական հարուստութեան մէջ ասում է նաեւ հետեւեալը. «Ես կարծում եմ, որ իսկական օգնութիւնը, ոգը մնալու համար՝ գոացումին ու խղճին հակառակ, կասկածելի է»:

(Շար. 2)

Հ. ՄԿՐՏՁԵԱՆ

ՎՐԻՊԱԿՆԵՐԸ

Նիկոյոս Սարաֆևանին ուզում էր Վահրի Օլականի վերջին նուստանի տղայացի թեան ուրիշով յայտնան իրեն, որ «Վամ» պարբերաթիվը հետ չուր բննայած է նույն նամակներին շարք մը, ու թ հաստ, եւ թէ՛ «Վամ» խմբագրութիւնը մեզմէ նուստ բախտուտ որ եղած է Օլական գիրը վերանկերու աշխատանքին մէջ:

Ստորեւ կը ներկայացնենք յիշեալ պարբերաթիվին մէջ բարդած վրէպներն ու անոնց սրբազրուութիւնները, սրտնք, աւերող է

1) էջ 127, ՏՈՂ 15.— Միծաղելի էն անոնք որ վրոյի հոտ մը դեռ կը ջանան ստեղծել իրենց շուրջը երբ տեղը կը մնան:

2) էջ 128, ՏՈՂ 2.— Ես կ'ուզէի ... մէջը տեսնալ կորովի երիտասարդը, որ ...

3) էջ 128, ՏՈՂ 14.— Առաջինը աղքատ էր խորքով: Երկրորդը կը կադայ ... տողերով:

4) էջ 128, ՏՈՂ 15.— Երկրորդին գնացքը եթէ դանդաղ է, ու հորիզոնը սովորական՝ գոնէ ունի ճիշդ հանդիպուած տողեր, ընդհանուր գալալու թիւն մը:

5) էջ 129, ՏՈՂ 2.— Թոթով է դու ն քեզի ու զլիսիկոր մտիր հասանքին մէջ:

6) էջ 129, ՏՈՂ 9.— Երբ ունենամ աւելի յարմար պահ ... կը գրեմ խորհրդապաշտ ...

7) էջ 129, ՏՈՂ 11.— Ներքինի ոտանաւորդ քեզմէ տարբեր է մինչեւ Հիմա գրկուածն երկն:

8) էջ 129, ՏՈՂ 18.— Հիմա պէտք է Համոյուխ որ շատ անպարտած ես փառասիրութեանդ մէջ:

9) էջ 129, ՏՈՂ 22.— Բայց մա՛տր, բայց մատին տակը տեղերքին հնչիւնները:

10) էջ 130, ՏՈՂ 9.— Իսկ եթէ դրամ ունեցար, լաւ է որ Գերմանիա անցնիս:

ԵՒ ԱՆՈՆՑ ՍՐԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Քիչցենէ, կատարուած են նամակներու բնագիրներու նիմամբ:
 Մեն գրագիտը այնպէս ժկեկեցաւ սխալ հասկցուած բլլալու
 տառապանքով մը, որուն մէջ գլխաւ որ գեր ու նեցողք ոչ իր կարծեց-
 վանք բարդութիւնն էր եւ ոչ այլ ընթերցողին մտաւ որական պատրաստ-
 լաւութեան պակասը: Սխալ կամ զմուտ հասկցուելու հանդամանք-
 ներու ն գլխաւ որ պատճառը իր գիրն էր, որուն առիթով ստիպուած
 ենք շփազանց զգոյշ ըլլալ, երբ մանաւանդ շօշափուած նիւթերը կը
 վերաբերին բանաստեղծութեան պէտ իւրք արուեստներու ն...:

1.— Ծիծաղելի են անոնք որ գրողի հոտ մը զեռ կը ջանան ստեղծել
 իրենց շուրջը երբ տեղը կու տանք:

2.— Ես կ'ու գէի քու մէջդ տեսնայ կորովի երիտասարդը, որ ...

3.— Առաջինը աղքատ էր խորքով: Երկրորդը կը կաշայ քարմատար
 տողերով:

4.— Երկրորդին գնացքը եթէ դանդաղ է, ու հորիզոնը սովորական՝ գո-
 նէ ու նի ճիշդ հանդիպուած տեղերը, ընդհանուր գզայնութիւն մը:

5.— Թօթուէ դու ն քեզի ու գլխիվայր մտիր հոսանքին մէջ:

6.— Երբ ունենամ աւելի յարմար պահ, քեզի կը գրեմ խորհրդապաշտ...

7.— Ներփակ ոտանաւ որդ քիչ մը տարրեր է մինչեւ հիմա դրկուածնե-
 րէն:

8.— Հիմա պէտք է համոզուիս որ շատ անպարանգ կար փառասի-
 րու թեանդ մէջ:

9.— Բայց մա՞տը, բայց մատին տակը տիեզերքին եկ՞նք:

10.— Իսկ եթէ դրամ ունենաս, լաւ է որ Գերմանիա անցնիս:

11) էՁ 130, ՏՈՂ 21.— Ու կը փափաքեմ որ դու ն ալ մկրտու իս այդ ջուրէն ուրիշ կը վազէ ներքին համբարութիւնը:

12) էՁ 131, ՏՈՂ 3.— Ու երբ սրբազան ու վայրագ լեռը, նեւեւ ... այն ատեն մինակ ըլլալ, խորհուրդիդ հեա:

13) էՁ 131, ՏՈՂ 4.— Բայց առանց ասոր համարձակութեան եւ համապետութեան ազդիւրը չես գտնէր:

14) էՁ 131, ՏՈՂ 14.— Ճիշդ կ'ըլլայ իմ դատաստանս երբ յիշես թէ ձեւերը ՇԵԱՄ են յանախ, երբ անոնց մէջ ներսէ կրակէդ շէն լեցուած:

15) էՁ 131, ՏՈՂ 20.— Ու այս անգամ առանց մեղմացուցիչներու գիմելու կրնաս խնդիրներդ յուսադրել քիչ մը:

16) էՁ 132, ՏՈՂ 8.— Շատ ուրախ եմ որ կեանքը տակաւին չէ յաջողած փելի հոգիիդ մէջ սա պզտիկ խորշը, մարդարիտին բոյնը պիտի ըսէր քեզի պէս կրիտասարդ բանաստեղծ մը, ... կասկածն ու հեռանկարը ուզեցիր ու նենայտանին, երբ պզտիկ էիր:

17) էՁ 132, ՏՈՂ 27.— Ասանը եկած է ... կամաց կամաց գիծի ելլեն:

18) էՁ 133, ՏՈՂ 24.— Ուրեմն պարզ է յատակազիծը. 1.—նիկոյը, որու ն անձը պիտի ոգևորուի, լայն շերտերով ու արագ հարուածներով, որպէսզի շուտ մը դայ բուռն, Փարիզի մէջ տեղաւորուած մեր վերջին սերունդին:

19) էՁ 134, ՏՈՂ 2.— Ձգտու մները որոնք... սերունդը կը յատկանշեն:

20) էՁ 134, ՏՈՂ 11.— Նայելով երբ կու գայ փուլու մը:

21) էՁ 134, ՏՈՂ 24.— Գալ նամակիս պիտի գրկեմ Վերք պատանի եմ՝ հատոր մը, քեզի իրր նուէր:

22) էՁ 135, ՏՈՂ 13.— Աշուշտ հիմա մոտա է շինելը, ատանկ եղածին պէս տալը: Բայց մեծ ճարտարագետները... անոր մէջ կը բռնեն իրենք գիրենք:

23) էՁ 135, ՏՈՂ 20.— Գարձեայ գէջ կերպով ազդուած ես Ձարենցէն որ կեանքին հետ այդ կատակը փորձած է եւ տուժած շարաշար — Երկիր Նայիրի վերքը:

24) էՁ 135, ՏՈՂ 26.— Այո, ամէն բանի մէջ յաւանստ, այո': Երբեք ինքզինքիդ գէժ: Ուրիշները չհաւանելով է որ մարդ յաւանստ կ'ըլլայ:

11. Ու կը փափաքիմ որ դուն ալ մկրտուիս այդ ջուրէն, ուրկէ կը վազէ ներքին համեստութիւնը:

12. Ու երբ սրբազան ու վայրագ լեռք նետես ռոտի, այն ատեն մինակ ըլլալ, խորհուրդիդ հետ:

13. Բայց առանց ալլ չամարձակութեան եւ չամակերպութեան ազրիւրը չես գտներ:

14. Ճիշդ կ'ըլլայ իմ դատաստանս երբ յիշես թէ ձե, երբ ՇԵՍՄ էն յաճախ, երբ անոնք մեր ներսի կեանքէն շին լնցուած:

15. Ու այս անգամ առանց մեղմացուցիչներու դիմելու կրնաս ինքզինքդ յուսադրել քիչ մը:

16. Շատ ուրախ եմ որ կեանքը տակաւին չէ յաջողած փնէլ հոգիիդ մէջ սա պղտոր խորը, մարդարիտին քոյնը պիտի ըսէր քեզի պէս կրիտասարդ բանաստեղծ մը, որուն, կասկածն ու հեռանկարը ուզեցի ունենայ առեւին, երբ պղտոր էիր:

17. Ատենը եկած է որ կամայ կամայ գիծի ելլէ:

18. Ուրեմն պարզ է յասակագիծը. 1.՝ Նիկոլը, որուն անցեալը պիտի ողբերգութի, լայն շերտերով ու արագ հարուածներով, որպէսզի շուտ մը դայ բուն ճիւղին, Փարիզի մէջ տեղաւորուած մեր վերջին սերունդին:

19. Ձգտու մենք որոնք ձեր սերունդը կը յատկանշեն:

20. Նայիմ երբ կու գայ փլուզու մը:

21. Գալ նամակիս պիտի դրկեմ «Նոր պատմութի են» հատորիկ մը, քեզի իբր նուէր:

22. Անշուտ հիմա մտտա է շինելը, ատենի եկածին պէս տալը: Բայց մեն ճարտարպետները միայն ատոր մէջ կը բռնեն իրենք գիրենք:

23. Դարձեալ քէշ կերպով ազդուած ես Ձարնեցին որ կենաքին հետ այդ կասակը փորձած է եւ ատուած յարայար (Երկիր Նայիրի վեպը):

24. Այդ ամէն բանի մէջ յաւակնոտ, այո՛: Երբեք ինքզինքիդ դէմ: Ուրիշները չհաւանելով չէ որ մարդ յաւակնոտ կ'ըլլայ:

25— Ըրէ այնպէս ... որ աննշմար գան,— Հակառակ կողմէն Հասկցիր,— ու կհանքի ալիքին մէջ գողողոյ յոյսերու պէս գան ու սահին ոչ թէ գլուխ բռնեն ու կենան, ինչպէս է քու պարագայիդ:

26) ԷՁ 136, ՏՈՂ 27.— Այնպէս մը որ օր մը գիրքդ կարդացողը կարենայ լրահատար պատկեր մը ստանայ քու հիմակուան բարեբեր հայ շրջանակներէն:

27) ԷՁ 136, ՏՈՂ 33.— Բայց կարմիր ժամուցը այդ շրջանէն կ'ապրի ու Հակառակ իր անհուն թերու թիւներու ն կ'ըլլայ վաւերապիւր մը:

28) ԷՁ 137, ՏՈՂ 1.— Եթէ յարմար գիրքեր կարենաս ձեռք ձգել, մտրէն, կրնաս գրկել:

29) ԷՁ 137, ՏՈՂ 9.— (... Օրը միայն մէկ ժամ արտօնուած եմ գրելու եւ այս նամակը ինծի կ'արժէ ուրեմն իմ աշխատանքի մէկ ու աւելի օրերէն): Սրիւրբդ պարագան Օշականը պիտի ընեն ինքն իրեն հաւատարիմ:

30) ԷՁ 137, ՏՈՂ 13.— Յետոյ, յիմարու թիւներդ: Մեր կողմը կ'անիծեն գայթակղութեան Հեղինակը շիշիիմ ներքեւը գայ(“) տարագով:

31) ԷՁ 137, ՏՈՂ 17.— Ձիւ չիտովեցիր ու Պարսմեանին հետ քեզի յուր գրկեցի ... որ գոհ էի Հայհոյութեանց գեղեցկութենէն ... բայց աւելցուցած էի որ անդ ... չէիր երթար այդ էայլով, շատ շատ Շահնուրին հետ սրճարանի մը մէջ կը խնայէր ու կը ժարտէր ձեր վայելքը:

32) ԷՁ 137, ՏՈՂ 27.— Այսինքն գիրքը կը պաշտպանուէր ծանր ապուրձներէդ բայց մասնուած էր յիմար անվութութիւններու:

33) ԷՁ 138, ՏՈՂ 8.— ... Ոչ թէ որովհետեւ բան մը կ'արժէր, այլ կու գար օտարներէ, այսինքն ուրիշ վայրերէ ուր գրակաշնութիւնը ոչ միայն չուի գոյութիւն, այլ Օշականի տաղանդին արամագծօրէն Հակառակ ուղղութիւն մը կը մշակուի, տափակին, բռնազրօսին, կեղծին պաշտամու նքով:

34) ԷՁ 138, ՏՈՂ 14.— Այսինքն անպայման պիտի ու գեմ որ ձեր անու— նին տեղ գործերով գիւ մղէք գիշումի:

35) ԷՁ 138, ՏՈՂ 21.— Կարծեմ, քանի մը լղի վրայ Հագիւ անգամ մը ընդմիտդ fausse note մը:

36) ԷՁ 138, ՏՈՂ 27.— Վիպական տարրը, պատմող քերթուածին մէջ (narratif) մեծ բանաստեղծը միայն կը յաջողի բարձրացնել բանաստեղծա— կան բնվարութեան:

25.— Այնպէս մը որ աննշմար ըլլան, (հակառակ կողմէն հասկցիր) ու կեանքի ախտքին վրայ զողզող լոյսերու պէս դան ու սահին, ոչ թէ գլուխ բռնեն ու կենան, ինչպէս է քու պարագայիդ:

26.— Այնպէս մը որ օր մը զիրքդ կարողացողը կարենայ լիակատար պատկեր մը ստանայ քու հիմակուան Փարիզիդ հայ շրջանակներէն:

27.— Բայց կարմիր ծամուցը այդ շրջանէն կ'ազատի ու հակառակ իր անհուս թերութիւններու ն կ'ըլլայ վաւերագիր մը:

28.— Եթէ յարմար գիրքեր կարենաս ձեռք առել, (անընթեռնի բառ), կրնաս գրիկ:

29.— (... Օրը միայն մէկ ժամ արտօնուած եմ գրելու եւ այս նամակը ինձի կ'արժէ ուրեմն իմ աշխատանքի երկու ու աւելի օրերը): Երկրորդ պարագան Օչականը պիտի ընէր իրեն հաստարիմ:

30.— Յետոյ, յիմարութիւններդ: Մեր կողմը կ'անիծեն գայթակղու-թեան Հեղինակը շիլլի՞ն ներքեւը գայ, ըսելով:

31.— Ձեռ լիտովեցիր ու Պարսաճեանին Հեռ քեզի լուր գրիկցի Փարիզ որ գոհ էի հայհոյութեանց գեղեցկութիւնէն, բայց աւելցուցած էի որ տեղ մը չէի երթար այդ Յամբով, շատ շատ Շահնուրին Հեռ սրճարաններու մէջ կը խնդայիք ու կը մարտիք ձեր վայելքը:

32.— Այսինքն գիրքը կը պաշտպանուէր ծանր սպրուճներէդ բայց մասնուած էր յիմար անփութութենէդ:

33.— ... Ոչ թէ որովհետեւ բան մը կ'արժէր, այլ կու գար օտարներէ, այսինքն ուրիշ մակառոյտ ուր գրականութիւնը ոչ միայն չունի գոյութիւն, այլ Օչականի տաղանդին արամազ ծօրէն հակառակ ուղղութիւն մը կը մշակուի, տափակին, բռնադրօսին, կեղծին պաշտամուներով:

34.— Այսինքն անպայման պիտի ուղեմ որ ձեր անունին վայել գործե-րով զիս մղէք գիշնուի:

35.— Կարդացի, քանի մը էջի վրայ հագիւ անգամ մը ընդմիջելով fau-ssé նսթէ մը:

36.— Վիպական տարբը, պատմող քերթուածին մէջ (narratif) մեծ բա-նաստեղծէ մը միայն կը յաջողի բարձրանալ բանաստեղծական թիւադրո-զութեան:

37) էՁ 139, ՏՈՂ 2.— Դուրս մանուկ մը չէս որ այս հաւատումին բուռ բառը չպտենա իսկոյն,— ինքնաապուրթեան տագնապ: Այս ինքնատպուրթեան մէկն կամք, խնամք, կիրք կը վարձատրուին:

38) էՁ 139, ՏՈՂ 6.— Հրահաւը, կրկին գրուելու պարագային, չքեղ յաջողանք մը պիտի ըլլար, ու դարձեալ պիտի պարտագրէի քեզի այդ ճիշդը:

39) էՁ 139, ՏՈՂ 11.— Ուրեմն կ'արտօնուին խածնելու փառքեր, և թէ կրքեր Հրահաւը, Ս. Գ. Բ. կառուցուած ըլլային:

40) էՁ 139, ՏՈՂ 14.— Բայց պարտաւ որ էիր քու ճարտարապետութիւնը այնպէս մը կազմակերպել, որ պարտադրես ինքզինքդ: Կարգացուելը ինքզինք պարտագրել չէ: Ոչ միայն պիտի կարգացուիս, այլև պիտի խոսովես, գրգռես, նեղես, միայն որ ընթերցողը անկարող ըլլայ ինքզինքը պաշտպանելու եւ յանձնուի քեզի:

41) էՁ 139, ՏՈՂ 21.— Բայց քու քննադատի սրամտութիւնները քեզի համար վնասներ են միայն:

42) էՁ 140, ՏՈՂ 1.— Այս գիտողութիւնս կ'ընդգրկէ բոլոր նորոգման փորձերը, որոնք վրիպած են, զանցելով հեքիաթը, բայց ցուցնելով 1950ի փարիզի տղան:

43) էՁ 140, ՏՈՂ 5.— Չեմ կրնար արդիւնէլ որ մշակուիմ մեր միթերը:

44) էՁ 140, ՏՈՂ 9.— ... Անպայման վանեցիներուն տիպէկտը պիտի չիտի Դաւիթ մը անցընելու համար, այլ պիտի ըլլայ ու է անոր պէս յիմար, բարի, արդար, աննկատ, հոգիին մէջ կուրիս գսպանակը, մարմինին մէջ կիրքերու գոպարը ու կամքին մէջ կտոր մը խճոր:

45) էՁ 140, ՏՈՂ 12.— Այս տարբերով նիկուլ-Դաւիթը մեյիքներ չուրի տապալելու, այլ մեր այժմու կիները, պոստկոթիւնները մտքի ինչպէս նկարագրի, շահերը, ցանկութիւնները, սնապարծութիւնները, գրկանքը, վայելչքը, այնքան թէլ բաշխուած:

46) էՁ 140, ՏՈՂ 17.— Բայց ասոնք կը նուաճուին բարձր, երկար, լուրջ արտագրութիւններով:

47) էՁ 140, ՏՈՂ 31.— Ես պիտի մտածէի անցնել անցնելի դերբուկներուն վրայէն ու հիանալ ինձի նոր մատուցուածին:

37.— Դու և մանուկ մը չես որ այս հաւաստումին բուն բառը չգտնես իսկոյն,— ինքնատպութեան տաղնայ: Արդ, ինքնատպութեան ամէն կամք, խնամք, կիրք կը վարձատրուին:

38.— Հրահաւը կրկին գրուելու ատեն, չքեզ յաջողանք մը պիտի ըլլար, ու գարձեալ պիտի պարտադրէի թեզի այդ ճիշդը:

39.— Ուրեմն կ'արատնուիս խորհելու: փառքիդ, էթէ երբեք Հրահաւը, Ս. Դ-ը կառուցած ըլլայիր:

40.— Բայց պարտաւոր էիր քու ճարտարագիտութիւնդ այնպէս մը կազմակերպել, որ պարտադրէիր ինքզինքը: Կարդացուիլը ինչպէսզէ պարտադրել չէ: Ոչ միայն պիտի կարդացուիս, այլև պիտի խոռովես, գրդոես, նեղես մի՞նչու որ ընթերցողը անկարող ըլլայ ինչպէսզէ պաշտպանելու եւ յանձնուի թեզի:

41.— Բայց քու քննադատի սրամտութիւններդ թեզի համար վնասակար են միայն:

42.— Այս դիտողութիւնս կ'ընդգրկէ բոլոր նորոգման փորձերդ, որոնք միջիւստն են, պանցելով չնքիսթը, բայց չըլլալով 1950ի Փարիզի տղան:

43.— Ձեզ կրնար արգելել որ չմշակուին մեր միթերը:

44.— ... Անպայման վանեցիներու և տիպիկտը պիտի չխօսի Դաւիթ մը անցընելու համար, այլ պիտի ըլլայ ու է անոր պէս յիմար, բարի, սրտոտ, աննկատ, հոգիին մէջ կուրի ինչ գազանակը, մարմնոյն մէջ կիրքերուն գուպարը ու կամքին մէջ կտոր մը խմոր:

45.— Այս տարրերով Նիկոյ-Դաւիթը մեկթեք չունի տապալելու, այլ մեր օրերու կիներու, պոսնկութիւնները միտքի ինչպէս նկարագրի, շահը, ցանկութիւնները, անարդարութիւնը, գրկանքը, վայելքը, այնքան քիչ բաշխուած:

46.— Բայց ասոնք կը նուաճուին, երկար, լուրջ առաջադրութիւններով:

47.— Ես պիտի մտածէի ստիլ անցնելի գերբու կներու և վրայն ու հիանալ ինծի նոր մատուցուածին:

48) ԷՋ 140, ՏՈՂ 33.— Հիմնական նորոգման խնամք մը անհրաժեշտ կը նկատե՞մ, որպէսզի սա վարակիչ, իրաւ պատկերները ըլլան նոյն ատեն անվերածելի վկայութիւններ:

49) ԷՋ 140, ՏՈՂ 38.— Այս սողերուն նկատ կ'ուրու անայ Վահան Քէօն-հան, որ քու յնշած աղբէն ու փոշիէն մեզի կտակեց Հրաշալի յարուրիւնին անմահ մասերը, Վարուժանը՝ որմէ անպիկ նուաճու՞մ է Գողգոթայի ծագիկները: Կրնամ քչիչ տակաւին Սեւակը: Մեքերիմկը նուազ կատարելու-թեամբ, բայց... ասելի յստակ ճնշու՞մով մը:

50) ԷՋ 141, ՏՈՂ 11.— Ամէն մարդ հարիւր անգամ ասելի բանաստեղծ է քան ժեզածանօթ սողաչափը, թող ըլլայ անոր անու նը նոյնիսկ չիւ կօ մը:

51) ԷՋ 141, ՏՈՂ 15.— Այնքան... են ըսելիքներս ու այնքան քիչ իմ ժամակը: Իմ ուժերը ... անհուսաարթ՝ այդ ամէնը թուզթին իսկ կապելու:

52) ԷՋ 141, ՏՈՂ 21.— (Կը սպասե՞մ) Պոեմի մը, ուր պիտի կրնամ հպարտութիւնը վայելիլ սփեւոքի մէջ իրաւ բանաստեղծ մը ողջու նկու:

53) ԷՋ 141, ՏՈՂ 23.— (Կը սպասե՞մ) Զգաստացած, բօնբոշութիւն-Ոնրը, տղայութիւնը հալեցուցած նիկոլի մը որ սա ու ան խածնելու... իր գիշու՞մը գնէր աղու որ, արի, գեղեցիկ էլոյթներով:

54) ԷՋ 142, ՏՈՂ 13.— Բայց տխուր պիտի հաշուուի մտքի ալ անկու-մին:

55) ԷՋ 143, ՏՈՂ 1.— Քանի որ երկինքէն ու երկրէն հալածուած ... Օշականք պաշտպանութիւնը պարտաւոր է փնտռել... դժոխք, որ չի կրնար բնդ ունիլ իր ուրու ականը, դայի շատ ինքնատիւ, շատ սեւ, շատ անճանաչելի գտնելով, համաձայն իրեն *données*ին գաւ հայ մամուլը յորինած է, ի վայելու մն բոլոր ուղղափառներու:

48.— Հիմնական նորոգման խնամք մը անհրաժեշտ կը նկատեմ, որ—
պէտքի սա վրդովիչ, իրաւ պահպանները ըլլան նոյն ատեն անվերածելի
վկայութիւններ:

49.— Այս տողերուն հետ կ'որուանայ վահան թէքէնանը, որ քու շնչած
աղբէն ու փոշիէն մեզի կտակեց շրաշալի յարութիւնին անմահ մասերը, վա—
րու ժամը՝ որմէ ուրիշ նուաճում է Գողգոթայի ծաղիկները: Կրնամ քչեւ
տակաւ ին Սեւակը: Մալեգեանը նոր ազ կատարելութեամբ, բայց վիճակնե—
րու աւելի յստակ ճնշումով մը:

50.— Ամէն մարդ հարիւր անգամ աւելի քան բանաստեղծ է քան մեզ—
ածածոթ տաղաչափը, թող ըլլայ անոր անունը նոյնիսկ Հիւզօ մը:

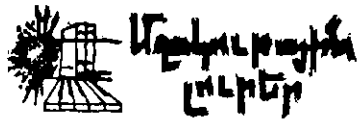
51.— Այնքան շատ են ըսելիքներս ու այնքան քիչ իմ ժամանակը: Իմ
ու ժերը այնքան անհաստարիմ՝ այդ ամէնը թուղթին իսկ կապելու:

52.— (Կը սպասեմ) Պահիմ, երբ պիտի իջնեմ հպարտութեամբ կրկէս,
սփիւռքի մէջ իրաւ բանաստեղծ մը ողջունելու:

53.— (Կը սպասեմ) Զգաստացած, բօնքոշուքիւնը, հայութիւնը հալե—
ցուցած Նիկոյի մը երեւումին, որ սա ու ան խածնելու, ասոր անոր հանիւ
ըլլալու սիրոյն (անընթեռնելի բառ) իր գիշուր գնէր ազուոր, արի, գեղեցիկ
ելոյթներով:

54.— Բայց դժուար պիտի հաշտուէի մտքի ալ անկումին:

55.— Քանի որ երկինքէն ու երկրէն հայածուած գրագէտ Օլականը
պաշտպանութիւնը պարտաւ որ է փնտսել... դժոխք, որ չի կրնար ընդունիլ իր
ուրուականը, գայն շատ ինքնատիպ, շատ սեւ, շատ անճանաչելի գտնելով,
համաձայն իրեն donnéeshն գոր հայ մամուլը յօրինած է, ի վայելու մն թոյր
ու զգափառներու:

ԲԱՆԱՍՏԵՂՉԵՒ ԴԱՍՏԱՐԱԿ Մ. ԻՇԽԱՆԻ ՄԵՇԱՐՈՒՄԸ

Ամերիկացի Միջազգային Գոյնի վիպականաց
բայթան հանդիսութեան, այս տարի հիւրաբար
ներկայ գտնուած է բազմազատակ բանաստեղծ,
արձակագիր, կրթական ծրար և նասարակական
զգրծիչ Մուշեղ Իշխան, ազգային բարերար Մտքին
Ստորոշանի կողքին:

Մ. Իշխանի Մ. Նահանգներ նաստատուած աշա-
կերաններն շատեր և բազմաշարիչ հայրերներ
կիսած են մասնակցելու Մ. Իշխանի ձեռնարանի
հանդիսութեան, որուն ընթացքին գոյնի տնօրե-
նութիւն ձեռնառն բանաստեղծին շնորհած է
«Մարզկային զրականութեան տոգթորաչի և
«Ֆրականութեան տոգթորաչի պատուոյ աստի-
ճանները: Այս գոյգ տոգթորաներուն տիրանայլ
հար, բարեխաբասին աղին անցնելով՝ Մ. Իշխան
խայտած է իր գունուակութեան և կրթանկութեան
զգացու մեները:

Գեանժիս վերբայայտիս, այս քեմին վրայ,
կեանժի բնութեան մէջ յաջողած բլլալու հոգի-
կան հանգստութիւնը ունիս:— թե՛լ Լուր, բայ-
ցայ

ճախասակ բանաստեղծն ու կրթական ծրար
ուսուցանող է. զիմ շնորհներուն իբրև արդիւն
չէ. որ այսօր կ'արժանանան պատուոյ տոգթո-
րաչի: Ես սիրեցի մեր գիրն ու գրակամութիւնը.
զու՛մ այ ճեր սիրտը մուխթեցէ մեր մշակոյթին և
ծառայեցէ անոր գոյատեման ու զարգացման
ի թոցիրս:

Ապա, ան գիտել տուած է, որ կրթաների մէջ ծա-
նայող ծրարի մը պատուոյ տոգթորաչի տուչու-
թիւնը պետք է նկատել Միացեալ Նահանգներէն կր-
թանան նկատուած կամուրջ մը: Մէկ անկի մակար-
դակներու վրայ կամուրջներու նաստատու մը
բարձր զնահանայլ հար, Մ. Իշխան իտոցը ուզած է
որուն 16 հայ չքանասարաններուն և պատգա-
ման անոնց՝ իրացնել հայ մշակոյթի գանձերը,
որովհետեւ՝ «Միւրիտի մէջ, ամենուրեք, մեր երի-
տասարդները պարտաւոր են պայտար մզիլ
կրկնակի նակատներու վրայ — մայն անշուշտ
օտար ապարէզներու մէջ, պպա ման մեր գո-
յապայտարի նակատին վրայ, ուր իրենց գորա-
վիզ կրնան դառնայ միայն հայ ոգին, հայ թգուծ
և հայու ամուր գիտակցութիւնը:

Այց իսկ պատճառով, ան յատուկ կարեւորու-
թեանը անդրադարձած է արժեքներու ոչելին ու-
մին և իր իտոցը ուարտած է այդ անշուրտնայու-
թիւնը ընդգծող այն պատգամով. «Միւրիտի տա-
րածիմ ի՞նչ է մեր կեանքը, եթէ ոչ հայ հոգին
փրկելու, հայ մնալու և հայ մշակոյթի մեր
եարտուութիւնները պահպանելու յարտու
կախ: Գոյատեման այս կախի կը տարածուի
աշխարհի մէկ ծայրէն միւր. գանազան նակատ-
ներուն վրայ, ուր մեր փառաքիւ ուժերը եեր-
տական զայտար մզիլու բարոյակամ պարտաու-
րութիւնը ունին: Ձեր քոյրին ծանօթ է հայ ոգի-
ին, լծուի՛ք, գիր ու գրակամութեան պատճա-
ցոյ վտանգը: Մտճօթ է ման այն անհասար
մարտնչութը, գոր մենք եօքը տանամեակէ ի
վեր կը մզնմէ մեր ազգային դիմագիծը պահպա-
նելու համարս:

Մ. Իշխանի իտոգթիւն հար, շարու նակութեան է նա-
ղիտութիւնը, որուն ընթացքին, կենսագրական
հակիրճ գիծերով, Մ. Իշխանի կեանքն ու վաստակը
ներկայացուցած է «Լուր» հանապատարի հայ-
կական րատմի տնօրն կարգիւ Տէր Եգիայեան:

Ապա թե՛ բարձրացած է Մու. Սի. Էլ. Էլի Նարե-
կացիի անուան Հայպիտական ամպիտնի վարքի
փրթի. Աւետիս Մանեան, որ յաւելեալ տեղեկու-
թիւններ փոխանցած է Մ. Իշխանի կեանքին և
զորով ծնուեցաւ իր:

ՄԵԾԱՐԱՆՔԻ ԵՐԵԿՈՑ՝ ՆՈՒՒՐՈՒԱԾ ԺԱՆ ԱՂՄՈՒԽԵԱՆԻ

Համազգային Հայ Մշակութային և Կրթական Ընկերակցությունը 15 Ապրիլին կազմակերպում է ժենևարների երկնայ ժր՝ պատուելու համար արժանաբեկաճաչ հանրամասնի խմբագրար և երաժըշտահան ժան Ալմուխեանի երաժշտական գաստաուհը:

Ուուսասայի Հայ Կեղրանի ՎՄկզոն Փափաղանը արահին ժկլ, 15 Ապրիլին համախմբուած են ճՀամազգայիննի երգչախումբի անդամանդամուհիները, ժշակութաթթը հրախրեայինը և պատուույ հրերը՝ իրենց յարգանքը ժատուցանելու ժազմապատուկ արուեստաղտին:

Նախ թեմ ջարժրայցած է երաժըշու, երգահան և խմբագրար Գրիգոր Փիաճեանը, որ ներկաներու ն պարզած է հանդիպումին նպատակը, ճՀմարեչ ժան Ալմուխեանը՝ իր թեղուն գաստուկին և ժատուցութեանց համար:

ժան Ալմուխեանի գործունեութեան անդրադասնել էաք, ան յայտնած է, որ յարգելի յորեչխարը արժանացած է ժազմաթի շքանշաններու, ժնուայներու և գնահատաների յուշատարանիննրու, որունց ժրայ, Հայաստանի նախարարութիւններու, Գիտական Ակադեմիայի և սակզնադորժական ժիտութիւններու որոշումով՝ 1987 Գեղարքերին անկցու Գոժիտարի անուան ջարժը ժրցանուկը:

Ապա, ճՀամազգայինի Երջանային Վարչութեան անունով կոչթ ունեցած է Հրանդ Մարգարեանը, որժէ էաք գործադրուած է գեղարուեստական կոնկի յայտաղը ժր, որուն իրենց ժասակցութիւնը թերած են ժկկ արկի երգիչներ և երգչուհիներ՝ ժեղնարանելով ժան Ալմուխեանի յորեիան երգերին:

Հանդիսութեան վերջաորութեան, ճՀամազգայիննի անունով Յակոբ Քեչիքեան գնահատաների յուշատարանի ժր յանժնած է հրեր երգահանին և խմբագրարին՝ իր ժազմամեայ գաստուկին և ժատուցութեանց համար:

«ՊՈՆԵՄ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՄԱՍԻՆ» ՊԱՏԿԵՐԱԳԻՐՔԸ

Վերջերս, Մասկուայի ժկլ հրատարակուած է կիժու Վայու անուակայայի ճՊոնմ Ղարապաղի մասինն պատկերաղրերը, որ նուիրուած է Գրիգոր Գրիգորեանին: Նկարիչը ժնած է Արցախ աշխարհի Մոսկուայի գիւղը, անոր երեսակայութիւնը նարդասացուցած են շրթանի այլ աստաններուն գարուներին ու շուայլ ալու նները՝ իրենց անժման գայնեթով:

Մրութեան և ժիտազգային հանայժան արժանացած այս նկարիչը, ժկկով Մոսկուայի իր արուեստանոցը, յորս ասրի աղբած և սակզնադորժած է իր ժննկապայթին ժկլ և նկարչութիւն գաստուակած՝ հայկական գպրոցի ժր ժկլ, իր կրասեր այրինակիցներուն փոխանցելով գեղեցիկը և բարին սիրելու գպացու ժր:

Գրքին ժկլ ներկայացուած են ժկ գեղանկարներու և արուեստաղտի կեանքին հանգրուանները ներկայացնող յուսանկարներու պատճեններ:

ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԵԱՆ ՏՕՆ՝ ԵՐԵՒԱՆԻ ՄԷՁ

Աժրան արաթին շարաթը, Երեսանի ժկլ կազմակերպուած է Արամ Յայասուրեանի յիշատակին նուիրուած փառասան: Փախժան հանդիսութիւնը տեղի ունեցած է Յ Երեսին, որ կը գու գաղտոցը Յայասուրեանի ժննկան ՅՏամակին:

Աժրող շարաթ ժր՝ սերժուիչը համերգներ արուած են ժիլհմարմարիայի որահին ժկլ: Երեսանի Այննդխարեանի անուան սփերայի և պալլետի պետական ակադեմիան թատրոնը ջուցաղբած է Ահայասուրեանի ճԻայանն, ճՄպարուակն և ճԻմականանիէս գորժերը:

Փառասանին փախժան հանդիսուար նխաթին ներկայ գտնուած են ջաղաքական անժնարուութիւններ և արուեստաղտներ:

ԱՐԹԻՆ ՏԷՄԻՐՃԻԻ ՑՈՒՑԱՀԱՆՆԵՍԸ

Հայ երիտասարդ գեղանկարիչ ժր, Արթին Տեմրեի, վերջերս ժնն յախղութիւն արժանագրած է Փուրթիայ արուեստի շրջանակներուն ժկլ, երբ իր ինքնատիպ պատասաները ջուցաղբած է Պոսոյ և Անդարայի հասարական ջուցահանդէսներու ընթացքին:

Արթին Տեմրեի ժնած է 1960ին, Հաթայ (Մուսաղիւն) և իր ժաննագիտական կրթութիւնը սասացած է Միժար Միժան համալսարանի գեղարուեստի ֆակուլթին ժկլ: Ան արաթին անդամ իր գործերին նուշներ ջուցաղբած է վերոնկայ համալսարանին ժկլ տեղի ունեցած 1983ի ջուցահանդէսին, ապա, 1984ին՝ Կիթիկեանի արուեստից սան խմբական ջուցահանդէսին: Յախղը տարին, ճԵարարոջ ջուցարարին ժկլ, սասած է իր արաթին անհատական ջուցահանդէսը, որուն յախղրած են 1987ին ճՄանՓաս և Եղժիթի ճՎարչային ջուցարահներուն ժկլ արուած ջուցահանդէսները, իսկ այս տարի՝ Անդարայի ճԵարարոջ և Պեղկիթայի ճՄանՓաս արուեստի արահներուն ժկլ ներկայացուած գործներու կոչթները, որունք արժանացած են ժամայլ և արուեստի շրջանակներուն շիթ գնահատաներներու ն:

ԿԱՐԷՆ ՍՄԲԱՏԵԱՆԻ ՌԻՇԱԳՐԱԻ ՑՈՒՑԱՀԱՆՌԵՍՈՒ

Երևանի լրագրողների տան մէջ, վերջերս տեղի ունեցած է քաղաքի պաշտօնական համագումարի նշանակալից ցուցահանդէսի մը, որ հայոց պատմութեան իւրօրինակ յուշ է՝ Սասնայ ծառերն մինչև Սփեթլայի հրատարակի առջ օրերը: Այդ ցուցահանդէսին հնգնակն է յայտնի նկարը Կարեն Սմբատեան:

Պատկերով Կ. Սմբատեան մարդուն եւ իսկական հայրենասէրին մասին, հայրենի երեսասարդ նկարիչ Կարեն Սան Կարոյանն է ըսած է, թէ «մեր ժողովուրդին համար տազնապալից այս օրերուն, ան մեզի կը ներկայանայ ամենտիրապետական»՝ հայ ժողովուրդի լուսազոյն գասկներու զինանկարներով»:

Յուցահանդէսի քաղաքի պաշտօնական հանդիսարարութեան ընթացքին կը լսուի «նենայով» Սիլվա Կապուստիանի ընդգծած է. «Սա ցուցահանդէս չէ, այլ՝ ցոյցահանդէս, ցոյցէն եկող ցուցահանդէս: Այս ցուցադրութիւնը տեսչածած աշխարհն է խորհով, արմատով, արիւնով հայ նկարչին, որուն երակներուն մէջ մեր դարաւոր ազգային յիշողութիւնը բերելու անոր հասցուցեր է այն եզրութիւնները, որոնք 1915 թուականը եւ անկէ առաջուան հայուկային շարժումներն են: Ահա, այդ ազգային յիշողութիւնն է, որ կէտ-արթնացներ է Կ. Սմբատեանի մէջ, եւ ան մինակ չէ: Անկէ երեսուն տարի առայ այդ արիւնը արթնցաւ Չասնայի պատանիին՝ մեր սիրելի Պարոյր Սեւակի երակներուն մէջ, որուն ծնողքը արեւմտահայ չէր. ինչպէս գիտէք, խոյնցի էր: Չասնայի զիւղը հաս աճեցաւ աշխարհի մանուկ մը, որովհետեւ զայն ծնած էր ո՛չ միայն իր ծնողքը՝ զայն ծնած է ազգը, զայն ծնած էր մեր պատմութիւնը:

«Այս շոք-հինգ ամիսները մեր ժողովուրդի համար եղան մեծ ամիսներ: Վիթխարի եռզեւոր յեղափոխութիւնը քանի բոցեր, որոնց մէջ կը հասին, կ'անհետանան ամէն տեսակ ժանգ, ամէն տեսակ յաւելիւ մուր ու ծուխ, եւ այդ բոցերուն մէջ կը միաժուլուին նոր մարդը, նոր հասարակարգը: Մեր մէջ վերածնաւ այն ընտանիքները, որ վերջին երկու տասնամակիս, 1965էն հոգ կարծես թէ սկսած էր իջնալ մը խամբիլ: Ահա, այս ամիսները եկան մեզ ներսուցելու, վերածնելու՝ եւ մենք այսպէս ալ պէտք է շարունակենք ապրիլ սօսէլ նոք: Աս ցուցահանդէսը եւս այդ ամենուն ծնունդն է...»:

«Երբեք չի մոռնալ ինչպէս այն հարցումին, թէ՛՝ «Կարեն Սմբատեանի շրջանակներուն վրայ դրուած թարս մեխակները զո՞ւ՛մ դրած էին, Կարեն Սմբատեանի պատասխանած է.

«Ո՛չ, այցելուները: Միայն անոնց շրջանակներուն զինանկարներուն վրայ չեն դրած, նաեւ՝ եւ Գաշտեանի, Մ. Գալոյանի զինանկարներուն (...):

«Եկարած են յուանկարներն, մեծ դժուարութեամբ, որովհետեւ յուանկարները չեն տար այն կենդանի տեղեկութիւնը, որ կրնաս ստանալ իրական մարդու դէմքը նկարելու տակն: Ասոր համար ալ շատ երկար աշխատած են: Ծօրը տարուան ընթացքին վեց նկար աւարտած են՝ տառապանքով ու հաւատովով:

«Ահա, Արարայի զինանկարը: Միայն մէկ յուանկար պաշտպանուած է, ան ալ՝ ցէշ վիճակի մէջ: Հիմա, եկուր ու մտիր մարդուն եռզին մէջ, անոր սիրանքին մէջ: Ապա նկարած են Աղբիւր Սիրորը, Մարաբակ լեռան առջեւ, երեսունը անոնքն:

«Այս երկու նկարները աւարտելու համար, կարգացի Խ. Գալոյանի «Մարտիկները կանչը» գիրքը աւարտած մնացի: Եւ շարունակեցի նկարել Հրայր Գոճոյի, Գեորգ Չաուշը, Մայրուտո, այսինքն՝ Սմբատ Զորավար, եւ այսպէս շարունակաւ:

«Երակայնելով, հայրենի գեղանկարչը գիտել տուած է, թէ իր այս ցուցահանդէսը կ'աւարտէ ընտանայ ծոռը: Երեսուցեակ շաբաթով, գոր պատարաստած է՝ ընդամենով հասունայ հրատարակչութիւններէն մէկուն կողմէ իրեն ներկայացուած առաջարկին:

ԳՐԱԿԱՆԱԳԵՏԻՆ ՎԵՐՋԻՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆԸ

Գրականայլու Գրողոր Յակոբեան, որ մեծ նւասիրտութիւն կը տածէ Կրթական հարստութեան շրջանին մշակուած հայ գրականութեան հարցերուն նկատմամբ, երկար տարիներու ուսուցչական գործունէութեան ընթացքին Կարեն Սմբատեանի «Մարտիկները կանչը» գիրքը աւարտած է Կարեն Սմբատեանի «Մարտիկները կանչը» գիրքը:

Յակոբեան, որ ծնուելով բազմեցի էր, տարիներու ընթացքին հասարած է իր ծննդավայրին վերաբերող տեղագրական նիւթերէն: Բայց ան ընտանիքի սակաւ ծնայչներ, որոնք ամփոփուած են «Ներքին Բաւելնի» ազգագրութիւնն ու բանասիրութիւնը: Հաստատուն է մէջ:

«Վերջերս, Հայաստանի Գիտութիւններու Ակադեմիայի հրատարակչութիւնը լոյս ընծայած է հանդուցեակ գրականայլուին «Սկիւնայի գրական-մշակութային զարգացումը» աշխատութիւնը, որուն հետ կ'ամբողջանայ կրթական գրական գործընթացին նուիրումը իր ուսուցչական գործունէութեան շաբաթը:

Այս աշխատութիւնը հղան է Յակոբեանի վերջին գործը, գոր կը ցած է աւարտել իր մեծին քանի մը օր առաջ: Գործին հիմնական նպատակն է քաղաքային տեղեկական հարցական-մշակութային նպատակով ու ծնունդայն կեդրոններէն մէկուն՝ Սկիւնայի գործունէութիւնը:

ՊՈՒԷՆՈՍ ԱՅՐԷՍԻ ՄԷՋ՝ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԱՄՊԻՈՆ

Պուէնոս Այրէսի Համալսարանի ճարտարապետութեան բաժանումը քիչ քիչ հարստացած է նոր բաժնիով մը՝ «Հայկական ճարտարապետութեան ամպիոնով», շնորհիւ ճարտարապետ Սարգիս Թի. Փլեքենանի նետուղական աշխատանքներուն:

Արտեմիազ օրաթիթի թղթակիցն Նեա ունեցած իր զրոյշին մէջ, ամպիոնի պատասխանատու գաստիսոս նշանակումը Սարգիս Թի. Փլեքենան կը յայտնէ. «1962ին, երբ դասախօս նշանակուեցայ համալսարանին մէջ, մտադրեցի հետևողական աշխատանքներ տանել՝ հայկական ճարտարապետութիւնը համալսարանական շրջանակին մտաբացնելու համար: Այս նպատակով, յարաբերութիւններ մշակեցի ճարտարապետութեան պատմութիւնը դասաւանդող ուսուցիչներուն եւ պատասխանատուներուն հետ»:

Այս տեղեկութիւնները յայտնեցի ետք, Սարգիս Թի. Փլեքենան կ'անդրադառնայ իր զիմացրուած գծու արտեմիանց՝ դասաւանդութեան եւ մասնագիտական հարցերու շարքին եւ թէմնիք այլ հարցեր: Ապա, կ'աւելցնէ, թէ Համալսարանի վարչական կործանողի անդամ ըլլալու և՛ էտք, այս տարի կրկնուեցաւ իր ներգրծը եւ շնորհիւ ճարտարապետութեան բաժանումը քիչ քիչ Պրոֆեսորայնի եւ պատմութեան բաժնի տնօրէն Տիեկո Տորերոյի սերտ գործակցութեան յաջողած է Համալսարանական ճարտարապետութեան կործանողը, մասնաւորապէս Հայկական ճարտարապետութեան մասին Տորերոյի ներկայացուցած նպատակը տեղեկագիրին ետք:

Գաստիսոս Թի. Փլեքենան մեծ ինքն կը իրեն հարգութիւններ մասին հարցու մի մը պատասխանելով, Ս. Թի. Փլեքենան կ'ըսէ, թէ պիտի օգտակար ըլլայ ո՛ր միայն տեսական գործնականներն ու շատ տեսական արդիական նորարարութիւնները (ժայռա-տեսիլներ, ցոլանկարներ, փաստաթուղթեր, եւ այլն), այլ եւ աշակերտները պիտի զրազին գործնական աշխատանքներով՝ մանրէ մը կամ եկեղեցի մը ուսումնասիրու մ, նախապէս (մաքէր) պատրաստու թիւն եւ յարակից աշխատանքներ:

Եղբակցանելով, ճարտարապետ թի. Փլեքենան նշած է, որ Հայկական ճարտարապետութեան ծրագիրը բաժնուած է զլիսու որ վեց մասերու, որունք կը ներկայացնեն Հայկական ճարտարապետութեան իր իր սկզբնական շրջանէն մինչեւ 19րդ դար: Առաջին մասը «Ենթամուկութիւն» է, երկրորդը՝ «Հին յիշատակները հայկական թարգմանակական վրայ», երրորդը՝ «Հայկական ճարտարապետութիւնը ն. Բ. 6րդ դարէն 4րդ դար», չորրորդը՝ «Հայկական ճարտարապետութիւնը 4րդ դարէն 7րդ դար», հինգերորդը՝ «Հայկական ճարտարապետութիւնը 7րդ դարէն 15րդ դար»:

ՀԵՐՄԱՆ ՎԱՀՐԱՄԵԱՆԻ ԳՈՐԾԵՐԸ՝ ՊՈՒՆՈՒՄԻ ՄԷՋ

Արեւմտեան Գերմանիոյ Գոթու մարտերի մէջ, Փետրուարին, տեղի ունեցած է միջամարտակարճատեղէն Հերման Վահրամեանի գծագրութիւններու եւ քանդակներու ցուցանակէն բացու մը:

Այս ցուցանակէն, որ կազմակերպուած է Գոթու միջամարտեան ժամանակահատվածին համար, կ'ըսէ Վահրամեանի նախապատասխանութիւնը: Այս ցուցանակէն, որ կազմակերպուած է Գոթու միջամարտեան ժամանակահատվածին համար, կ'ըսէ Վահրամեանի նախապատասխանութիւնը: Այս ցուցանակէն, որ կազմակերպուած է Գոթու միջամարտեան ժամանակահատվածին համար, կ'ըսէ Վահրամեանի նախապատասխանութիւնը:

Սուցանակէն ներկայացուած են արտեստագիտի տեսնիկ տարիներու գործերը:

Վահրամեան ծանօթ է Նոյ Հասարակութեան՝ իր հրատարակչական գործունէութեամբ, որ ծառայելով էր զարգանալով ի. Ք. Ս. Մ. կազմակերպութեան մէջ կը նուազեղ որչ նպատակ մը, որ ցուցանակէն առիթով պատրաստուած նախապատասխան մէջ ինք կը ընտրուէ իր սեպական, պարական եւ արեւմտեան մշակոյթներու համադրումը: Այս նպատակը ձեռնարկուած, զարգացած է թի. թեղացած է իր անձնական քաղաքացուցիչութեան ընթացքին: Այս փորձառութիւններու յատկ արտայայտութիւններն են Վահրամեանի այս գծագրութիւններն ու քանդակները, ուր կը թանձրանան Հայկական, պարսկական եւ արեւմտեան արդի արտեստներու նշանակու իր շփումները:

Եւս իմ աշխատանքներու սկսած մշակոյթի եւ արտեստի զարգացման նախադրեալներու վերաբերմամբ: Ձեռնարկ իմ ինֆորմիսիոն միայն, չէի կրնար ակայն Արեւմուտը եւ արդի արտեստը հերթի: Սակայն նաեւ չէի կրնար զայն ամբողջութեամբ ընդունիլ: Ձեռնարկ մտնի յոյսին վերադառնալ: Կարելի չէր թաքտու զրապակաւորութիւն գործածելու Քիչ Յամբան գրանցել է, կ'ըսէ իր նպատակը արտեստագիտը, որ իր գործերը նկատու է Փայ Քլէկ եւ Քանտիսիկի վրայ կատարուած ուսումնասիրութեանց անդրադարձներ:

27 ՄԻԼԻՈՆ 600 ՀԱԶԱՐ ՔՐԱՆԻՔ ԱՐԺՈՂ ՊԱՍՏԱՆԸ

1884ին Հանրի ար Քուլուզ կ'ընթեր կողմ գծուած «Ա Պարսիկոյ կոմիտեան գիտնական գիտնական ծախուած է 27 միլիոն 600 հազար Փրանքի, «ՏՏՐՐՈՆ» անուրդի տան կողմ:

Միւս կողմէ, Փիլիսոփայ գործերն փոքրածառայ իր գտնաբեր մը, որ կը պատկերացնէ իր օրով՝ կայսր գիտնականը, նոյն անձին կողմէ գտուած է 7 միլիոն 450 հազար Փրանքի:

Փնտրը կ'ընթացի մըն է, որ ուզած է զագտի պատկեր ինքնութիւնը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԵՐԳՉԱԽՈՒՄԲԻՆ ԲԱՑԱՌԻԿ ԵՆՈՅԹԸ

Քանի որ արհեստները ընդմիջում են, ուրբանայ մայրաքաղաք Փիևի մէջ կրկին նաեւս եկած է Հայաստանի պետական ակադեմիական երգչախումբը:

Ցրուած յորս նամերգները ժամանակներու եւ ունկնդիրներու կողմէ նկատուած են նշանակալից երեսույթ, ջաղագի երաժշտական կեանքին մէջ՝ քարտերակ ներկայացուցիչներու երաժշտական կոյճներ:

Համերգաւոր սկսած է խմբերգային երկկոյճով, որուն ընթացքին հայկական երաժշտական մարզարտները՝ կոմիտասի եւ Ենիգոյանի կատարած ժողովրդական երգերու մշակումները, հպարտ ու շնորհ ճշմարէտ են շքեղ արհի կամարներուն տակ: Ունկնդիրները երկար ծափահարած են երգչախումբի մեծակատարներ Լարիսա Մկրտչիանի եւ Յովհաննէս Փաստամեանի կոյճներուն առիթի, նաեւ զնահատած՝ երգչախումբի վաստակաւոր զինկաւոր Յովհաննէս Ձերճեանի:

Ինչպէս միշտ, ունկնդիրներու փրձ զնահատանքին արժանացած է վաստակաւոր արուեստագիտուհի Լինա Յակոբեան՝ կրքունիկի զՊրկի եւ Քես կարթի կատարումով, ինչպէս նաեւ՝ Եւրյ Ազնուուրի Վալ Մարիա՝ երգի նշանաբերական ու իւրայատուկ քննարկանութեամբ: Համերգաւոր շրջադարձի մաս կազմած են Լեւոնի, Կուսի, Ռոսիի, Արմէ Տիրանեանի ստեղծագործութիւններէն նմոյշներ:

Ուրբանայի երաժշտուհի Ալեքսանդրա Դեմոնովա, որ հայերէն կր խոսի շատ սահուն կերպով, ճնշուած է հայկական երաժշտութեամբ: Աւերանայի ուսանողուհին կամ է ԵՈՒԴ ընթացքին հայ երաժիշտներու եւ երգչուհիներու ֆիւլայնային խումբը, նաեւ՝ անոնց ստեղծագործութեանց կատարումը: Գնահատանքով արտայայտուած է Ս. Միքայելեանի «Նուշալիկ» վալսի, Սերգէ Ազնուանի, հայկական միջնադարեան երաժշտութեան ինքնայով գրուած կրկերուն եւ 1917 թուականի Օղեսի գոհերու շրջանակին նուիրուած Յարութիւն Դեմիտրիանի նամերգին մասին:

Ուրբանայի երաժիշտ-երգչուհի եւ Ուրբանայի գրասենյակի երաժշտութեան ներկայացուցիչ Լիանայի թուրք, Վեսայ Լիանայ, ունկնդրելի հար Հաստատանի պետական ակադեմիական կոյճը, Փիևի Համերգաւորին առիթով շատ է ՎԻՊ երաժշտական կեանքին՝ երգչախումբը գարնանային թարմ շունչ բերաւ, երգչախումբային արուեստի մար ալիքներ: Այս բոլորը կարծիք է որակել մէկ բառով՝ կատարելութիւն: Աճէն առգամ, որ Յովհաննէս Ձերճեանի համերգային շրջադարձու թեան կը ձեռնարկէ, հաճելի անակնկալմը պատրաս-

տած կ'ըլլայ երաժշտութեան սիրահարներուն: Այդպէս եղաւ երկու տարի առաջ ԱՅԻԲԵԿԱՍԻ մէջ եւ անցեալ տարի՝ Ռիկոյի մէջ:

ՎՏԱՆԳԸ ԿԸ ՍՊԱՌՆԱՅ ԱՓՐԻԿԵԻ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳԻՆ

Ափրիկեան ցամաքամասի ամբողջ արտադրին, փայլա եւ կերպասեղէն ուսող միջատներ անդարձանելի գնատներ կը պատճառեն թանկարաններուն:

Թանկարաններէ եւ Շուքիւններու կերպարներէ կատարուող գողութիւններուն կողքին, այս շատ վտանգաւոր միջատները վերջնականորէն կը փրձանեն միջոնուսը առաջի արժէքով արուեստի հասարակներ եւ նմոյշներ:

Այս վտանգին դիմաց, անդիտախումբ Ափրիկէի թանկարանի ժամանակներ կը շրջին թանկարան առ թանկարան, իրենց պաշտօնակիցներուն սորվեցնելու համար, թէ ինչպէ՛ս կարելի է պահպանել, խնամել, ներկայացնել եւ միջատներէ ու գողերէ պաշտպանել արժէքուոր իրերը:

Արուեստի գործերու պահպանման ֆրանսացի ժամանակեայի Տը Կիլէնի Համաձայն, թանկարանները շանտի իրերը պատճառ կը դառնան իրենց արուեստի գործերու փնտցման:

Փրանսացի այլ ժամանակեայ Պլոս Արուեստի Համաձայն, կարծիք է սպաննել կաշիէ կամ բարձր պատրաստուած իրեր ուսող միջատներ, վերջինիս իրերը ամբողջ անգամ մը արեւին ցուցադրելով եւ կամ միջատասպան զեղեր գործածելով:

Ինչ կը վերաբերի գողութեան, ժամանակներու Համաձայն, ափրիկեան թանկարաններու մէջ ցուցադրուած արժէքուոր գիւմակներ շանտի կարգուած կ'ըլլան սովորական գիւմակէ մը, բացթողնալ եւ, մանուսանգ՝ զպիւրուն մատչելի վիճակի մը մէջ:

Միւս կողմէ, թանկարաններէն ներս, Էսթրալիկ գրութեան պակասը կը գիւրացնել գողցուած իրերը նրկրէն զուրս փախցնելու գործը, ցունի որ որեւէ տեղ չի յիշուած կամ նշուած, թէ անոնք թանկարաններու մաս կազմող արուեստի գանձեր կամ Շուքիւններ են:

Այս ժամանակութիւններէն մեկնելով, Հոտի մէջ կը արուեստի 11 ամուսան վրայ երկարաժողով գաւարնիցք մը, որ կ'արժէ 30 հազար տուրք: Ծաւրն-Թալլը ունի իր գործնական բաժինը, որուն հիմամբ Շուքիւնները կ'այցնելն իրաւիւն, Փարիզի եւ Լոնտոնի թանկարաններն ու Շուքիւն վաճարի՝ գողութիւնը կանխարգելող միջոցառումներուն մանրամասնաւ եւ սպազային զանոնք կերտակելու համար:

ՀՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ՀՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ՀՈՒՇԻԿ ՏԱՍՆԱՊԵՏԵԱՆ

Ք Ե Ր Թ Ո Ւ Ա Շ Ն Ե Ր

- Պեյրուք, 1988: 120 էջ, «Համազգայինի Վահէ Սէթեան» տպարան:

ՄԱԼԽԱՍ

Զ Ա Ր Թ Օ Ն Ք

(Վ Է Պ — Ա. Հ Ա Տ Ո Ր)

- Պեյրուք, 1988, 448 էջ, «Համազգայինի Վահէ Սէթեան» տպարան, Գ. տպագրութիւն:

ՄԱԼԽԱՍ

Զ Ա Ր Թ Օ Ն Ք

(Վ Է Պ — Բ. Հ Ա Տ Ո Ր)

- Պեյրուք, 1988, 538 էջ, «Համազգայինի Վահէ Սէթեան» տպարան, Գ. տպագրութիւն:

ԼԻՔԱՆԱՆ

Հատվածաճուր 100 Լ. Ռ.

Տարեկան բաժնեգին 1000 Լ. Ռ.

ՍՈՒՐԻԱ 1922

Հատվածաճուր 25 Ս. Ռ.

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ

Տարեկան բաժնեգին 40 Ամերիկեան տալար

باكين

مجلة شهرية ، ادبية فنية وعلمية
 المدير المسؤول
 السيد ارتين كارنيك قزنجيان

•

PAKINE
 REVUE MENSUELLE
 LITERAIRE & ARTISIQUE

Propriétaire
 Dr. A. KAZANDJIAN

•

Բ Ա Գ Ի Ն

ԱՄԱՍԳԻՐ
 ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
 ԵՒ ԱՐՈՒԵՍԻ

Խմբագիր
 ԳՕՂՈՍ ՄՆԱԳԵԱՆ

Խմբագրութեան անկամ
 ԱՄՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

B. P. 80896 - Beyrouth - Liban
 Tél. 266740